

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАТВІЙЧУК Ірина Ігорівна

УДК 376.091.3-056.313:91(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОГО ЗОШИТА
З ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСОБУ КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ
СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

016 Спеціальна освіта

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 І.І.МАТВІЙЧУК

Науковий керівник: МИРОНОВА Світлана Петрівна доктор педагогічних наук, професор; проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кам'янець-Подільський – 2023

АНОТАЦІЯ

Матвійчук І.І. Особливості використання робочого зошита з географії як засобу корекції розвитку старшокласників з інтелектуальними порушеннями. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, МОН України, Кам'янець-Подільський, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячено використанню друкованого робочого зошита з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – ІП) 9 класу. У науковій роботі здійснено теоретичний аналіз науково-інформаційних джерел з проблеми розвитку розумових операцій учнів у процесі їхнього навчання. Визначено особливості розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями. Вивчено корекційні можливості уроків географії для розвитку розумових операцій учнів з ІП. Розроблено методичку дослідження рівня розвитку розумових операцій старшокласників з ІП, їхньої мотивації до вивчення географії. Визначено роль батьків та вчителів у розвитку розумових операцій старшокласників з ІП під час вивчення географії. Розроблено та апробовано зміст, методичку та вимоги до впровадження робочого зошита з географії для учнів 9 класу спеціальної школи; визначено його ефективність як засобу розумового розвитку старшокласників з ІП.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що: *вперше* визначено рівень розвитку розумових операцій учнів з ІП на географічному матеріалі; розроблено, обґрунтовано та впроваджено зміст і методичку роботи у друкованому робочому зошиті з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями в освітній процес з метою підвищення розумових операцій; розроблено та апробовано умови використання робочого зошита з географії для спеціальної школи; доведено корекційний вплив робочого зошита на розумові операції старшокласників з

інтелектуальними порушеннями; досліджено доцільність робочого зошита під час дистанційного навчання та самостійної роботи учнів з ІІ; розроблено й апробовано комплекс інтерактивних вправ з географії, QR-кодів у відеохостинги, спрямованих на підвищення мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями; *уточнено* зв'язок між якістю забезпечення процесу вивчення географії, рівнем професійної підготовки вчителів, доцільністю добору методів, засобів, прийомів роботи з учнями в умовах спеціальних закладів при викладанні географії; розуміння батьками важливості вивчення географії та їхньої ролі в освітньому процесі; міжпредметні взаємозв'язки уроків географії; *подальшого розвитку* набуло використання друкованих та інформаційно-комунікативних засобів навчання на уроках географії з учнями з ІІ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методики діагностики розумових операцій на географічному матеріалі учнів з ІІ; запроваджені друкованого робочого зошита з географії, який вміщує у собі покликання на інтерактивні вправи, QR-коди у відеохостинги, розробки практичних робіт з контурними картами та навчальними атласами. Результати наукового дослідження можуть бути використані педагогами, батьками, а також у процесі підготовки здобувачів закладів вищої освіти, педагогічних працівників закладів післядипломної освіти, а також з метою подальших наукових досліджень.

Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив, що розвиток розумових операцій учнів з ІІ суттєво відстає від рівня дітей із типовим розвитком. Тому уроки географії є одними з найважливіших навчальних дисциплін в освітньому процесі учнів з ІІ, які мають значний творчий потенціал у формуванні елементарних основ понятійного мислення, соціального і культурного світогляду особистості, що розвивається. Проте дослідження показують, що на сучасному етапі модернізації та реформування спеціальної освіти перед педагогами постає значуще завдання, яке полягає в оптимізації матеріально-технічного та практичного

забезпечення навчальної діяльності учнів спеціальної школи. Створення та розроблення нових педагогічних технологій навчання передусім стосується впровадження в шкільну практику як нетрадиційних методик, так і оригінальних засобів навчання. Але для того, щоб географічний матеріал виконував не тільки освітні, а корекційно-розвиткові завдання потрібно створювати і впроваджувати нові **засоби навчання**, які б сприяли цілісному, осмисленому і глибокому розумінню навчального матеріалу. Саме тому актуальною залишається проблема забезпечення учнів спеціальних шкіл ефективними засобами навчання. Одним із сучасних шляхів досягнення зазначеного вбачаємо створення та впровадження робочих зошитів з географії.

Висвітлено, що здатність міркувати, активізувати мислення, розумові операції безпосередньо залежить від методів, прийомів та засобів навчання. За умови ефективної реалізації корекційно-розвиткової спрямованості навчання пізнавальні процеси й особистісні якості учнів з ІІІ піддаються корекції.

З урахуванням поставлених завдань констатувального дослідження ми використали такі методи: вивчення стану розвитку розумових операцій за допомогою адаптивної методики; дослідження рівня мотивації учнів з ІІІ до вивчення географії за допомогою анкети; встановлення готовності до змін у методиці викладання та ефективності й результативності процесу вивчення географії за допомогою анкетування для педагогів. Здійснили аналіз шкільної документації задля визначення якості забезпечення освітнього процесу учнів з ІІІ. З метою вивчення впливу на пізнавальний розвиток учнів та роль у закріпленні вивченого матеріалу географії провели анкетування для батьків.

Отримані результати засвідчили, що в учнів з типовим розвитком розумові операції розвинуті вище середнього рівня (показники середнього і високого рівня коливаються у межах 85,0% – 100%); щодо учнів з ІІІ, то їхні результати знаходяться переважно на низькому рівні (15,9% – 23,3%). Аналіз

результатів свідчить, що причинами цього є не лише вторинне порушення в психіці учнів, а й невиразний корекційний складник у вивченні географії.

Результати визначення рівня мотивації учнів з ІІ до вивчення географії показали, що вона знаходиться на низькому (67,3%) та дуже низькому рівні (27,5%). З відповідей дітей можна зробити висновок, що уроки географії вони відвідують не через цікавість. Більшість з них не знають, чи знадобляться їм знання з географії, не усвідомлюють цінності уроків і їх ролі у житті.

З метою оцінки ефективності реалізації корекційно-розвиткової роботи, використання сучасних засобів навчання, прийомів на уроках географії був проведений аналіз документації педагогів. Було проаналізовано 11 календарно-тематичних планів (КТП) з географії для учнів з ІІ. Якісний і кількісний аналіз показав, що більшість педагогів орієнтується в освітній програмі з географії та відповідному тижневому навантаженні; наявні поодинокі (9,1%) випадки хаотичного тлумачення поняття «адаптації наочності» до можливостей та потреб учнів з ІІ; вчителі (27,3%) приділяють недостатньо уваги плануванню та проведенню практичних робіт з географії, не розуміють їхньої ефективності (хоча вони відіграють одну з ключових ролей у підвищенні розумової активності учнів з ІІ); педагоги (27,3%) не завжди здійснюють доцільний розподіл годин між темами (розділами), тим самим нехтуючи можливостями уроків додаткової корекції, повторення вивченого матеріалу тощо; деякі КТП (27,3%) погано структуровані, не проявляються чіткі вимоги до їх оформлення; більшість педагогів (63,7%) не роблять самоаналіз виконання КТП, що є досить негативним показником забезпечення на належному методичному рівні освітнього процесу та ін.

Крім цього, було вивчено 37 поурочних планів (ПУ). Зазначимо, що не всі педагоги якісно їх оформлюють, так у 31,8% не правильно сформульована трискладова мета; у 21,2% не вказаний тип урок та не простежується відповідна його структура. Відповідно, робимо висновок, що певна категорія педагогів не реалізує корекційно-розвиткову мету уроку належним чином.

За допомогою проведеного анкетування визначили, що педагоги (36,4%), які працюють з дітьми з ІП, використовують недостатньо практичних методів навчання; обмежують коло використання інформаційно-комунікаційних технологій; 27,3% вважають недоцільним проводити нестандартні уроки щоденно; 27,2% не бачать різниці у засвоєнні знань учнями після проведення нестандартних уроків. У 36,3% опитаних педагогів спеціальних закладів, за результатами анкетування, виникають певні труднощі із підбором засобів навчання географії; 54,6% респондентів вказали, що не кожна дитина у закладі спеціальної освіти забезпечена контурною картою та атласом. Тому у 18,1% відповідях педагогів було вказано те, що вони не використовують такі наочні посібники при проведенні практичних робіт; більшість респондентів (81,9%) підтвердили, що виконання завдань у робочих зошитах забирає багато часу; 72,8% позитивно оцінили варіант роботи з дітьми з ІП у зошитах на друкованій основі, при умові його відповідності освітній програмі, підручнику.

Аналіз відповідей анкетування батьків, які виховують учнів з ІП показав, що більшість мало цікавиться навчанням дитини у закладі; відкриті, довірливі стосунки наявні у небагатьох сім'ях; батьки рідко йдуть на контакт з педагогами, відхиляють спроби надання консультативної допомоги; вони не розуміють значення набуття їхніми дітьми географічних знань та умінь.

У формувальному експерименті розроблено, обґрунтовано та представлено друкований робочий зошит з географії для учнів 9 класу, які мають ІП. Структура робочого зошита відповідала освітній програмі та навчальному підручнику; поєднувалися освітні завдання з розвитком розумових операцій учнів відповідно до їхнього віку, можливостей та географічного матеріалу; завдання у зошиті поділялися зі рівнем складності; наявна додаткова інформація для розширення світогляду (рубрика «Це цікаво») та реалізації індивідуальних корекційно-розвиткових завдань; наявні ілюстрації для мотивації учнів до вивчення географії, а також посилання на навчальні відео чи інтерактивні завдання за QR-кодом; практичні роботи, в

тому числі й робота з контурною картою; завдання для самостійної домашньої роботи, спрямовані як на закріплення матеріалу, його практичне впровадження, так і на розвиток розумових операцій учнів. Необхідно, відзначити також, що у період дистанційного навчання робота у зошиті продовжувалася. У ньому працювали як у синхронному режимі, так і асинхронно.

Також до співпраці у формувальному експерименті були залучені педагоги та батьки, як виховують дітей з ІП. Адже саме від них залежить реалізація корекційно-розвиткових цілей на уроках та в позаурочний час. З цією метою систематично проводились методичні семінари щодо правил методичного використання, структури друкованих робочих зошитів вчителями на уроках та вихователями на самопідготовці. Були розроблені пам'ятки для педагогів (окремо для вчителів та вихователів) щодо використання друкованого посібника в освітньому процесі. З батьками проводились консультативні бесіди.

Експериментальне використання друкованого робочого зошита показало, що рівень розвитку розумових операцій респондентів, які входять до експериментальної групи вищий за рівень учнів контрольної групи. Так, збільшився середній рівень розвитку узагальнення та систематизації (67,5%), при цьому значно скоротився дуже низький рівень (до 7,5%). У дослідженнях операцій аналізу та синтезу з'явився високий рівень – 12,5%, збільшився середній до 60,0%, а це призвело до зменшення чисельності у низькому та дуже низькому рівні. Дослідження операції порівняння вказують на суттєве зменшення дуже низького рівня (2,5%), появу високого (12,5%) та чисельно збільшення середнього (67,5%). Результати формуального експерименту показують, що спеціально підібрані, унаочнені, систематизовані за географічними темами завдання на розвиток розумових операцій дозволяють практично інтегрувати навчальний і корекційний процеси.

Крім цього було відзначено, що рівень мотивації до вивчення географії респондентів експериментальної групи (далі – ЕГ) змінився у позитивну

сторону: високий рівень склав 25%, середній – 62,5%, низький – 12,5%, дуже низький – зафіксований не був. Учні контрольної групи (далі – КГ) показали наступні результати: високий рівень – зафіксований не був, середній – 20%, низький – 42,5%, дуже низький – 37,5%. Отже, можна відмітити наступне: після проведеного формувального експерименту рівень мотивації до вивчення географії значно зріс. У ЕГ присутній високий рівень (10 учнів), натомість в КГ його немає. За чисельністю також переважає і й середній рівень в ЕГ – 25 респондентів, а у КГ лише 8. Позитивним є те, що у ЕГ відсутній дуже низький рівень, натомість у КГ складає 16 учнів.

За допомогою опитувальники з'ясували, що рівень знань учнів КГ – низький, засвоєння географічних знань у них знаходиться на репродуктивному рівні. Проблемні запитання для них є складними, вони не здатні дати на них відповідь навіть при навідних запитаннях. Натомість учні ЕГ почувалися впевнено, вони розуміли, що від них вимагається, давали повні відповіді на завдання репродуктивного типу та на проблемні, які вимагають середнього та вище рівня розвитку розумових операцій.

Аналіз проведеного опитування педагогів після експерименту свідчить проте, що всі (100%) «позитивно» оцінили можливості друкованого робочого зошита. Лише 32% респондентів вказали, що деякі завдання для них залишились не зрозумілими (інтерактивні вправи), знову ж це вказує на низьку інформаційно-комп'ютерну грамотність. Отже, опитування педагогів дало можливість комплексно оцінити методичну сторону використання друкованого робочого зошита, проаналізувати всі тонкощі реалізації різних видів завдань.

Результати співпраці з батьками показав, що вони намагалися активно співпрацювати з педагогами над пізнавальним розвитком дітей; дорослі приділяли достатньо уваги дітям у підготовці домашніх завдань з географії; завдання та власне сам зошит заохочував дітей до навчання, що відмітили самі ж батьки; більшість батьків визнало, що географія позитивно впливає на

розвиток їхніх дітей; розроблений друкований зошит став незамінним засобом у дистанційному навчанні.

За допомогою математичної статистики підтверджено ефективність та результативність використання друкованого робочого зошита на розвиток розумових операцій учнів з ІІ в освітньому процесі.

Отже, розроблений робочий зошит з географії для учнів з ІІ є дієвим щодо реалізації корекційно-розвиткових цілей. Результати формувального експерименту переконливо свідчать про значущість і вірогідність проведеного експериментального дослідження, дають підстави для його впровадження в освітній процес викладання географії учням з ІІ.

Ключові слова: учні з інтелектуальними порушеннями, психофізичний розвиток, розумові операції, урок, географія, друкований робочий зошит, корекційно-розвиткова робота, соціалізація, діти з особливими освітніми потребами.

ABSTRACT

Matviichuk I.I. Features of using geography workbook as a means of correction of development of high school students with intellectual disabilities. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree, the field of study 01 Education/Pedagogy, specialty 016 Special education. – Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kamianets-Podilskyi, 2023.

The dissertation thesis deals with the use of the printed geography workbook for ninth-form students with intellectual disabilities (further on – ID). The scientific work provides a theoretical analysis of scientific literature sources related to the development of mental operations of students in the process of their learning. Features of the mental operations of students with ID have been specified. The correctional potential of geography lessons for the development of mental operations of students with ID has been proved. The methods for investigating the

level of development of mental operations of high school students with ID as well as their motivation to study geography have been introduced. The role of parents and educators in the development of mental operations of high school students with ID while learning geography has been determined. The content, methods, and requirements for the introduction of the geography workbook for the ninth-form students of the special school have been proposed and approbated. The effectiveness of the geography workbook as a means of mental development of high school students with ID has been verified.

The scientific novelty of the research results is as follows: for the first time, the geographical material has been used to define the level of improvement of mental operations of students with ID; the content and methods of implementing the geography workbook for students with ID into the educational process to increase their mental capacity have been introduced; the conditions of using the geography workbook in the special school have been formulated and approbated; the corrective effect of the workbook on the mental operations of the high school students with ID has been proved; the feasibility of the workbook for distant learning and self-study of the students with ID has been investigated; a set of interactive exercises in geography, QR-codes in video sharing aimed at increasing motivation of students with ID have been prepared and approbated; the connection between the quality of providing the process of learning geography, the level of professional preparation of teachers, and appropriateness of choosing methods, means and techniques while teaching geography to students under the conditions of special educational institutions has been clarified; parents' understanding of importance of learning geography and their role in the educational process as well as inter subject communications have been specified; use of the printed and informational-communicative educational means at geography lessons for students with ID has acquired potential for further development.

The practical significance of the obtained results is as follows: the development of diagnostic methods for checking the mental operations of students with ID on the geographical material; introduction of the printed geography

workbook with links to the interactive exercises, QR-codes in video sharing, preparation of practical work with contour maps and learning atlases. The results of the research can be used by educators, parents, and for the preparation of students in higher educational establishments, for institutions of postgraduate advanced training of pedagogical workers, and for further scientific research.

Theoretical analysis of sources of literature has shown that the development of mental operations in students with ID is lagging behind if compared with the level of children with typical development. Consequently, geography is one of the key subjects in the educational process of students with ID and carries a considerable creative potential in the formation of elementary basics of their conceptual thinking, the social and cultural worldview of a personality, that is constantly evolving. However, research shows that the contemporary stage of modernization and reformation sets a significant task before educators making them optimize the material-technical and practical support for the study of students in the special school. The creation and development of new pedagogical teaching technologies deal foremost with the implementation of both non-traditional methods and original means of teaching into the school practice. But for the geographical material to perform not only educational but also corrective-developmental tasks, new means of teaching aimed at the complete, comprehensive, and profound understanding of the learning material have to be created and implemented. For this reason, the problem of providing students in special schools with effective means of learning is still actual. One of the current ways of solving the mentioned above is in the preparation and implementation of geography workbooks.

It has been argued that the ability to conceptualize, think, and use mental operations is directly dependent on the methods, techniques, and means of teaching. In the case of effective realization of the corrective-developmental direction of teaching, the cognitive processes and personal qualities of students with ID can be adjusted.

Taking into consideration the given tasks of the constative research we have applied the following methods: adaptive methods to study the state of development of mental operations; questionnaire to find the level of motivation of learning geography; survey for educators to measure their readiness to embrace changes in the methods of teaching and define the effectiveness and resultativeness of the process of learning geography. The analysis of school documentation to determine the quality of providing the educational process for students with ID. Parents have been surveyed to figure out their influence on the cognitive development of students and their role in the consolidation of the learned geography material.

The obtained results have demonstrated that students with typical development possess mental operations of above the average level (the indicators of the average and high level vary between 85,0% - 100%), regarding the students with ID, their results are mostly at the low level (15,9% - 23,3%). The analysis of results proves that the reasons for the latter include not only the secondary disorders in the psyche of students but also the vague corrective component in learning geography.

The results regarding the level of motivation of students with ID to the study of geography have revealed that it positions at the low (67,3%) and very low level (27,5%). The answers of children make us conclude that they attend geography lessons not because of their interest in them. Most of them do not know whether they will need knowledge of geography and do not realize the importance of the lessons and their role in life.

To evaluate the effectiveness of the corrective-developmental work, the usage of contemporary means and techniques in the lessons of geography the analysis of teacher's documentation has been conducted. Eleven calendar-thematic plans in geography for students with ID have been analyzed. The qualitative and quantitative analyses have demonstrated that most teachers follow the curriculum in geography and the corresponding weekly workload; there have been found isolated (9,1%) cases of the chaotic interpretation of the concept "adaptation of visual aids" to the abilities and needs of students with ID; teachers (27,3%) give

insufficient attention to planning and implementing practical work in geography, having no understanding of their effectiveness (though they play one of the key roles in increasing the intellectual activity of students with ID); teachers (27,3%) do not always distribute hours between topics (units) appropriately, ignoring in that way the possibilities of lessons of additional correction, revision of the learned material, etc.; some calendar-thematic plans are badly structured, there are no exact requirements to their organization; most of the teachers (67,3%) do not do the self-analysis of the calendar-thematic plans, which is a negative indicator of keeping the educational process at the appropriate methodological level, etc.

Moreover, thirty-seven lesson plans have been studied. It has to be noted that not all educators arrange them efficiently, for instance, 31,8% of teachers do not formulate a three-part objective correctly; 21,2% of teachers do not specify the type of the lesson with a corresponding structure. It makes us conclude that a certain category of teachers does not realize a corrective-developmental objective of the lesson properly.

The conducted survey has shown that teachers (36,4) who work with children with ID do not apply enough practical methods of teaching and limit the use of informational-communicational technologies; 27,3% of teachers see no use in conducting non-standard lessons daily; 27,2% do not see any difference in acquisition of knowledge by students after non-standard lessons. According to the results of the survey, 36,3% of respondents in special schools face certain difficulties in choosing the means for teaching geography. 54,6% of respondents stated that not every student in a special school is provided with a contour map and atlas. Consequently, 18,1% of educators stated in their answer sheets that they had not used visual manuals of that kind while conducting practical work. Most of the respondents (81,9%) proved that doing tasks in the workbooks takes too much time. 72,8% of teachers responded positively about using printed workbooks in their work with children with ID, considering that the workbook corresponds to the curriculum and the textbook.

The analysis of survey answers given by parents who raise students with ID has shown that they in the majority are little interested in their child's education in the institution; only a small number of families demonstrate open and trusting relationships; parents rarely get in touch with educators and reject their attempts of giving some consultative help; parents do not understand the significance of acquiring geographical knowledge and skills by their children.

By conducting the forming experiment the printed geography workbook for the ninth-form students with ID has been prepared, justified, and introduced. The structure of the workbook corresponded to the curriculum and the text book. In the workbook, the educational tasks are combined with the development of mental operations of students in correspondence to their age, abilities, and geographical material. In the workbook, the tasks were arranged according to their complexity; there is some additional information for widening the worldview (section "It's interesting") and realization of individual corrective-developmental tasks is presupposed; there are illustrations for motivating pupils to study geography and QR-code links to educational videos or interactive tasks. It contains practical work and work with a contour map, in particular, tasks for the self-study at home aimed both at consolidation of the material, its practical implementation, and the development of mental operations in students. It has to be mentioned that the workbook was continuously used synchronously and asynchronously in the period of distant learning.

Teachers and parents raising children with ID were involved in the forming experiment. It is on them that the realization of the corrective-developmental objectives depends both in and out of class. To that end, seminars took place systematically dealing with the rules of using methods, the structure of the printed workbooks used by teachers in the lessons, and by assistants for self-preparation. Memos for educators (for teachers and their assistants separately) were prepared to ease the use of the printed manual in the educational process. The consultative talks were organized with parents.

The experimental use of the printed workbook has shown that the level of development of mental operations in respondents belonging to the experimental group is higher than in students from the control group. Thus, the average level of development of generalization and systematization has increased (67,5%), and at the same time, the very low level has decreased considerably (to 7,5%). In the investigation of the operations of analysis and synthesis, a high level (12,5%) has come into being and the average level has reached 60,0% which has led to the reduction of the number at the low and very low levels. The study of the operations of comparison indicates a considerable decline in the very low level (2,5%), the appearance of the high level (12,5), and the numerous increase in the average level (67,5%).

The results of the forming experiment show that the specially chosen, visualized, and systematized in accordance with geographical topics tasks for the development of mental operations provide the practical integration of the educational and corrective processes.

Besides, it has been noted that the motivation to study geography in respondents of the experimental group has changed positively with the high level being 25%, the average level being 62,5%, the low level – 12,5%, and the very low level not being fixed. The results of the students in the control group have been as follows: the high level has not been fixed, the average level has been 20%, the low level has been 42,5%, and the very low level has been 37,5%. So, the conducted forming experiment has proved to be efficient as the motivation to study geography has increased considerably. The experimental group demonstrates a high level (10 students) but the control group does not have it at all. In number, the high and average levels prevail in the experimental group (25 respondents) while there are only eight of them in the control group. The positive thing is that the very low level has not been fixed in the experimental group while in the control group, it numbers 16 students.

The question naire fixed the low level of knowledge of students in the control group, their acquisition of geographical knowledge is at the reproductive

level. The problematic questions are complicated for them, they cannot answer them even with leading questions. Instead, students in the experimental group felt confident, they understood what they had been asked and gave full answers to the reproductive and problematic questions with the latter demanding the average and high level of development of mental operations.

The analysis of the conducted survey of educators after the experiment shows that all (100%) «positively» evaluated the potential of the printed workbook. Only 32% of the respondents have shown that some tasks have still been unclear to them (interactive exercises) stressing the low informational-computer literacy. Thus, the survey of educators enabled the complex evaluation of the methodological side of the printed workbook implementation and the analysis of the subtle realization of tasks of different kinds.

The results of interaction with parents showed that they tried actively co-work with educators on the cognitive development of children; parents gave enough attention to children in the preparation of their homework in geography; the tasks and the geography workbook itself encouraged children to study according to parents. They mostly acknowledged that geography had a positive influence on the development of their children; in distant learning the prepared printed workbook became an inseparable means of learning. Mathematical statistics proved the efficiency of the printed workbook for the development of mental operations in students with ID in the educational process.

Thus, the introduced geography workbook for students with ID is effective and useful in terms of the realization of the corrective-developmental objectives that demonstrate the results of the forming experiment. The latter guarantees the significance and truth of the conducted experimental research and provides grounds for its implementation in the educational process of teaching geography to pupils with intellectual disabilities.

Keywords: students with intellectual disorders, mental and physical development, mental operations, lesson, geography, printed workbook, corrective-developmental work, socialization, children with special educational needs.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА**Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації**

Публікації у наукових виданнях,

включених до переліку наукових фахових видань України

1. Матвійчук І.І. Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.В. Нечипоренко. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. Вип. 15. С.155–165. URL : <https://aqce.com.ua/vipusk-n15-2020/matvijchuk-ii-osoblivosti-motivacii-uchniv.html>*

DOI 10.32626/2413-2578.2020-15.155-165

2. Матвійчук І.І. Особливості змісту робочого зошита з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (Серія: педагогічні науки) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка; голов. ред. М.О.Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. Вип. 6 (162). С. 91–95. URL : <https://zenodo.org/record/3731030/files/Matviichuk.pdf>*

DOI: 10.5281/zenodo.3731030

3. Матвійчук І.І. Корекційні можливості уроків географії у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2021. Вип. 41. С.100–107. URL : <https://sj.npu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1214>*

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.14

4. Матвійчук І.І. Вивчення розумових операцій як основа планування корекційного складника на уроках географії. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла*

Тичини; [голов.ред. С.В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2022. Вип. 2(8). С. 60–67.

URL : <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268055>

DOI : [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(8\).2022.268055](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(8).2022.268055)

5. Миронова С.П., Матвійчук І.І. Особливості навчально-методичного забезпечення уроків з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка* : науковий журнал. Одеса : Гельветика, 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 59–62.

URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/52/part_2/11.pdf

DOI : <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.11>

6. Матвійчук І.І. Розвиток розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках географії. *Інноваційна педагогіка* : науковий журнал. Одеса : Гельветика, 2023. Вип. 57. Т. 1. С. 104–109.

URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/57/part_1/20.pdf

DOI : <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.20>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Матвійчук І.І. Можливості використання робочого зошита у навчанні старшокласників з інтелектуальними порушеннями. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Херсон, 22 – 23 березня 2018 р.)* : зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. С.101–103. URL :

<https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/IntNauPr2018.pdf?id=818aeca7-0494-4e1a-9fbe-79810992780e>

8. Матвійчук І.І. Сучасні засоби навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 09 жовтня 2018 року)*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. С. 78–81.

9. Матвійчук І.І. Роль географії у розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-*

Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 06 – 07 листопада 2018 р.). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 10. С.51. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3370>

10. Матвійчук І.І. Використання практичних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 05 – 06 березня 2019 р.)* : вип. 18 у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Т. 1. С. 119. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3343>

11. Матвійчук І.І. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні географії учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 28 березня 2019 р.)* / [гол. ред. Демченко І.І.]. Жмень: ВПЦ «Візаві», 2019 р. Вип. V. С. 108–110. URL: http://195.34.206.236/bitstream/123456789/1401/1/7_PDF_%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97.pdf

12. Матвійчук І.І. Засвоєння географічних понять учнями з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 05 – 06 листопада 2019 р.). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 60–61. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3601>*

13. Матвійчук І.І. Значення навчальних екскурсій для вивчення географії в умовах спеціальної школи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 03 – 04 березня 2020 р.) : вип. 19 у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 1. С.144–145. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4628>

14. Матвійчук І.І. Особливості розвитку розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання* : зб. наук. праць VI Міжнародної науково-практичної конференції (Краматорськ, 13 – 14 травня 2020 р.) / за заг. ред. Ю. О. Долинного. Краматорськ : ДДМА, 2020. С.402–408. URL : https://fr.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/zbirnyk-vi-mizhnarodn.konf.m.kramatorsk_-13-14.05.2020-1.pdf

15. Матвійчук І.І. Використання бесіди на уроках географії учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 02 – 03 березня 2021 р.) : вип. 20 у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 1. С.117. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5580>

16. Матвійчук І.І. Підручник як засіб навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 02 – 03 листопада 2021 р.) [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 59. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6076>*

17. Матвійчук І.І. Значення репродуктивних вправ на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 09 листопада 2021 р. / за ред. Т.О. Докучиної, О.І. Дмитрієвої. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. С.135–137. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6669/Psykholoho-pedahohichniy-suprovid-ditei-z-intelektualnymy-porushenniamy-v-umovakh-spetsialnoi-ta-inkliuzyvnoi-osvity.pdf?sequence=1&isAllowed=y>*

18. Матвійчук І.І. Роль географічної карти при вивченні географії учнями з інтелектуальними порушеннями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 224–225. URL : <https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>*

19. Матвійчук І.І. Роль сім'ї у мотивації дитини з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 120–123. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27098/1/konferenc.pdf>*

20. Матвійчук І.І. Особливості організації самостійної роботи на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення: зб. наук. праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 р.)

[Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 14. С. 61–62.

URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6873>

21. Матвійчук І.І. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках географії з учнями з інтелектуальними порушеннями. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 09 листопада 2022 р. / за ред. Т.О. Докучиної, відп. секретар О.І. Дмитрієва*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. С. 114–116.

22. Матвійчук І.І. Використання інтерактивних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2023 р.)*. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. С. 357–358.

URL : <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv>

23. Матвійчук І.І. Особливості вивчення географії учнями з інтелектуальними порушеннями в умовах дистанційного навчання. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2023 року / за заг.ред. С.Д. Яковлевої, Н.В. Кабельнікової*. Івано-Франківськ, 2023. С. 140–143. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/123456789/18115>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	24
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	34
1.1 Розумовий розвиток учнів як завдання концепції Нової української школи.....	34
1.2 Особливості розвитку розумових операцій в учнів з інтелектуальними порушеннями та їх корекція в процесі навчання.....	47
1.3 Корекційні можливості уроків географії у розвитку розумових операцій в учнів з інтелектуальними порушеннями.....	57
Висновки до першого розділу.....	75
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	79
2.1 Методика вивчення рівня розвитку розумових операцій.....	79
2.2 Результати констатувального експерименту.....	93
Висновки до другого розділу.....	124
РОЗДІЛ 3. РОБОЧИЙ ЗОШИТ З ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	127
3.1 Організація та зміст формувального експерименту.....	127
3.2 Методика використання робочого зошита з географії.....	134
3.3 Результати формувального експерименту.....	162
Висновки до третього розділу.....	186
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ІІ – інтелектуальне порушення

НУШ – Нова українська школа

ПУ – поурочні плани

КТП – календарно-тематичне планування

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

КГ – контрольна група

ЕГ – експериментальна група

ВСТУП

Актуальність теми. Географія є однією з найважливіших навчальних дисциплін в освітньому процесі учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – ІП), яка має значущий творчий потенціал у формуванні елементарних основ понятійного мислення, соціального й загальнокультурного світогляду особистості, що розвивається. Знання учнів про навколишнє природне середовище та його зв'язок з діяльністю людини нерозривно пов'язані з розширенням знань та уявлень про Україну, інші країни та народи світу, що сукупно сприяє вирішенню завдань інтеграції осіб з ІП до соціуму.

На сучасному етапі оновлення спеціальної освіти освітяни виконують важливе завдання, що полягає в оптимізації матеріально-технічного та практичного забезпечення навчальної діяльності учнів спеціальної школи. Таке завдання є чи не найважливішим для дітей з порушеним інтелектом, оскільки засвоєння ними теоретичних знань не гарантує їхнього перетворення у навички. Це підтверджується й тим, що основним завданням спеціальної школи є підготовка дітей до самостійного життя, подальша їх соціальна адаптація у суспільстві. Відповідно постає нагальна необхідність супроводжувати роботу на уроках наочними й практичними посібниками.

Створення та розроблення нових педагогічних технологій навчання супроводжуються оригінальними й нетрадиційними методиками, які впроваджуються в освітній процес. Відповідно, виникає потреба в оновленні змісту навчального матеріалу, створенні та впровадженні нових **засобів навчання**, які б сприяли цілісному, осмисленому й глибокому розумінню навчального матеріалу. Тому невирішеною постає проблема забезпечення учнів спеціальних шкіл дієвими засобами навчання. Зусиллями вітчизняних науковців розробляються нові форми та методи навчання дітей з ІП, а практики-вчителі втілюють їх у життя з метою всебічного розвитку дитини, корекції його порушень та успішної адаптації у соціумі. Одним із актуальних

шляхів досягнення зазначеного вбачаємо у створенні та впровадженні робочих зошитів з географії.

Науковці (А. Григорянц, В. Грузинська, М. Кузнецова, В. Липа, О. Липецька, Л. Одинченко, В. Синьов) дослідили, що уроки географії мають великі корекційні можливості для дітей з ІП. Проте, проблема **методичних** розробок і власне самих зошитів для вчителів спеціальної школи з їх використанням в освітньому **процесі** дотепер залишається недостатньо дослідженою. Зазначені друковані **засоби навчання** привертають увагу лише окремих учених, які усвідомлюють проблему, шукають нетрадиційні форми й методи організації навчального **процесу**. Крім того, залишається відкритим питання впливу друкованих засобів навчання на розумові операції учнів з ІП. Все це переконливо доводить, що технологія створення та використання у спеціальній школі робочих зошитів з географії є актуальною проблемою **педагогічної** теорії та практики. З огляду на це, було обрано тему дисертаційної роботи: «Особливості використання робочого зошита з географії як засобу корекції розвитку старшокласників з інтелектуальними порушеннями».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з комплексною темою кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в спеціальній та інклюзивній освіті» (державний реєстраційний номер – 0122U000520). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 9 від 25 жовтня 2018 року. Затверджено Науковою Радою з координації (протокол № 1 від 29.01.2019р.)

Мета дослідження – встановити вплив робочого зошита з географії на розвиток розумових операцій в учнів з ІП.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз теоретичних науково-інформаційних джерел з проблеми розвитку розумових операцій в учнів у процесі їхнього навчання.
2. Визначити особливості розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями.
3. Вивчити корекційні можливості уроків географії для розвитку розумових операцій в учнів з ІІІ.
4. Розробити методику дослідження рівня розвитку розумових операцій у старшокласників з ІІІ, їхньої мотивації до вивчення географії.
5. Визначити роль батьків та вчителів у розвитку розумових операцій у старшокласників з ІІІ під час вивчення географії.
6. Розробити та апробувати зміст та методику впровадження робочого зошита з географії для учнів 9-х класу спеціальної школи; визначити його ефективність як засобу розумового розвитку старшокласників ІІІ.

Об'єкт дослідження – розумові операції в старшокласників з ІІІ у процесі навчання.

Предмет дослідження – робочий зошит з географії як засіб розумового розвитку учнів з ІІІ.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали: проблеми формування розумових операцій у загальній психології (Д. Богоявленський, П. Гальперін, В. Давидов, Т. Дуткевич, Д. Ельконін, Е. Кабанова-Меллер, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Москалець, І. Пасічник, С. Рубінштейн, Н. Тализіна та ін.); теоретичні положення навчання географії в закладах загальної середньої освіти (Л. Вішнікіна, С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Назаренко, В. Самойленко, О. Скуратович, О. Топузов та ін.); теоретичні засади навчально-методичного комплексу уроків географії (Ю. Люлькова, Т. Назаренко, Г. Пічугіна, О. Прохоренко,

Є. Плісецький, В. Соловйова, О. Стадник, О. Топузов, І. Шоробура та ін.); системна теоретико-експериментальна дидактична концепція сутності інтеграційних засобів, методів, динаміки й психолого-дидактичних умов формування пізнавальної активності школярів у різних видах їхньої діяльності та дидактична система диференціації навчання як способу прогнозування, корекції і розвитку пізнавальної активності школярів (Н. Лобко-Лобановська, В. Лозова та ін.); педагогічні умови впровадження робочих зошитів з друкованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів (Л. Нечволод та ін.); використання онлайн-сервісів для навчання географії у профільній школі (Л. Покась та ін.); методологія теорії та практики реалізації корекційно-розвиткових цілей у процесі навчання учнів з інтелектуальними порушеннями (Г. Блеч, В. Бондар, І. Єременко, В. Липа, С. Миронова, В. Синьов, М. Супрун, О. Чеботарьова, О. Хохліна та ін.); особливості робочого зошита як компонента навчально-методичного комплексу вивчення географії у спеціальній школі (Л. Одинченко); особливості організації пізнавальної та практичної діяльності у навчально-виховному процесі, що вимагає розумових дій в учнів спеціальної школи (Л. Виготський, Г. Дульнєв, М. Матвєєва, С. Миронова, М.П евзнер, С. Рубінштейн, В. Синьов, Н. Стадненко, Н. Тарасенко, О. Хохліна, Ж. Шиф та ін.); теоретико-практичні засади навчально-методичного комплексу забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з ІІІ (Л. Одинченко, Т. Скиба та ін.); використання комп'ютерних технологій та цифрових ресурсів у навчанні учнів з ІІІ (О. Боряк, О. Король, Ю. Косенко, О. Легкий, С. Миронова, Л. Одинченко, М. Супрун).

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення та синтез загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою дослідження стану розвитку розумових операцій в старшокласників з ІІІ, зіставлення одержаних результатів;

емпіричні: спостереження, аналіз документації педагогів спеціальних і загальноосвітніх закладів з метою встановлення фахової компетентності, анкетування батьків та учителів з метою розуміння ними значущості використання друкованих засобів навчання як засобу розвитку розумових операцій, констатувальний і формувальний експерименти для визначення рівня розвитку розумових операцій та перевірки корекційного впливу використання друкованого робочого зошита з географії в освітньому процесі.

статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення; методи математичної статистики (t-критерій Стьюдента).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

уперше встановлено рівень розвитку розумових операцій в учнів з ІІІ на географічному матеріалі; розроблено, обґрунтовано та апробовано зміст і методику впровадження робочого зошита з географії для учнів з ІІІ в освітній процес з метою підсилення розумових операцій; розроблено та апробовано умови використання робочого зошита з географії для спеціальної школи; доведено корекційний вплив робочого зошита на розумові операції старшокласників з ІІІ; досліджена доцільність робочого зошита під час дистанційного навчання та самостійної роботи учнів з ІІІ; розроблено та апробовано комплекс інтерактивних вправ з географії, QR-кодів у відеохостинги, спрямовані на підвищення мотивації учнів з ІІІ;

уточнено зв'язок між якістю забезпечення процесу вивчення географії, рівнем професійної підготовки вчителів, доцільністю добору методів, засобів, прийомів роботи з учнями в умовах спеціальних закладів при викладанні географії; розуміння батьками важливості вивчення географії та їхньої ролі в освітньому процесі; міжпредметні взаємозв'язки уроків географії;

подальшого розвитку набуло використання друкованих та інформаційно-комунікативних засобів навчання на уроках географії з учнями з ІІІ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці: методики діагностики розумових операцій на географічному матеріалі в учнів з ІП; друкованого робочого зошита з географії, який вміщує у собі покликання на інтерактивні вправи, QR-коди у відеохостинги, практичних робіт з контурними картами та навчальними атласами. Результати наукового дослідження можуть бути використані педагогами, батьками, а також у процесі підготовки здобувачів закладів вищої та післядипломної освіти, а також з метою подальших наукових досліджень.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в освітній процес таких закладів: комунальний заклад «Прибузька спеціальна школа» Вінницької обласної ради (довідка №32 від 21.09.2019; №163 від 26.05.2022 р.; №157 від 04.04.2023 р.); комунальний заклад «Іванівська спеціальна школа» Вінницької обласної Ради (довідка №84 від 04.03.2019 р.; №122 від 01.06.2022 р.; №113 від 06.04.2023 р.); комунальний заклад «Бердичівська спеціальна школа» Житомирської обласної ради (довідка №116 від 12.03.2019 р.); Староприлуцька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Вінницької обласної Ради (довідка №53 від 11.03.2019 р.); Заболоттівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Волинської обласної державної адміністрації (довідка №74 від 25.02.2019 р.); комунальний заклад «Вінницька спеціальна школа для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку» (довідка №01-24/166 від 30.05.2022 р.; №01-24/95 від 12.04.2023 р.); комунальний заклад Київської обласної Ради «Таращанський навчально-реабілітаційний центр» (довідка №49 від 30.05.2022 р.; №58 від 29.03.2023 р.); Теремовлянський навчально-реабілітаційний центр (довідка №40 від 10.06.2022 р.); Солобковецький навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради (довідка №01-10/20 від 09.06.2022 р.; №90/01-08 від 29.03.2023 р.); комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Формадо» Одеської обласної ради» (довідка №79 від 29.03.2023 р.); комунальний заклад «Загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів №12 Вінницької міської ради» (довідка №25 від 22.02.2019 р.); Агрономіченська середня

загальноосвітня школа I-III ступенів Вінницького району Вінницької області (довідка №01-41/175 від 14.06.2022 р.); комунальний заклад «Некрасовський ліцей Якушинецької сільської ради Вінницької області» (довідка №57 від 14.06.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Проаналізовані наукові джерела та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розроблення проблеми використання робочого зошита з географії як засобу корекції розвитку розумових операцій старшокласників з ІП. У статті [1] здобувач проаналізував особливості мотиваційної сфери учнів з ІП до вивчення географії на основі проведеного анкетування. У публікації [2] автор розкрив особливості структури робочого зошита з географії та охарактеризував завдання, які вміщені у ньому. У фаховій статті [5], опублікованій у співавторстві, дисертант розробив методику вивчення стану навчально-методичного забезпечення географії для учнів з ІП в закладах спеціальної освіти та готовність вчителів до її реалізації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (Суми, 2018); «Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання» (Краматорськ, 2020); «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України» (Херсон, 2018); «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 2019); «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2021, 2022); «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат» (Тернопіль, 2022); «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України» (Івано-Франківськ, 2023); звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками науково-дослідної роботи у 2019-2023 рр.; наукових

конференціях молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2018-2023 рр.; засіданнях кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2019-2023 рр.

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження представлені у 23 наукових працях, із них: 6 (зокрема 5 одноосібно) публікацій опубліковано у наукових фахових виданнях України; 17 публікацій апробаційного характеру.

Структура дисертації та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (161 найменування, з них 29 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 359 сторінок, з них основного тексту – 171 сторінка. Дисертація містить 19 таблиць та 56 рисунків. Додатки подано на 146 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1 Розумовий розвиток учнів як завдання концепції Нової української школи

Нова українська школа (НУШ) – це реформаційний проєкт Міністерства освіти і науки. Метою є створення школи, яка продукує радість і фокусує увагу не лише на отриманні учнями знань, а й на виробленні умінь, які знадобляться для професійної діяльності [71].

Відома концепція вимагає оновлення змісту освіти та отримання оновленого результату, пов'язаного з формуванням компетентностей, вмінь здобувати й застосовувати знання у нових навчальних і життєвих ситуаціях, реалізацією особистісних принципів, які сприятимуть появі успішної, цілеспрямованої, самостійної, мобільної особистості. Для цього вимагається впровадження нових підходів в освітній процес, що врахують вироблення м'яких навичок в учня як інтелектуального, ініціативного індивіда, здатного до творчого й нестандартного мислення і розв'язання завдань у будь-яких життєвих ситуаціях» [70, с.6]. НУШ розвивається шляхом утілення інноваційних освітніх технологій (проєктних, розвитку критичного мислення та ін.) для активного розвитку пізнавальних процесів учня.

Формула НУШ включає в себе дев'ять ключових компонентів [70]: 1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; 2) умотивований учитель, котрий має свободу творчості й розвивається професійно; 3)наскрізний процес виховання, що формує цінності; 4)децентралізація та ефективне управління, що надає школі реальну автономію; 5) педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками; 6) орієнтація на потреби учня в

освітньому процесі, дитиноцентризм; 7) нова структура школи, що дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути життєвих умінь; 8) справедливий розподіл публічних коштів, що надає рівний доступ усіх дітей до якісної системи освіти; 9) сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків та ін. як в так і поза навчальним закладом.

Втілення зазначених вище складників підпорядковується Закону України «Про освіту». Він проголошує мету повної загальної середньої освіти, яка полягає «у різнобічному розвитку, вихованні та соціалізації особистості, громадянина України, здатного жити в суспільстві та цивілізовано взаємодіяти з природою, такого, що прагне самовдосконалюватися і навчатися впродовж життя, робить свідомий вибір, самореалізується в аспекті праці та громадянської позиції [15].

Важливим аспектом розумового розвитку в умовах НУШ є компетентнісний підхід. «Компетентність визначають як «динамічну комбінацію знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь тощо, визначальних для успішного здійснення професійної та/або навчальної діяльності» [70, с.14]. Саме за якістю реалізації компетентнісного підходу визначають ефективність освіти в цілому. У світовому досвіді функціонує декілька підходів до трактування змісту компетентнісного підходу. Визначальним є те, що він вимагає перехід від накопичення нормативних знань, умінь і навичок до формування і подальшого розвитку умінь функціонувати, застосовувати досвід у невизначених умовах [70].

Компетентнісний підхід в межах концепції «Нова українська школа» дає змогу реалізувати низку завдань, серед яких виробити певні уміння: 1) виявляти відмінності між об'єктами, їхніми властивостями; 2) аналізувати й інтерпретувати події в аспекті причиново-наслідкових зв'язків між учасниками, їхніми вчинками тощо; 3) давати свою оцінку подіям; 4) брати участь у колективних справах, у розв'язанні навчальних завдань; 5) створювати тексти, вироби, проєкти [70, с.15].

Головними ознаками ключових компетентностей є поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, полікомпонентність; формування критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції [70]. Вміння педагога якісно їх виділяти дає можливість ширше реалізовувати наскрізні вміння.

М. Починкова стверджує, що із впровадженням у практику навчання Концепції НУШ, мислення посідає одне з чільних місць. Це пояснюється тим, що «вміння критично мислити є навичкою, необхідною для формуванню ключових компетентностей учнів» [93].

На думку Т. Неділі та О. Кміть «запровадження оновлених освітніх стандартів особистісно-орієнтованого навчання – це середовище для активізації пізнавальної діяльності учнів: різноманітна робота, що пробуджує у дітей цікавість до знань і сприяє емоційному, духовному та інтелектуальному розвитку учнів» [68].

Науковці (Л. Костюк, О. Барнич, О. Мамчич) убачають в НУШ середовище, в якому розвиваються учні, перш за все їхнє нестандартне мислення, яке виявляється у здатності «...руйнувати стереотипи, знаходити вирішення нестандартних ситуацій, створювати абсолютно нові моделі та шляхи розв'язання проблем...» [33, с.114].

На думку О. Ляшенко «нова школа має стати осередком інтелектуального, емоційного та фізичного розвитку учнів, формування особистості, яка є національно й соціально свідомою, патріотичною, яка слідує принципам демократії». Відповідно, основним призначенням освіти є вироблення в учнів науковості мислення, інноваційності, соціальної адаптивності, прагнення до неперервної освіти [47].

Аналіз робіт дослідників, які впровадили Концепції НУШ (В. Паламарчук, О. Барановська), настановує на твердження, що «...система основних прийомів мисленнєвої діяльності включає виокремлення ключових компонентів змісту, порівняння, узагальнення та систематизацію, конкретизацію, диференціацію та пояснення понять, доведення й

спростування, моделювання, системний підхід [80,с.63]. Цей загальний набір взаємопов'язаних когнітивних здібностей потребує послідовного формування: накопичення, перевірки, мотивації, осягнення суті та принципів користування механізмом, його впровадження та поширення. У такий спосіб виробляються процедури нарощування інтелектуальних здібностей, що є визначальними для розвитку НУШ [80, с.63].

Розглянемо зміст поняття «мислення», як основи розумового розвитку учнів, та його бачення в психолого-педагогічній літературі. Так, згідно Л. Веккер, за допомогою органів чуття людина отримує знання про об'єкти та їхні ознаки у вигляді звукових, просторових, часових, смакових, дотикових й інших образів. На вищому рівні осмислення людина здатна осягнути абстраговані й узагальнені зв'язки між об'єктами за допомогою мислення [6].

Мисленнєва репрезентація дійсності є опосередкованою, ступеневою, різної складності, що залежить від об'єкта пізнання. Мислення виявляє значущі ознаки об'єктів і відношень між ними, що призводить до їхнього узагальнення [6]. Лев Веккер вважає мислення неперервним процесом перекладу інформації з мови просторово-предметних структур на символно-операторну мову і навпаки. Одиницями мови просторово-предметних структур виступають малюнки, графіки, схеми, формули, моделі та ін. [5].

Український педагогічний словник (С. Гончаренко) розглядає мислення, як вищу форму відображення дійсності у психіці, ідеальну діяльність, в результаті якої зароджується об'єктивна істина [13].

І. Пасічник визначає мислення як пізнавальну діяльність, яка відбувається в часі, є динамічною, розрізняється за видами та рівнями узагальнення, новизною об'єктів осмислення [82, с. 4]. Діана Ф. Гелперн, американська психологиня, зазначає, що мислення вивчається в психології більше ніж століття [154]. Мислення є найскладнішим пізнавальним процесом, що ґрунтується на здібностях відчуття, сприйняття, пам'яті, уяви, а також пов'язаним із емоціями особистості, її самосвідомістю.

У психології (М. Варій, Т. Дуткевич, С. Максименко, В. Москалець, Т. Партико, В. Соловієнко та ін.) панує думка, що успішність мислення визначається рівнем когнітивних операцій, а також мотивацією пізнавати дійсність, виконанням, контролюванням і оцінкою розумових дій [4; 18; 48; 65; 81]. С. Максименко та В. Соловієнко визначають мислення, як вищу абстрактну форму пізнання об'єктивної реальності, яку людини не може досягнути через відчуття та сприймання [48].

В. Москалець у визначенні мислення звертає увагу на те, що воно представляє внутрішню діяльність психіки, під час якої мозок знаходить загальні об'єктивні відношення та використовує їх для регуляції дій [65]. Будь-який процес мислення проходить за допомогою простих і складних дій з об'єктами, які стають доступними для осмислення у формі образів, уявлень і понять. У розумових діях виокремлюються їхні головні елементи або процеси – розумові операції [65].

Американський психолог Роберт В. Рібер встановив зв'язок між розвитком розумових операцій і періодом дозрівання основних мислинневих процесів. Він стверджував, що підґрунтя їхнього функціонування закладається в ранньому дитинстві [151].

Маргарита де Санчес вказувала, що мислення базується на розумових операціях, які після інтерналізації можуть застосовуватися як інструменти, стратегії або механізми для вирішення проблем, прийняття рішень і навчання [152]. Дослідниця Хільда Таба розглядала мислення як базовий когнітивний процес, який базується на функціонуванні операцій узагальнення, диференціювання, аналізу тощо [153].

Згідно дослідження Т. Лисянської процес мислення ґрунтується на знаннях. Осмислити причинно-наслідкові зв'язки у природі, суспільстві та психіку людей можливо за допомогою мислинневих операцій, які мають важливе значення для розвитку особистості. Ці операції змінюються і удосконалюються завдяки набуттю знань і досвіду. Важливо розуміти, що кожен віковий період має свої специфічні особливості розвитку, а тому

врахування їх у процесі навчальної діяльності сприятиме повноцінному становленню особистості [45].

За твердженням Т. Третьяк «мислення здійснює систематизацію різноманітної інформації. Знання людини про світ є результатом мисленнєвої діяльності. Досконалість системи знань залежить від рівня розвитку мисленнєвого апарату людини, способів сприймання, переробки та засвоєння нової інформації, набування нових знань» [123, с.317–318].

Так, термін «мислення» визначаємо як процес опосередкованого й узагальненого пізнання дійсності, нерозривно пов'язаного із суспільним досвідом і мовою.

Зарубіжні психологи (Девід Перкінс, Ер Джей Джейкобс, Шарі Тішман) спільними зусиллями намагалися концептуалізувати мислення, як таке, що складається із загальних когнітивних процесів, які підтримуються відповідними навичками та стратегіями. Вони припускають, що мислення працює зверху вниз через активацію загальних процесів, які отримують доступ до контекстно-специфічних знань і викликають так звані під процеси [140].

У першу чергу люди мислять про те, що для них найближче й актуальне для їхньої діяльності. Виявлення об'єктів і встановлення різних відношень між ними здійснюється із залученням конкретних і абстрактних дій, які включають операції.

В аспекті фізіології процес мислення відбувається завдяки злагодженій роботі кори великих півкуль головного мозку, що забезпечує аналіз та синтез. За мислення відповідає друга сигнальна система, тимчасові нервові зв'язки, які спираються на першосигнальні зв'язки. Другосигнальні нервові зв'язки ґрунтуються на мовленнєвій діяльності й встановлюють значущі відношення між об'єктами. Відображення зв'язків і відношень між предметами стає можливим тому, що мовлення, як вказував І. Павлов, спотворює реальність, відвертає від неї шляхом абстрактних умовиводів і узагальнень, що, на думку вченого, і складає сутність людського мислення

[114]. Відповідно, друга сигнальна система уможливорює узагальнене відображення навколишнього світу.

Функціональна ефективність мислення характеризує його особливість – існування як особистісного розумового потенціалу, що проявляється у «інтелектуальних можливостях» і розумових здібностях, котрі розвиваються у навчанні й інших видах діяльності людини.

Мислення – це психічний процес, оскільки є цілеспрямованим і діяльнісним, завжди пов'язаним з практичною діяльністю людини і має наочно-дієвий опосередкований характер, який проявляється у тому, що, встановлюючи зв'язки з навколишнім світом, людина спирається не лише на відчуття і сприйняття, а й на дані минулого досвіду, що збереглися у пам'яті. Мислення, як діяльність психіки, ураховує знання людини про природу та суспільство. Його початком є елементарне спостереження, яке від конкретного рухається до складних узагальнень і перенесення на інші об'єкти, їхні властивості та відношення між ними. Це підтверджує предметне походження мислення в оперуванні реальними або уявними предметами. Мислення є нерозривно пов'язаним із мовленням, яке дає доступ до відношень між об'єктами. Важливим є здатність мислення перебудовуватися і трансформуватися в інші види мислення, між якими можливе взаємоперетворення. Мислення впливає на пізнавальну діяльність і глибину знань, а, отже, на процес формування особистісних якостей людини та її здатності до розв'язання творчих завдань [18; 48; 49].

Ж. Піаже зазначав, що розвиток мислення є результатом постійних спроб індивіда адаптуватися до змін навколишнього середовища і тим самим компенсувати ці зміни. Таким чином зовнішній вплив спонукає людей або змінювати існування структури активної діяльності або виробляти нові.

Стадії розвитку пізнавальних процесів, згідно з Ж. Піаже [142]: сенсомоторна стадія, на якій відбувається становлення, розвиток чуттєвих і рухових структур (2 роки життя людини); стадія конкретних операцій, що відповідає за розвиток всіх видів мислення, формування понять (2-11

років); стадія формальних операцій, на якій виробляються вміння будувати гіпотези, робити висновки, понятійне мислення (до 15 років).

Дослідження проведені Джоном Дев'ю дозволили виокремити п'ять етапів мислення: 1) виявлення проблеми, відношень між об'єктами, що її спричиняють, викликають конфлікт; 2) визначення зони розміщення проблеми; 3) гіпотетичне її вирішення; 4) трансформація несформованої ідеї у логічне твердження, яке визначає проблеми, виводить її на вищий рівень концептуалізації; 5) підтвердження отриманого розв'язання проблеми [157].

Вітчизняні та зарубіжні психологи (С. Максименко, В. Москалець, Роберт В. Рібер, Ж. Піаже та ін.) визначають мислення, як найвищий ступінь пізнання. Вчені вважають, що розумовий розвиток дитини неможливо аналізувати ізольовано від психічного розвитку в цілому, її інтересів, відчуттів, окремо від особистісних рис та якостей. Розвиток мислення є складним процесом, який визначається знаннями, які формуються в учня й методами, які для цього використовуються та виробляють особистість [48; 65; 142; 151; 152].

Мислення дозволяє осмислювати причини буття із застосуванням творчої уяви [5, с. 74].

У процесі вивчення мислення не можна оминати увагою його критичність. Адже зараз його вивчення і розвиток стає «трендом» у всьому світі. А .Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз та Д. Макінстер визначають критичне мислення як таке, що зароджується із запитання, постановки проблеми, передбачає аргументацію і демонструє такі властивості як інформативність, самостійність і соціальність [35]. Саме критичне мислення відповідає за становленню конкретних компетентностей, «м'яких вмінь».

Том Четфілд визначає критичне мислення як одну із компетентностей людини майбутнього. Критичне мислення полягає в пошуку розуміння реального стану справ, шляхом прискіпливої оцінки інформації, ідей та аргументів і загального усвідомлення процесу мислення [158].

Вивченню розвитку критичного мислення у дітей присвячені роботи відомих психологів і педагогів Б. Блумма, Л. Виготського, Дж. Дьюї, Д. Клустер, А. Кроуфорд, М. Ліпмана, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер, Т. Олійник, В. Кременя, О. Пометуна, О. Тягло, О. Чубата ін. Їхні дослідження спрямовані на те, щоб діти самостійно могли осмислювати навчальний матеріал, аналізувати свої роботи та роботи інших, робити власні висновки. Саме тому, останні кілька років в Україні набуває широкого розповсюдження явище «м'які навички» («soft skills»). Саме вони допомагають вирішувати складні завдання, а це в свою чергу потребує високого розвитку розумових операцій.

Згідно тверджень О. Пометун, критичне мислення утворюється розумовими операціями аналізу, синтезу, порівняння, оцінки, занурення в проблему, постановки запитання, висунення гіпотез і альтернатив, що призводить до свідомого прийняття рішень і їхнього обґрунтування [91]. Це пояснює актуальність «м'яких навичок», які тісно пов'язані із розвитком мислення та його операцій.

Сьогодні освіта має на меті сформувати особистість, якій притаманні компетентності для виконання складних творчих завдань, мотивацію до саморозвитку, самопізнання та самореалізації, як вважає Т. Полонська [89]. Проблемним є спрямованість сучасної школи на формування «твердих навичок» («hard skills»). На сучасному етапі освітнього процесу необхідна гнучкість в аспекті вироблення «твердих» і «м'яких» навичок [89].

У дослідженні про особливості розвитку критичного мислення М. Ліпман писав: «Ми стимулюємо учнів мислити самостійно, а не тільки вивчати те, до чого дійшли інші люди. Але ми стимулюємо учнів не просто мислити – не менш важливим є заохочення до формулювання добрих суджень, присудів. Добрий присуд є продуктом адекватної інтерпретації письмового тексту, ясного розуміння почутого, правильного складання й внутрішнього узгодження твору, а також переконливої аргументації. Добрим є судження, яке ґрунтується на усвідомленні змісту твердження або

фрагмента міркування, а саме, що в ньому явно або неявно припускається, що з нього випливає. Такого судження не сформулювати без урахування майстерних навичок міркування, які гарантують компетентність у побудові умовиводів, досконале здійснення дослідження, формування концептів» [149, с.145].

Як стверджують Б. Гадзела, Дж. Стекс, В. Мейстен, Р. Стівенс критичне мислення – це обґрунтованість суджень, тверджень дій і здатність оцінити ступінь їхньої обґрунтованості, знайти місце його застосування [133].

Як зазначає Р. Пауль, «критичне мислення – це світ ідей, які трансформуються, один вид мислення є недостатнім, необхідно постійно прилаштовуватися до інших видів мислення, бути чітким, зрозумілим у своїх умовиводах, що потребує самовдосконалення, це нова реальність, яка здійснює зміни ХХІ століття...» [2, с.91–100].

Як зазначає С. Терно критичне мислення – це функціонування когнітивних технік і стратегій, які збільшують шанс отримати бажаний результат. Таке мислення характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тому його застосовують для розв'язання поставлених задач, формулювання висновків, оцінок та ухвалення рішень. Кожна сфера людського життя потребує здатності ясно мислити [118].

Американськими психологами (В. Перрі, Р. Енісом, П. Фаціоне) запропоновані різні концепції критичного мислення. Деякі з них пов'язують його з рефлексивним судженням, інші – з інтелектом, а треті – з логічним мисленням. Проте, дійшовши спільного консенсусу, визначили, що критичне мислення – це когнітивний процес, цілеспрямоване саморегулююче судження, яке має два компоненти: когнітивні навички (аналіз, висновок, оцінка) та мотиваційний компонент [134; 135].

Критичне мислення – це здатність аналізувати інформацію з позиції логіки, особистісно-психологічного підходу як до стандартних, так і до

незвичних ситуацій, проблем, а також ставити нові питання, викладати різноманітні аргументи, приймати самостійні продумані рішення, за визначенням Г. Акрамової [136].

Отже, розвивати критичне мислення означає навчити дітей думати, формувати навички синтезу, аналізу, пошуку інформації, знаходити нестандартні рішення, аналізувати свої вчинки та дії. Ефективність навчання безпосередньо залежить від практичного навантаження дітей. На думку М.Фіцули, щоб оволодіти усіма видами мислення перш за все необхідно освоїти розумові операції [125]. У загальній психології поняття «розумові операції» визначають як головні складові елементи ментальних дій, які в своїй сутності є теж механізмами мислення.

І. Пасічник дослідив, що «мислення реалізується за допомогою окремих дій і операцій. Оперування об'єктами, предметами та їхніми властивостями означає маніпулювати образами і поняттями, які втілюються в мові, мовленнєвій діяльності, яка заміщує безпосередні дії і представляє їх ідеально, на різних рівнях узагальнення» [82, с.4].

З позиції А. Кустова та Ю. Алексєєвої мисленнєва діяльність здійснюється за допомогою ментальних операцій, які діють на підсвідомому рівні, але є відповідальними за конструювання концептів, тверджень тощо [36, с.28].

Основними розумовими операціями є аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення та класифікація.

П. Гальперін запропонував шість етапів формування розумових дій: 1) поява мотиваційного базису дії; 2) попередня оцінка дії та умов її реалізації; 3) матеріальне конструювання дії із залученням усіх необхідних ментальних операцій; 4) експлікація дії; 5) внутрішньо-мовленнєва реалізація дії; 6) перетворення матеріальної дії на мисленнєву [10].

У загальній психології термін «аналіз» трактують як розділення об'єкта на складники в уяві. Аналіз тісно пов'язаний із синтезом, який дозволяє

утворити єдність на основі відношень між складниками, які виокремлені в процесі аналізу [100].

У ході аналізу та синтезу думка рухається від невиразного, невизначеного бачення об'єкта, який розчленовано на складники за допомогою аналізу і встановлено зв'язки шляхом синтезу. Аналіз і синтез зароджуються в гіпотезі, плануванні діяльності. Теоретичному розумовому аналізу передують практичний аналіз речей і дії, що розчленовує їх у практичних цілях. Так само теоретичний синтез формується у практичному та виробничому синтезі діяльності людей. Формуючись спочатку в практиці, згодом аналіз і синтез стають операціями чи сторонами теоретичного розумового процесу [4; 5; 78].

У мисленнєвій діяльності окремих людей спостерігається схильність до аналізу або синтезу. Перевага аналітичного складу мислення у чіткості точності умовисновків, однак, широта синтезу теж є необхідною.

У ХХ столітті була розроблена аналітико-синтетична теорія навчально-пізнавальної діяльності школярів. Ця теорія базується на ідеях С. Рубінштейна про аналітико-синтетичний характер мислення як взаємодію процесів аналізу та синтезу, що є визначальним для засвоєння знань. Відповідно до теорії С. Рубінштейна, пізнання вимагає розкриття внутрішніх зв'язків і закономірностей за допомогою розумових операцій, провідними з яких є аналіз і синтез [114; 115].

С. Максименко відзначив, що засвоїти будь-яке наукове поняття фактично означає сформулювати його в результаті певної розумової роботи, у процесі якої учень не тільки оволодіває сумою знань, але й вдосконалює розумову діяльність [48].

Основні труднощі, які постають у школярів, полягають у здійсненні ними аналізу і синтезу, адже з однієї сторони їм потрібно виокремити конкретні ознаки (здійснити аналіз), а з іншого боку – об'єднати усі поняття в одну систему.

Аналіз і синтез не є вичерпними механізмами мислення, його не менш важливими інструментами є абстрагування і узагальнення.

Операція абстрагування уможлиблює глибоке та повне відтворення найскладніших явищ дійсності. На думку С. Максименка найвищим рівнем абстрагування відзначається наукове мислення. Воно є визначальним для формування засадничих знань, оскільки уможлиблює високий рівень узагальнень [49]. Операція узагальнення полягає в уявному об'єднанні об'єктів за певними ознаками, виокремленими у процесі абстрагування. Саме узагальнення вважається інструментом синтезу інформації за допомогою мозку. Інструментом узагальнень є мова завдяки її знаковій символній природі [79].

П. Гальперін зазначає, що узагальнення будь-якої розумової дії здійснюється за допомогою двох прийомів [10]. Перший полягає в тому, що об'єкт дії детально аналізується і подається у вигляді гомоморфної моделі, за допомогою якої виділяються його суттєві (для даної дії) риси. Другий прийом полягає в систематичній зміні типів матеріалу, який пропонується для розв'язування задач [10].

Деякі вчені (В. Москалець, Т. Партико, І. Пасічник) описують декілька видів узагальнення: формально-емпіричне та змістовне (теоретичне). Формально-емпіричне узагальнення здійснюється шляхом порівняння низки об'єктів і виявлення зовні однакових і загальних ознак. Теоретичне узагальнення потребує поглибленого аналізу об'єктів і виявлення його прихованих особливостей [65; 81; 83].

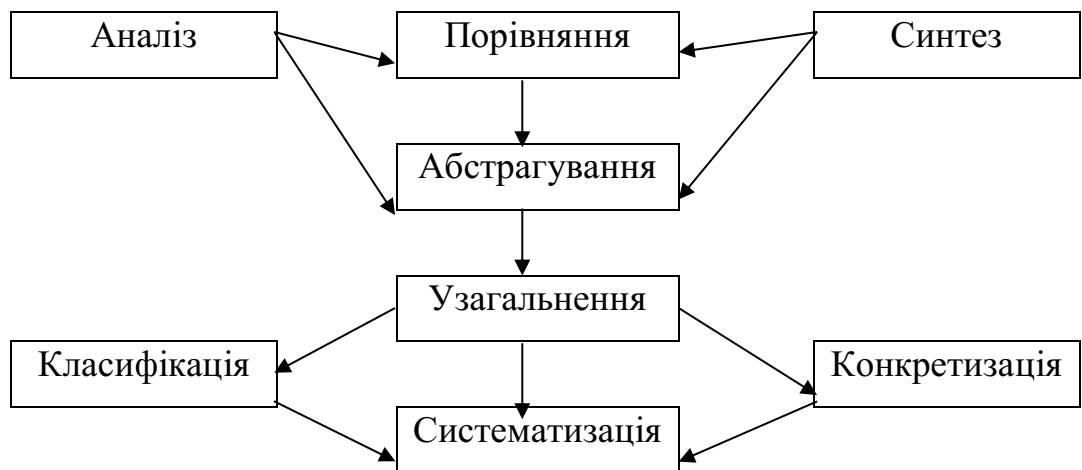
Абстрагування і узагальнення, у своїх початкових формах, породжуються практичними діями та пов'язаними з ними потребами. Ці розумові операції представляють єдиний мисленнєвий процес від простішого до ускладненого пізнання. Ці операції постають у формі суджень і умовиводів [65].

Операція узагальнення уможлиблює групування об'єктів за певними розрізнявальними ознаками, а саме їх класифікацію, що здійснюється з

метою виокремлення та подальшого об'єднання об'єктів на основі спільних істотних ознак. Класифікація дозволяє упорядкувати отримані знання та зрозуміти їхню внутрішню структуру.

Іншою важливою мисленнєвою операцією є порівняння, яке дозволяє встановити схожі та відмінні ознаки об'єктів. Рівень складності об'єктів визначає складність порівняння. Особливої складності набуває цей процес тоді, коли йдеться про порівняння людей або історичних подій (С. Максименко) [49]. М. Варій пропонує визначати порівняння як встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами [4].

Зв'язок між розумовими операціями простежується на схемі:

Рис. 1.1. Зв'язок розумових операцій

У своїх дослідженнях Т. Лисянська й Л. Бутівченко встановили, що в учнів із низьким рівнем розвитку мислительних операцій – слабка самостійність виконання тих чи інших завдань [44].

Д. Літ припускає, що окремим учням важко впоратися із деякими завданнями, оскільки їхній інтелектуальний розвиток не готовий синтезувати непов'язану інформацію. Учні, мислення яких здебільшого конкретне, схильні приймати жорсткі та надто спрощені погляди. Вони зосереджуються на тому, що відбувається, не аналізуючи причину [160].

Отже, здійснений теоретичний аналіз особливостей розумових операцій дає підстави для висновку, що усі їх види взаємопов'язані і в сукупності становлять складну аналітико-синтетичну розумову діяльність.

Мислення людини буде неповноцінним і одностороннім за умови недостатнього розвитку хоча б однієї із розумових дій.

1.2 Особливості розвитку розумових операцій в учнів з інтелектуальними порушеннями та їхня корекція в процесі навчання

О. Лурія стверджував, що серед усіх дітей, яким важко вчитись у масовій школі, є й такі, що відчують нездоланні труднощі в засвоєнні програми і не здатні оволодіти необхідними шкільними навичками та знаннями навіть після наполегливих спроб вчителя [114]. Ці діти зазвичай з самого початку навчання відстають від своїх однолітків, не оволодівають програмою школи, не засвоюють потрібних знань, не розуміють пояснень учителя. Їхня відсталість особливо яскраво проявляється, коли вони починають переходити до вивчення абстрактного матеріалу. Це – учні з інтелектуальними порушеннями.

Згідно визначення В. Синьова, М. Матвєєвої, О. Хохліної «інтелектуальне порушення» – це системне, помітне, порушення інтелектуальних можливостей, що породжується дифузним органічним пошкодженням кори головного мозку [108]. Указане визначення висуває три ознаки для констатування інтелектуального порушення (далі – ІП): 1) органічне дифузне пошкодження кори головного мозку; 2) системне пошкодження інтелекту; 3) помітність і невиліковність такого пошкодження.

Укладачі «Текстів зі спеціальної психології» С. Миронова та М. Матвєєва проаналізували, що ІП не класифікується як частковий дефект, а є цілісним ушкодженням психіки. Дослідження радянських психологів показали, що не лише вищі мислинневі процеси (аналіз, синтез, абстрагування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків), а й усі інші психічні процеси та властивості в учнів з ІП глибоко своєрідні. Ця своєрідність виявляє себе вже на ранніх етапах розвитку.

У свою чергу О. Лурія довів, що ІІ не завжди проявляється на тих етапах, коли діяльність дитини носить розгорнутий характер, проте вона починає чітко проявлятися, як тільки дитина з типовим розвитком починає формувати внутрішні здібності пізнавальної діяльності. Дитина з ІІ легко може перебрати, а інколи навіть перерахувати ряд предметів, але щоб побачити порушення її розвитку, достатньо запропонувати їй здійснити операцію підрахунку мовчки. Часто тривале навчання не призводить до потрібного успіху, скорочення розумових дій так і не формується, внутрішнє мовлення не створюється, і операції дитини так і залишаються на рівні зовнішніх розгорнутих дій [114].

Мислення дитини з ІІ відрізняється предметністю, елементарністю і розумінням тут і зараз. Тому такі учні здатні до виокремлення і осмислення тих об'єктів, які даються їй через органи чуття. Критичність мислення знаходиться на низькому рівні, що перешкоджає виявленню помилок, а тим більше їхньому виправленню [114; 115]. Низький рівень мислення в учнів з ІІ значно зумовлений його формуванням в умовах чуттєвого пізнання, що відзначається елементарністю, мовленнєвою, практичною і досвідною обмеженістю.

Л. Виготський зазначав, що недорозвиток вищих форм мислення є «першим та найбільш частим ускладненням, що виникає як вторинний синдром розумової відсталості», проте ускладнення виникає не обов'язково [8]. Отже, на думку Л. Виготського, діти з ІІ можуть навчитися узагальнювати, але це складніше у порівнянні з дітьми з типовим розвитком. Для того, щоб навчити дитину з ІІ узагальнювати, необхідно використовувати особливі засоби, методи навчання. Погляди Л. Виготського не тільки теоретично обґрунтовані, а й продуктивні у практичному відношенні [8].

В основу формування розумових дій в учнів з ІІ може бути покладена поетапність цього процесу, розроблена П. Гальперінім, проте з урахуванням виявленої специфіки оволодіння ними. Зокрема, їм властива значна затримка

на етапі виконання дій із зовнішніми опорами, а також неузгодженість двох планів діяльності: зовнішнього та внутрішнього [10].

Такі учені як О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Гладченко, С. Трикоз, І. Сухіна, Н. Ярмола зазначали, що «всі розумові операції у дітей з інтелектуальними порушеннями недостатньо сформовані і мають своєрідні риси. Виокремлення у предметах (в тексті) окремих частин, але без встановлення зв'язків між ними, властиве дітям. Такі особливості вказують на ураження або своєрідність операцій аналізу та синтезу. Учні не вміють виокремити головне в предметах і явищах, а тому не здатні без допомоги проводити якісний порівняльний аналіз і синтез або здійснюють його за несуттєвими ознаками. Відмінною рисою мислення таких дітей є некритичність, неможливість помітити свої помилки, знижена активність розумових процесів, їхня слабка регулятивна роль» [99, с.11–12].

Порушення у сфері мислення дітей з ІІІ більш значні, ніж в інших видах пізнавальної діяльності. У «Текстах із спеціальної психології» описані недоліки наочного мислення, що впливають на практичні дії учнів. У молодшому шкільному віці вони демонструють неповний і недостатньо диференційований аналіз предметів, порівняння предметів формується з труднощами, узагальнення об'єктів надмірно широкі [114; 115].

Проте радянські психологи встановили, що цілеспрямована та постійна корекційно-виховна робота значно покращує розумові операції дітей з ІІІ середнього і особливо старшого шкільного віку. Аналіз об'єктів стає повнішим і більш диференційованим. У зв'язку з цим збагачується і порівняння об'єктів, удосконалюється і диференціюються наочні узагальнення, певною мірою формуються системи узагальнень [115].

О. Чеботарьова, І. Гладченко описували, що для учнів з ІІІ характерна знижена активність розумових процесів і слабка регулювальна роль мислення. Такі діти починають роботу, зазвичай, не дослухавши інструкцію, не зрозумівши мети завдання, не розпланувавши свої дії при його виконанні [128,с. 7].

Дослідження В. Синьова, Н. Стадненка та ін. вказує на дуже слабкий розвиток операції аналізу в дітей з ІІІ. Учень з типовим розвитком виокремлює 8 – 12 ознак, натомість учні з ІІІ – вдвічі менше (2 – 4). Учні з ІІІ мають в доступі лише загальні властивості, які не потребують поглибленого аналізу. Функціональні властивості виокремлюються надто рідко ними. Їм не притаманна систематичність і послідовність, що виявляється у повторюваності ознак, або їхній прихованості. Діти з ІІІ не здатні виокремлювати критерії аналізу, а також не розрізняють словесні позначення окремих ознак предмета [104;116].

За спостереженнями В. Синьова, М. Матвєєвої, О. Хохліної у старшокласників з ІІІ відбуваються значні зміни в аналізі об'єкта. Особливо зміни стосуються повноти аналізу. В учнів з ІІІ спостерігається незначна здатність виокремлювати ознаки об'єкта у порівнянні з учнями з типовим розвитком, однак, вона збільшується майже втричі за віковими характеристиками. Покращуються загальні можливості учнів з ІІІ, а це впливає на повноту аналізу об'єктів [108]. Слабкість аналізу у дітей з ІІІ пояснюється, зокрема Н. Стадненко, складність виокремити та проаналізувати деталі, виявити головні з них. Діти можуть перелічити значну кількість елементів, але відчувають труднощі з виокремленням провідних. Таке нагромадження значно перешкоджає процесу сприйняття та розуміння [116].

Через проблеми з аналітичними вміннями страждають і здібності до синтезування понять. Неправильно виокремлені ознаки, яким властива хаотичність, об'єднуються у незрозуміле ціле і заводять дитину у глухий кут. Як наслідок дитина отримує хибні уявлення та оперує ними. Синтез першочергово вимагає правильне об'єднання об'єктів і їхніх властивостей. Взаємне розташування компонентів, їхнє хибне співвідношення значно ускладнює процес синтезу для учнів з ІІІ [116].

Учням з ІІІ молодших класів властива безсистемність аналізу, що проявляється в тому, що вони розглядають об'єкт, не дотримуючись певного

плану його аналізу. Так, назвавши крайню праву частину предмета, вони переходять до опису лівої крайньої частини, пропустивши проміжні, далі переходять до нижньої. Здійснюючи аналіз таким чином, учні одні частини називають декілька разів, а інші, часто найсуттєвіші, пропускають [116].

Аналіз призводить до активації операції порівняння, яка ґрунтується на виявленні спільних і відмінних рис об'єктів. Діти з ІІІ опановують операцією порівняння довго і їм це дається складно. Вони не здатні побачити відмінності або помічають їхню незначну кількість, не вміють користуватися ознаками порівняння, зіставляють предмети за невідповідними властивостями. В учнів з ІІІ не має здатності фіксувати операцію і зосереджуватися на одній з них. З порівняння вони непомітно для себе переходять до синтезу двох предметів або до аналізу одного з них. Учні з ІІІ не можуть виявити відмінне у схожому, а тому між подібними предметами різниці не бачать. Лише значно різноманітні об'єкти уможливають виявлення такими учнями відмінностей, часто незначних і не основних [114; 115].

Проте ментальна операція порівняння у її простих виявах придатна до використання учнями з ІІІ, оскільки виробляється в процесі навчання і забезпечує систематизацію знань. Обмеженість уяви призводила до того, що учні з ІІІ, на відміну від дітей з типовим розвитком, залучали до порівняння об'єктів лише один типовий образ кожного з них. Абстрактні об'єкти становлять значні труднощі в аспекті порівняння для учнів з ІІІ. Недостатній рівень вищих пізнавальних процесів, а саме узагальнення і абстрагування, є основним симптомом ІІІ в учнів. Такі учасники освітнього процесу демонструють труднощі у здійсненні абстрагування, оскільки фіксуються на дрібних предметних деталях, не бачать істотних ознак, не розрізняють окреме та загальне [116].

Учням з ІІІ значно легше знайти в об'єктах різницю, ніж схожість. Своєрідним у них є процес установлення схожості в порівнюваних ними об'єктами. Дітям дуже важко зрозуміти відношення, ознаки схожості.

Порівнюючи схожі об'єкти, вони фактично ототожнюють їх. Визначивши, що об'єкти схожі, діти не можуть довести цю схожість.

Слабкість узагальнень, невміння синтезувати знання, за С. Рубінштейн, перешкоджала дітям з ІІІ засвоювати теоретичний матеріал, правила та визначення термінів. Конкретність мислення змушує учнів з ІІІ завчати правила, але не розуміти їх і не вміти їх застосовувати. Проте, учні з ІІІ мають потенціал до розвитку і демонструють вищий рівень ментальних дій у старших класах, порівняно з молодшими [114; 115].

Порушення операції порівняння є однією з причин не правильного класифікування речей, на думку Н. Стадненко. З опорою на психолого-педагогічні умови, уміння порівнювати є системним і послідовним. Діти повинні засвоїти знання про окремі предмети, їхні властивості, а також їм необхідно вміти розрізняти однакові, подібні, різні слова [116].

Як стверджує В. Синьов, абстрагувальна, узагальнювальна та конкретизувальна дисфункції мислення погіршують самостійні узагальнювальні дії учнів з ІІІ, щоб осмислити конкретні об'єкти та дії в абстрактному форматі ідей, як-то переконання або трансформацію сформованих узагальнень на новий ґрунт. Неузгодженість дій може пов'язуватися з порушеннями в сфері очікувань власних учинків. Із заниженою самокритичністю учні з ІІІ гарантовано потрапляють у небажану ситуації і не знають виходу з неї. Установлено, що порушення самокритичності значно шкодить самовихованню і сповільнює його [105].

Найбільш ушкодженими й занедбаними операціями в учнів з ІІІ є абстрагування та узагальнення. Надія Стадненко у ході свого дослідження виокремила чотири рівні узагальнення [116]: нульовий, виявляється у нерозумінні дітьми інструкції та хибній роботі з картками; ситуативний, коли учні не можуть виконувати абстрагувальні дії, сприймають все ситуативно і вважають зайвим той предмет, який порушує цілісність ситуації; узагальнення-угрупкування вказує на покращення ментальної діяльності дітей, оскільки вони вже вміють виокремлювати ознаки, але не розрізняють їх за

значущістю; понятійне узагальнення є вищим рівнем розвитку, за якого діти групують предмети на основі істотних ознак.

З дослідів Н. Стадненко було виявлено, що при ІІІ виявляються всі виокремлені нею рівні узагальнення. Це залежить від віку дитини, її практичного досвіду, виразності порушення інтелекту. Але у дітей з ІІІ переважає ситуативний рівень узагальнення. Інші види можуть бути сформованими завдяки постійному навчанню та корекційній роботі. Зважаючи на важливість порівняння для пізнання об'єктивної реальності, треба приділяти велику увагу розвитку цієї операції у дітей з ІІІ, а особливо вмінню знаходити й виокремлювати в предметах і явищах схожість.

Щоб дітям з ІІІ було легше встановити подібність у двох порівнюваних об'єктах, пропонується поставити поруч з цими об'єктами ще один, який би підкреслив подібність перших двох. Третій об'єкт не повинен різко відрізнятись і, разом з тим, не бути занадто схожим з ними. Другим рекомендованим прийомом є включення порівнювальних предметів у розв'язання маленьких практичних задач [116].

Аналіз джерел наукової літератури (І. Єременко, В. Липа, С. Миронова, В. Синьов, М. Супрун, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.) і практичних здобутків освіти дітей з ІІІ переконливо свідчить, що основною сутністю освітнього процесу учнів з ІІІ є його корекційно-розвиткова спрямованість [63; 77; 100; 110; 126; 127]. Забезпечення корекційного складника процесу навчання має здійснюватися за умови успішного використання різних його компонентів: змісту освітнього матеріалу, методики викладання, використання засобів навчання, інформаційно-комунікаційних технологій тощо. За умови правильної організації корекційно-розвиткової роботи буде формуватися певний рівень знань і практичних навичок, та розвиватися пізнавальна сфера учнів з ІІІ, зокрема розумові операції. Реалізація корекційного складника процесу навчання залежить від виконання низки вимог, принципів, особливостей та засобів.

Зупинимося на їхній характеристиці, оскільки це є базовим для організації нашого дослідження і досягнення його мети.

Забезпечення корекційно-розвиткової спрямованості навчально-виховного процесу учнів з ІП є невід'ємно важливим як для вітчизняної, так і зарубіжної олігофренопедагогіки (В. Бондар, І. Єременко, В. Липа, Г. Мерсіянова, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.). В. Баудіш у своїх дослідженнях наголошував, що насамперед у корекційно-виховній роботі потрібно враховувати пізнавальні можливості та здібності учнів з ІП. При цьому вчений довів, що корекційну роботу необхідно планувати з урахуванням закономірних відношень між метою, змістом і методами [1]

Як визначала О. Гаяш корекційно-розвивальна робота розглядається як підґрунтя організації освітнього процесу. Ефективність навчання й виховання дітей спадає, процес оволодіння необхідними для них знаннями, вміннями, навичками ускладнюється, становлення поведінки, соціалізації особистості наштовхується на перешкоди без цілеспрямованого подолання чи послаблення порушень інтелекту [11].

Корекційно-розвивальний складник в освітньому процесі повинен випереджати інші (О. Бабяк, Н. Баташева, А. Душка, І. Недозим, І. Омельченко, О. Орлов, Л. Прохоренко та ін.), адже слід не лише покращувати досягнуте учнем, але й створювати нові можливості для розвитку у найближчій перспективі [97].

У сучасній олігофренопедагогіці задля реалізації корекційного складника впроваджуються інноваційні технології. Зокрема, дослідження, проведені І. Бобренко, О. Блеч, І. Гладченко, О. Мякушко, І. Сухіною, С. Трикоз, О. Чеботарьовою та ін., підтверджують багатоаспектність, варіативність і практичну спрямованість корекційно-розвивальних технологій навчання з урахуванням індивідуальних потреб дитини [97; 99]. Ці технології сприяють розвитку рухової, емоційно-вольової сфери,

пізнавальної, мовленнєвої та комунікативної діяльності, особистості учня в цілому [97; 99].

У своїх дослідженнях О. Хохліна вказувала, що організації корекційного навчання передусім підготовці та створенню умов, потрібних не лише для засвоєння учнями матеріалу програми, а й для усунення їхніх порушень розвитку згідно із заздалегідь поставленою спеціальною метою заняття і предмета коригування. Така організація вимагає великий обсяг запитань, а саме визначення її оптимальної форми (індивідуальна, групова, фронтальна), типу і структури заняття (урок, екскурсія) до забезпечення учнів необхідними матеріалами, інструментами тощо [126; 127]. А це вимагає виокремлення засобів корекції, необхідних для підготовки та проведення корекційно спрямованого навчання. Учені виокремили та дослідили засоби корекційної роботи для впровадження в освітній процес, учасниками якого є учні з ІІІ [65]. До засобів корекційної роботи належать: пристосування освітнього процесу до пізнавальних здібностей учнів, ілюстративність процесу навчання, його сповільнення, повторюваність освіти, підвищення ефективності роботи шляхом контролювання її темпу та втомлюваності, залучення учнів до подолання труднощів, індивідуалізація навчання, використання ігор у навчально-виховному процесі, обов'язковість лікування і оздоровлення, встановлення охоронно-педагогічного режиму, стимулюючий вплив позитивних емоцій і оцінювання, використання інформаційно-технічних засобів [65].

Як зазначав В. Бондар: «Для дітей з особливостями інтелектуального розвитку необхідні спеціальні умови навчання з використанням спеціальних програм, підручників, методів і форм організації навчального процесу з урахуванням індивідуального та диференційованого підходів. Спеціально підготовлений педагог, який знає і враховує особливості психічного розвитку дітей, надає їм відповідну корекційно-педагогічну допомогу, тому їхнє навчання буде ефективним, якщо воно здійснюватиметься в диференційованих класах корекційно-компенсаторної спрямованості,

організованих у закладах загальної середньої освіти або в умовах спеціальної школи» [3, с.11–12].

Для розробки концепції нашого дослідження нами були використані методологічні засади здійснення корекційно-розвиткової роботи Віктора Синьова [105; 106; 109]. Учений сформулював сутність і принципи корекційної роботи з учнями з ІП, охарактеризував умови повноцінного здійснення корекційної роботи в умовах спеціальної школи, зокрема він сформулював теоретичні й практичні принципи корекції ІП [105; 106; 109]. У розробці робочого зошита з географії ці аспекти були враховані.

У нашому дослідженні будемо виходити з теоретичних узагальнень про те, що корекції піддаються вищі психічні процеси учнів з ІП, проте корекційна робота має впливати не на окремі з них, а цілісно охоплювати усі сфери особистості дитини [19; 62].

О. Хохліна довела, що організація та проведення корекційної роботи має здійснюватися із цілеспрямованим добором змісту навчання і ефективним його використанням [126]. З огляду на це, при постановці корекційної мети необхідно добирати відповідний навчальний матеріал уроку [126, с.294]. Цей висновок є актуальним для нашого дослідження, зокрема, для добору змісту робочого зошита з географії.

Отже, проаналізувавши все вище зазначене, дійшли до висновку, що розвиток мислення, розумових операцій, здатність міркувати безпосередньо залежить від методів, прийомів і засобів навчання. Вчитель повинен формувати у дітей з ІП здатність до активного та самостійного мислення на доступному для них рівні, а також реалізовувати корекційну спрямованість освітнього процесу з дотриманням вимог, засобів і принципів. Її ефективна реалізація забезпечує корекцію пізнавальних процесів і особистісних якостей учнів.

1.3 Корекційні можливості уроків географії у розвитку розумових операцій в учнів з інтелектуальними порушеннями

В Україні відбувається зміни в освіті, оскільки вона має відповідати міжнародним стандартам. Згідно з Державним стандартом базової середньої освіти головним завданням сучасної української школи є формування природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності. Свідомий вибір майбутньої професії, самореалізація, профільне навчання передбачає «продукування відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього середовища, національних та культурних цінностей українського народу» [15].

Оволодіння компетентностями стає провідним, школи не повинні налаштовуватися на навчання учнів як запам'ятати навчальний матеріал. У центрі залишається якісне опанування державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність, а також ті, що забезпечуються вивченням природничих наук, техніки і технологій. Варто спиратися на інноваційні ідеї, створювати їх та умови для них, дбати про екологічну інформаційно-комунікаційну компетентності. Пріоритетним вважається навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, культурна компетентність і фінансова грамотність [15].

Для оволодіння цими компетентностями потрібно, з одного боку, використовувати сучасні методи та підходи до подачі навчального матеріалу, а з іншого – мати певний рівень розвитку розумових операцій. Вчителю потрібно не боятися виходити за стандартні рамки та методики викладання, адже вчитель НУШ – це експериментатор, який не боїться впроваджувати оновлення та відкривати для своїх учнів новизну можливостей та способи їх досягнення.

Особливо актуальним є впровадження НУШ в освітній процес учнів з ІІІ. Досягнення окреслених компетентностей і наскрізних вмінь потребують організації корекційного навчання. Адже самостійно досліджувати, осмислювати та робити правильні висновки діти не можуть.

Вітчизняні вчені (Л. Прохоренко, О. Бабяк, Н. Баташева та ін.) проголошують компетентнісний підхід до навчання як такий, що забезпечує реформацію шкільної освіти дітей з ІІІ в контексті реалізації основних положень НУШ [97].

Л. Прохоренко, О. Бабяк, Н. Баташева, А. Душка, І. Недозим, І. Омельченко, О. Орлов визначили, що здійснення компетентнісного підходу в роботі з дітьми, які мають ІІІ, відкриває перед ними безліч можливостей. Окрім збільшення зацікавленості школярів з ІІІ навчанням й усвідомлення його значення, компетентнісний підхід дозволяє: 1) підвищити рівень продуктивності праці, самодисципліну й відповідальність дітей, розвивати їхню творчу уяву; 2) запровадити позитивний досвід життєвих ситуацій і соціальних ролей у процес здобуття знань; 3) вміти використовувати отриману інформацію для різних потреб; 4) вміти творчо й практично застосовувати власний досвід; 5) стежити за оновленням інформації, навчатися на всіх етапах життя, дотримуватися швидкого темпу в освіті [97].

Формування навчально-пізнавальної діяльності на уроках і корекційно-розвиткових заняттях, за дослідженням О. Чеботарьової, визначають компетентності у школі. Навчання залишається визначальним у становленні особистості учня, який на занятті вчиться розуміти умову завдання, засвоює способи їх вирішення, планує свої дії, досягає та оцінює результати своїх дій. Все це впливає на розширення соціально-адаптаційних можливостей до подальшого засвоєння поставлених завдань. Отже, досить важливо виокремити основні завдання корекційно-розвивального навчання і виховання на етапі шкільного навчання [128]. Крім того, формування життєвих компетентностей у шкільному навчанні відбувається шляхом

ціленаправленої навчально-пізнавальної діяльності на уроках і під час корекційно-розвиткових занять [128,с.25].

Тому у наш час географічна освіта дотримується нових концептуальних основ, заснованих на компетентнісному підході. Він виходить із системного підходу до змісту географічної освіти й урахуванні результативності навчання географії.

Успішність на уроці географії залежить від організації, спланованості, керованості взаємодії вчителя та учня, щоб отримати результати, які узгоджуються з державними нормативно-правовими документами (державними стандартами, освітніми програмами тощо).

Географія є тим основним предметом, який навчає учня, але спонукає його до постійного аналізу, моделювання, прогнозів, залучає всі ментальні процеси, включає природні й соціальні та політичні події, які осмислюються на локальному, регіональному і глобальному рівнях узагальнення. Географія як навчальний предмет поєднує у собі мету й наукові предметні знання, що є запорукою розвитку когнітивної сфери особистості. Вона сприяє формуванню в учнів «системи сучасних інтегрованих знань про планету Земля та її зв'язки з Космосом, місце людини й спільнот у складній системі природних і соціальних зв'язків, місце власної особистості в історико-географічному контексті» [122,с.2].

Отже, географія забезпечує формування наукової картини світу на міжпредметному рівні, а також є умовою для формування умінь досліджувати її. Формування в учнів предметної географічної компетентності на тлі уточнення і поглиблення загально географічних знань, умінь і навичок, формування власної системи наукових суджень та ціннісних орієнтирів відбувається під час вивчення географії країни проживання. Учні осмислюють різноманітні географічні явища, процеси, феномени, закономірності на рівні місця проживання (локальний рівень) та України (регіональний рівень), розуміють їхню динаміку, а тому критично мислять, здійснюють аналіз, синтез і порівняння явищ. Вивчення географії України як

окремий навчальний курс виступає фундаментальним стосовно навчально-виховного процесу заради безпеки як окремого громадянина, так і Української держави. Для досягнення такого освітнього процесу на уроках географії необхідно постійно оновлювати наукову інформацію про країну й систематизувати зміст і методи навчання [122].

Географія інтегрує природні й суспільні елементи наукових знань. Предметом сучасної географічної науки є встановлення просторово-часової єдності в географічному просторі, що структурується «людина – природа – економіка – навколишнє середовище» [29, с. 10].

Географія, як шкільний предмет, стоїть перед розв'язанням методичної проблеми, яка полягає в суперечностях між уявленнями учнів про географічну науку, яка повідомляє про різноманітність географічної оболонки Землі та реальним навчальними предметом, на уроках якого викладаються й засвоюються складні географічні закономірності, велика кількість географічної номенклатури, термінів, понять тощо [67].

За Наталією Ковчин, процес навчання географії України з урахуванням вікових, інтелектуальних і психологічних особливостей має сприяти не тільки осягненню географічної картини світу, України, а й вихованню якостей громадянина України, що є актуальним у наш час.

Географічна освіта, як невід'ємний складник системи освіти, допомагає учням краще охопити просторові відношення на земній поверхні, географічну оболонку, різноманіття природи Землі в її межах, а також уразливість природних об'єктів, залежність їх від дій людини, озброєної сучасними технічними та технологічними засобами впливу на навколишнє середовище. Учителі географії формують географічне уявлення про світ як обов'язковий складник загальнонаукової картини світу, а водночас навчають учнів розглядати природу, населення й господарство цілісно, усвідомлювати особисту відповідальність і причетність до змін природних комплексів і географічних об'єктів [20].

Географія доносить учням систему поглядів про світ, одночасно розвиває їхнє мислення, виробляє географічну освіту, а також економічну, політичну й екологічну культуру. Засобом реалізації таких положень є удосконалення складників сучасної дидактичної системи навчання географії та комплексне запровадження її оновлених елементів у школі [24, с. 3].

Л. Покась і Ю. Стаднюк зазначають, що навчальна програма з географії прогнозує творчу, високо обізнану й конкурентно спроможну особистість, яка вміє використовувати різні можливості у процесі здобуття знань. Запорукою високого кваліфікаційного рівня є вміння застосовувати набуті, за період навчання в школі, знання в життєвих умовах, які склалися в процесі пізнання як під час навчання, так і під час корекційних занять [88, с. 81].

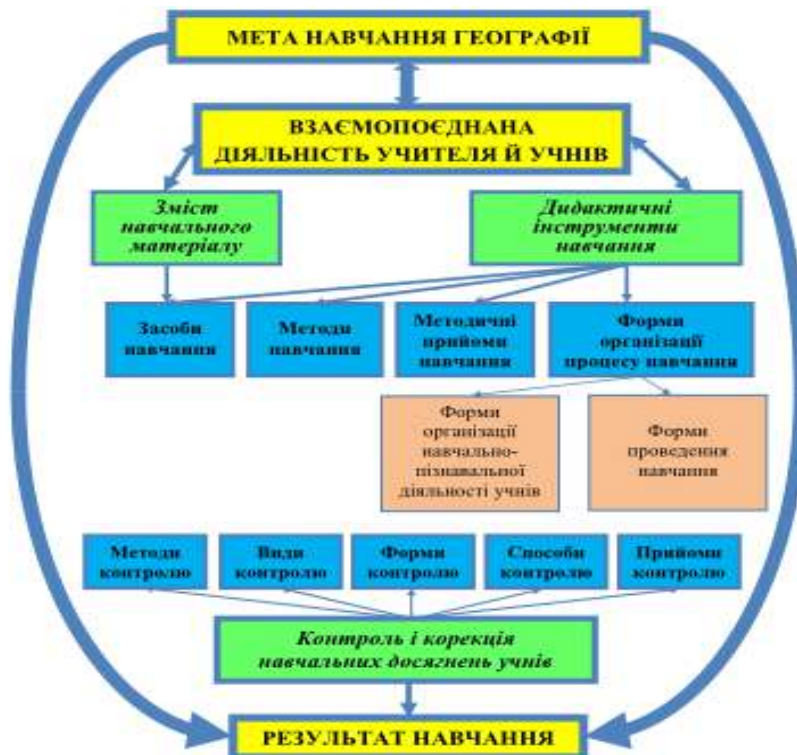
Географічний матеріал має велике значення у проблемному навчанні й самостійній роботі учнів, спрямованих на розвиток пізнання, природоохоронної поведінки й краєзнавства. Географія сприяє розвитку методичних форм в освіті від групових форм навчання до дидактичних ігор як засобів створення й підтримання інтересів учнів у навчальній та виховній діяльності [29].

Усі погоджуються, що запровадження нетрадиційних уроків і методів сприяє динаміці пізнання учнів з ІІІ на уроках, гарантує отримання, систематизацію та закріплення знань, мотивує до продовження освіти. У таких умовах учень стає активним, рівноправним учасником освітнього процесу. Він відходить від стереотипів і таким чином виробляє раціональні здібності. Подібна діяльність в урочний і позаурочний час має велике освітнє, виховне й розвивальне значення, а також узгоджується з компетентнісно-орієнтованим підходом. Доведено, що нетрадиційні методи й прийоми у ході навчання розвивають усі види мислення. У викладанні географії такі методи сприяють розвитку мотивованої особистості, спрямованої на отримання знань і успішне просування та людяне ставлення до живого світу.

Л. Вішнікіна та О. Топузов вважають, що специфікою засвоєння географії як шкільної дисципліни є прищеплення учням умінь користуватися різноманітними джерелами отримання інформації: текстовими, картографічними, статистичними тощо. Формування таких умінь стає можливим у ході виконання практичної роботи. Практичні завдання уможливають вироблення вмінь і навичок для проектування і аналізування моделей географічних об'єктів і процесів, ведення підрахунків їхніх кількісних показників [7, с.35].

Уроки географії доповнюються позакласною роботою, яка є їхнім продовженням і спрямовується на подальший розвиток таких здатностей як допитливість, творча ініціатива й самостійність (О. Шевельова, О. Корнус) [130].

Структура навчання географії відповідно до потреб сучасного суспільства розроблена вітчизняними ученими (Л. Вішнікіною, І. Дібровою, В. Самойленко, О. Топузовим та ін.) й спрямовується на всебічний розвиток особистості учня, географічна культура якого залежить від пізнання довкілля [16].

Рис.1.2. Процес навчання географії в закладі загальної середньої освіти [16]

Уроки географії для учнів з ІП мають бути єдністю навчальної та корекційної мети. Італійські дослідники А. Карузо, Н. Медіна, Дж. Занолін наголосили чільне місце географії в інклюзивному навчанні учнів з ІП. Вони стверджують, що впровадження географії в інклюзивну практику розвиває навички орієнтації, мотивації, громадянства [138].

Загальною метою вивчення географії як навчального предмету у спеціальній школі для дітей з ІП, згідно з Л. Одинченко, є вироблення у таких учнів простих географічних знань про природу, населення і господарство свого краю, України та зарубіжних країн; розкриття взаємодії людини і природи, взаємозв'язків між природними та суспільними явищами для забезпечення повноцінного функціонування особистості в навколишньому світі.

Географія викладається для дітей з ІП за новими програмами, побудованими з урахуванням потреб сучасного суспільства. Відповідно, актуальним постає глибокий і вдумливий вибір методів навчання, використання широкого спектру літератури з предмету. Однак, проблема постає у відборі та використанні тих засобів навчання, які узгоджуються з особистісно-орієнтованим навчанням і корекційно-розвитковими цілями, спрямованими на підсилення інтелекту учнів [75].

Зазначимо корекційно-розвиткові завдання, розв'язання яких підпорядковується меті дисципліни й узгоджується з освітньою програмою з географії для учнів з ІП: 1) сформувані географічні уявлення і поняття про природу, населення та господарство територіальних громад; 2) сприяти засвоєнню географічної термінології, необхідної для розуміння сучасної інформації і використання щодня; 3) виробити вміння практичного застосування знань, використання географічних джерел; 4) працювати над удосконаленням інтелектуальних можливостей учнів, їхнього зв'язного мовлення, емоцій, волі, прагнення пізнавати географічні об'єкти; 5)

розв'язувати конкретні практичні завдання, самостійно набувати нові знання;
б) сприяти національно-патріотичному, екологічному, морально-етичному, естетичному вихованню [66].

У ході подання нового матеріалу на уроках географії необхідно вдаватися до операції порівняння, що співвіднести ознаки об'єктів навколишньої дійсності. Зворотнім процесом є звернення до краєзнавчого вивчення історії місцевості, природи, населення, господарства рідного краю [76, с.2].

Важливим для нашого дослідження є висновок М. Кузнецової про те, що процес засвоєння знань, умінь та навичок з географії учнями з ІІІ спирається на певний рівень розвитку їхнього інтелекту та психіки. Від організації корекційно-освітнього процесу залежить ефективність навчальної роботи з географії в спеціальній школі, а також розвиток психічної та емоційно-вольової сфери учнів із порушенням інтелекту [38].

Як вказують М. Шуловська та А. Ванцова, географія допомагає учням з ІІІ формувати географічний світогляд, цікавитися різноманітністю природи й суспільства своєї та інших країн, формувати позитивне ставлення до навколишнього середовища [139].

Згідно досліджень Л. Жонен уроки географії мають на меті сформувати в учнів з ІІІ географічну картину світу, показати зв'язок між різними природними та урбанізованими зонами [161].

У ході уроків географії учні з ІІІ знайомляться з природними явищами в їхньому причинному зв'язку та постійній взаємодії, вони активізують для цього спостережливість, увагу, пам'ять, абстрактне мислення, уяву. Необхідність виникає у застосуванні диференційованого підходу до учнів, висунення до них вимог різного рівня залежно від їхніх інтелектуальних можливостей. Комплексність підходу обов'язково передбачає урахування індивідуального підходу з розрізненням завдань за складністю, теоретичними і практичними перспективами учнів. Передбачено використання спеціальних прийомів, спрямованих на коригування ІІІ. Для цього пропонується

складання характеристик досліджуваних об'єктів і місцевостей, умовні «подорожі» по карті, заповнення таблиць, схем, контурних карт тощо (Т.Пороцька).

Зміст географічного матеріалу є надзвичайно привабливим і цікавим для учнів з ІІІ. Як результат такого інтересу активізується увага, пізнання, продуктивні розумові дії, запам'ятовування матеріалу, цілеспрямованість і послідовність [104].

Географія допомагає учням з ІІІ виробити певний світогляд, стимулює в них інтерес до природного та соціального різноманіття, формує позитивне ставлення до навколишнього середовища. Дидактичні ігри, які використовуються на уроках, підвищують ефективність навчання та його корекційну спрямованість. Ігри згуртовують учнів, які допомагають один одному, перевіряють завдання, працюють у групах [141, с.182].

Цілісний аналіз особливостей психологічної корекції порушень учнів на уроках географії провів В. Синьов. Він стверджує, що формування у школярів елементарних, чітких знань з географії, необхідних для розуміння інформації про соціально-економічне середовище – важливе освітнє і практичне завдання курсу географії в цілому [104].

Важливим завданням уроків географії є корекція уявлень учнів про природу, їхнє розширення та систематизація. У когнітивному аспекті надважливим є формування просторових уявлень і просторової орієнтації в учнів.

Вивчення географічної карти учнями з ІІІ дозволяє не лише запам'ятати розташування досліджуваних об'єктів, але й сприяє розвитку просторового орієнтування. Корекційна роль зростає, якщо вивчається той регіон, в якому живуть учні з ІІІ [23].

Мовленнєвий розвиток учнів з ІІІ забезпечується постійним збагаченням словника (В. Синьов). Необхідність запам'ятати значну кількість «географічної номенклатури» (назв конкретних об'єктів) передбачає активне функціонування процесів пам'яті. Розвиток логічної пам'яті та мислення у

дітей з ІІІ на уроках географії досягається, зокрема, завданнями на встановлення різноманітних зв'язків між об'єктами, що вивчаються. Розв'язання цього завдання головним чином визначає успіх корекційного впливу. Абстрактне мислення учнів з ІІІ вимагає постійного переходу від конкретної предметної образності до символічної, представлені мапами, планами, глобусами та ін. [105].

Дидактичні принципи в процесі викладання є надзвичайно важливими. Науковість навчання, свідомість і активність учнів, міцність засвоєння знань, встановлення причинно-наслідкових залежностей між явищами природи сприяє формуванню у школярів з ІІІ системних знань і мислення, що дозволяє робити висновки й перевіряти їх [106].

Географічні уявлення учнів з ІІІ значною мірою піддаються корегуванню у разі урахування педагогічних умов. З-поміж них динамічність пізнавальної діяльності на уроках географії, багатоаспектність ознайомлення з географічними об'єктами, ефективне поєднання ілюстративних, мовленнєвих і практичних засобів навчання. Практичні роботи і завдання відіграють важливу функцію у виробленні географічних уявлень. Свою дієвість довели моделювання, постановка нескладних дослідів, виготовлення макетів (В. Синьов) [105].

Спеціальна методика для викладання географії підтверджує необхідність сприяти розвитку пізнавальних здібностей учнів з ІІІ, навчити їх спостерігати й аналізувати, робити логічно обґрунтовані висновки і узагальнення. Визначальними вміннями та навичками, які учні з ІІІ повинні здобути під час освітнього процесу, є вміння отримувати знання з різних джерел (навколишньої дійсності, дослідів, карт, книг, різних засобів наочності), навички користування деякими найпростішими приладами (компасом, термометром, флюгером) і лабораторним обладнанням, необхідним для постановки дослідів; робити деякі макети, колекції; фіксувати і узагальнювати свої спостереження в усній і письмовій формі» [9].

Розглянемо потенціал географічного матеріалу для розвитку інтелектуальних здібностей в учнів з П. Удосконалення викладання є першочерговим в умовах модернізації освіти, підвищення її якості та особистісних характеристик учнів. Неможливо добитися успіху у вирішенні завдань, поставлених перед вчителем, без активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці у ході опанування географічним матеріалом. Вироблення пізнавальних інтересів й активізація пізнавальної діяльності учня – це взаємозалежні процеси. Пізнавальна активність викликається інтересом, але й зміцнює його.

Різні аспекти розвитку пізнавального інтересу школярів знайшли своє відображення в працях учених: Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, А. Бойко, В. Буряка, В. Онищука, В. Андрушака, М. Данилова, В. Ільїна, І. Лернера, В. Лозової, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Скаткіна, Г. Щукіної та ін. Пізнавальний інтерес ретельно вивчається науковцями (О. Пометун, Л. Пироженко, О. Хуторський та ін.), в аспекті індивідуального, мотиваційного й соціального потенціалу, що дає можливість отримати високі результати в будь-якій діяльності. Пізнавальний інтерес провокує краще сприймання нового, результативність навчання, особистісний потенціал, моральні якості, представлені цілеспрямованістю, наполегливістю, принциповістю.

В. Корнєєв у своїй роботі «Методичні засади розвитку пізнавальних інтересів учнів основної школи в процесі вивчення географії», наголошує на проблемному навчанні та самостійній роботі учнів, їхній ролі у формуванні інтересу до навчання, визначає єдність раціонального та емоціонального у пізнавальній діяльності, роль природоохоронної поведінки і краєзнавства, групових форм навчання та дидактичних ігор як умов формування інтересів учнів у навчальній і виховній діяльності [29]. Використання нових, сучасних нетрадиційних методів навчання веде до активізації пізнавальної діяльності на уроках, збагачує, систематизує і закріплює знання, сприяє до їх усвідомленого застосування.

Учень стає активним, зацікавленим, рівноправним учасником освітнього процесу. У нього відбувається відхід від стандартизованого мислення, стереотипу дій, що дозволяє розвинути прагнення до знань, підвищити мотивацію до навчання. Така робота на уроці і позаурочний час має велике освітнє, виховне, а також розвиваюче значення.

При застосуванні нетрадиційних методів і прийомів навчання у дітей розвивається образне, систематичне і логічне мислення. Використання нетрадиційних підходів у викладанні географії є важливим засобом для формування особистості, гуманного відношення до всього живого, творчого виховання і розвитку.

Ефективність уроків географії визначають різні показники, серед яких один із найважливіших – активність учнів, їхня зацікавленість у вивченні предмета. Вивчаючи географію діти пізнають світ. Пізнавальний процес має характер пошуку. Під його впливом в учнів повсякчас виникають запитання, на які вони шукають відповіді. При цьому їхня діяльність відбувається з захопленням, емоційним піднесенням, радістю. Проведені спеціальні дослідження доводять позитивний вплив пізнавального інтересу на такі психічні процеси, як мислення та пам'ять.

Навчання географії, в аспекті нової програми, значно залежить від методичного забезпечення, вибору методів, джерел для забезпечення змісту дисципліни. У спеціальній школі, з урахуванням потреб учнів з ІІІ, виникає необхідність відбору й використання тих засобів навчання, які будуть максимально відповідати вимогам особистісно-орієнтованої освіти та збагачувати інтелект дітей [75].

Загальна мета викладання географії у спеціальній школі полягає в ознайомленні учнів з ІІІ із природою, населенням і господарством рідного краю, України, інших країн, пояснення природи у її єдності з людиною, суспільством для забезпечення екологічно прийняттого проживання індивіда в середовищі [66].

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань [66]: ознайомити учнів із географічними термінами, об'єктами, уявленнями про предмет географії; передати знання, необхідні для розуміння сучасного світу, інформації про нього, вміння застосовувати їх для власних потреб; виробити практичні навички застосування набутих знань, користування інформацією про світ географії; розвивати здібності в учнів з III ментального опрацювання інформації, зв'язного мовлення, пізнавального інтересу в процесі географічних спостережень, емоційного осмислення інформації, виконання практичних завдань прикладного характеру; виробляти вміння самостійної роботи з географічним матеріалом; здійснювати національно-патріотичне, екологічне, морально-етичне, естетичне виховання.

Змістові лінії, викладені в Концепції державного стандарту спеціальної освіти для дітей з особливими потребами, які пронизують весь шкільний курс, представлені у навчальній програмі. Структура і зміст програми розроблені з урахуванням загальнодидактичних принципів навчання. Краєзнавчий і родинознавчий принципи є підґрунтям навчальної програми. Завдяки таким принципам можливе усвідомлене засвоєння учнями географічних знань і вмінь, вироблення емпіричного та чуттєвого досвіду, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища. Ураховано установлення системних зв'язків географії як навчальної дисципліни зі знаннями, отриманими з власного досвіду огляду місцевості, де проживають учні. Програма пропонує вчителю запланувати ознайомити школярів із новими, раніше незвіданими, об'єктами й явищами природи в порівнянні їхніх ідеальних властивостей з конкретними об'єктами тієї чи іншої місцевості. Отримані географічні знання та розвинуті уявлення про світ сприяють реалізації краєзнавчого принципу, вивченню історичного аспекту місцевості, її природи, населення та господарства з позицій культури [66].

Навчальна програма структурована лінійно-ступінчасто та спірально-концентрично. Це дозволяє легко орієнтуватися і простежувати початок і кінець курсу для кожного класу, виявляти фізико-географічний блок, який

передую економіко-географічному. Відповідно відбувається засвоєння вже набутих географічних знань і вмінь у розширеному форматі, їхнє повторення, систематизація та узагальнення згідно з віковими та психічними особливостями дітей з ІП [66].

Учні з ІП почувають себе впевнено, оскільки пізнають природні явища в їхніх причинно-наслідкових зв'язках, також помітними є покращення таких пізнавальних здібностей як спостереження, увага, пам'ять, абстрактне мислення, уява. Ефективним продемонстрував себе диференційований підхід до учнів з ІП, індивідуальний підхід у відповідності до знань, потреб, рівня розвитку [66].

Нами вивчено сучасні наочно-навчальні посібники, які розроблені в Україні та становлять навчально-методичний комплекс з географії для закладів загальної середньої освіти. Такий комплекс складається зі складників [72]:

1. Навчальні програми з географії.
2. Підручник (базова складова навчально-методичного комплексу).
3. Географічні атласи та контурні карти.
4. Наочні посібники (настінні карти, таблиці, картини, колекції тощо).
5. Робочі зошити та практикуми.
6. Словники-довідники з курсів шкільної географії.
7. Дидактичні матеріали з курсів шкільної географії.
8. Методичні посібники для вчителів.
9. Хрестоматії, навчальні посібники для учнів.
10. Комп'ютерні навчальні програми та посібники з географії [72].

Запропонований комплекс дозволяє залучати спеціальні методи та прийоми, спрямовані на корекцію недоліків і подальший розвиток найважливіших психічних процесів як-то уява, мова, пам'ять, мислення тощо. Можливими стають нестандартні методи та прийоми: складання опису досліджуваних об'єктів і місцевостей, умовні «подорожі» по карті, робота з

таблицями, схемами, контурними картами, вправи на наступне поглиблення інформації у фрагментарно-вибірковій і цілісній формах [74].

Стійкий інтерес учнів з ІІ до географічного матеріалу є сприятливою умовою для активізації їхньої уваги, зростання пізнавальної активності, й продуктивності розумових дій, а також розвиває пам'ять, виробляє системний підхід до навчання [104].

Особливе значення для вирішення корекційно-розвиткових завдань на уроках географії має робота з розвитку логічного мислення. Дослідження радянських дефектологів (А. Григорянц, В. Ликого, Т. Пороцької) дозволяють стверджувати, що саме такий напрям є головним у ролі корекційного впливу на освітній процес учнів з ІІ.

Для виправлення недоліків, типових для школярів з ІІ, і спеціального формування вмінь зіставляти географічні об'єкти та явища використовується порівняння як один із видів пізнавальних операцій. Відомо, що один з основних недоліків мислення дітей з ІІ – недорозвинення операції узагальнення. На уроках географії при вивченні відомостей про конкретних однорідних географічних об'єктах і явищах слід підводити учнів до певних узагальнених знань у вигляді понять і закономірностей. Наприклад, при вивченні окремих природних зон потрібно виявити особливості рослинного світу кожної з них і підвести учнів до узагальненого висновку про те, що ці особливості залежать від кліматичних умов. Такий індуктивний шлях вивчення географічних відомостей, підказаний самою логікою курсу, сприяє корекції і розвитку умінь узагальнювати.

Першочергове значення для розвитку мислення учнів на уроках географії має пізнання детермінованості географічних явищ і об'єктів. Правильно організована робота по вивченню причинно-наслідкових відношень географічного характеру сприяє реалізації у викладанні предмета таких найважливіших дидактичних принципів, як науковість, свідомість і міцність засвоєння знань, формує у учнів певну систему географічних знань,

привчає їх міркувати, доводити, робити «відкриття», що є головним в системі корекційно-розвивального навчання [107].

Всі виховні, освітні і корекційні завдання курсу географії вирішуються у взаємозв'язку в процесі оволодіння учнями системою географічних уявлень і понять, вміннями і навичками.

Цілісний аналіз особливостей психологічної корекції порушень учнів на уроках географії, що був здійснений В. Синьовим, посприяв формуванню у школярів системи елементарних, але тривалих знань з географії, необхідних у для роботи або осмислення інформації господарського плану [104; 105].

Логічне мислення як першорядний напрям корекційної роботи у навчанні географії школярів з ІП, потребує поступового наполегливого формування. Вироблення логічного мислення середнього або високого рівня визначає успіх корекційного навчання. Розвиток логіки є запорукою вироблення абстрактного мислення, оскільки вторинні узагальнені, абстраговані образи накладаються на первинні моторні та візуально-аудитивні. Індуктивний спосіб вивчення географічного матеріалу, коли на основі виокремлення загальних суттєвих властивостей ряду однорідних об'єктів і явищ природи учнів підводять до виведення загальних понять і закономірностей, дає можливість коригувати недорозвиток операції узагальнення в учнів [120; 121].

Поряд із індуктивним використовується і дедуктивний спосіб вивчення географічних відомостей. Вправи в дедуктивних умовисновках сприяють коригуванню такого порушення учнів з ІП, як невміння адекватно конкретизувати узагальнення, переносити знання у різні ситуації. У роботі з дітьми з ІП це не менш важливо, ніж вчити їх узагальнювати.

Для встановлення причиново-наслідкових зв'язків між об'єктами природи необхідно дотримуватися таких принципів як науковість навчання, його усвідомленість і динамізм, високий рівень засвоєння знань. Завдяки такій методиці навчання учні з ІП навчаються системно, застосовують увесь

спектр ментальних операцій, вміють робити та обґрунтовувати висновки [104].

За певних сконструйованих і продуманих обставин порушення географічних знань учнів з ІІІ значно коригуються. До таких умов відносимо активізацію пізнавальної діяльності на уроках географії для різностороннього засвоєння географічних об'єктів, а також комплексне застосування різних засобів навчання географії.

Згідно з дослідженням В. Синьова, за надмірного захоплення вчителів словесними методами навчання учні з ІІІ засвоюють не більше 20% нових знань, повідомлених на уроці. За умови поєднання слова й наочності, засвоєння нових знань зростає до 28 – 37% і тільки при поєднанні слова, наочності і практичної діяльності учні засвоюють 58 – 70% відомостей із одержаної навчально-географічної інформації [104].

Географічні уявлення учнів виявляються більш чіткими й диференційованими, якщо для їхнього формування використовувати прийом порівняння.

Практичні роботи та вправи, запропоновані учням з ІІІ, відіграють важливу роль у формуванні в них географічних уявлень. Значущий внесок у дослідження цінності використання практичних робіт на уроках географії мають праці Т. Головіної. Вчена виокремила особливості використання практичних робіт відповідно до років навчання у школі. Вона почала з пропедевтичних уроків вивчення географії у 1 – 4 класах і завершила основним вивченням у 5 – 9. Також вона виокремила види завдань, які можна застосовувати з учнями з ІІІ відповідно до вивчення навчальних тем. До прикладу, при вивченні теми «Земна куля», Тетяна Головіна пропонує виготовити макет Землі, Сонця разом з учнями; порівняти глобус із тим макетом, який вони виготовили; визначити за глобусом такі поняття як «екватор», «полюси». У ході вивчення теми «Орієнтування на місцевості» доцільно буде познайомити учнів із компасом, його будовою та принципом роботи, потім зі специфікою його використання на відкритій місцевості;

також потрібно навчити орієнтуватися за місцевими ознаками. Труднощі в учнів з ІІІ виникають при засвоєнні сторін горизонту та визначення їх за географічною картою [56].

Важливість проведення практичних робіт з географії, як одного із засобів корекційної-розвиткової роботи з учнями з ІІІ, ґрунтовно описав В. Синьов. Цей учений виокремив принципи організації такої роботи [104]: вчитель повинен ретельно проінформувати учнів про всі деталі практичної роботи; перед початком практичної роботи повторити ще раз з учнями правила виконання та завдання, які потрібно зробити; під час виконання практичної роботи чи окремого виду завдання вчитель повинен контролювати весь процес, вчасно попередивши допущення учнями помилок; надавати учням розширену інструкцію, поступово її зменшувати.

Корекційні завдання уроків географії не можуть бути розв'язані без систематичної організації самостійної навчальної діяльності школярів з ІІІ.

Н. Кріт зазначає важливість самостійної роботи для учнів з ІІІ. Самостійна робота виробляє дисциплінованість і цінні вміння здобувати інформацію та виконувати завдання без допомоги інших [34, с.28]. За дослідженнями В. Ликого була визначена необхідність значно посилити увагу до організації самостійних робіт з географії з учнями з ІІІ. Особливого значення він надавав необхідності збільшення обсягу самостійних робіт з використанням географічної та контурних карт як найбільш ефективного способу підвищення якості корекційної роботи на уроках географії. Вчений стверджував, що чим більше учні з ІІІ вправляються у самостійному виконанні різного виду завдань, тим краще закріплюються навчальні вміння, підвищується якість знань, інтенсивніше розвивається самостійність. Проте В. Ликий доводить, що такий вид роботи забезпечить успіх лише тоді, коли буде використовуватись як невід'ємний елемент на кожному етапі уроку [40].

На основі узагальнення наукових джерел визначимо вимоги до організації та проведення самостійних робіт на уроках географії з учнями з ІІІ: самостійна робота не використовується для вивчення нового матеріалу; її

завданням є закріплення практичних навичок, додаткова корекція неправильно сформованих вмінь, розширення уявлень тощо; завдання самостійної роботи повинні відповідати темі та меті уроку; завдання для самостійної роботи мають відповідати пізнавальним можливостям учнів, ґрунтуватися на індивідуальному та диференційованому підході; педагог повинен чітко пояснити етапи та способи виконання самостійної роботи (у тому числі й використовувати детальну інструкцію), надавати допомогу учням, які цього потребують; самостійну роботу можна планувати як окремий урок, а можна давати її елементи на кожному етапі уроку; педагог обов'язково має робити аналіз виконаних робіт із визначенням помилок і неточностей.

Таким чином, на основі встановлених теоретичних засад робимо висновок, що у дітей з ІІ спостерігаються порушення у мислиннєвій діяльності, що виявляються у функціонуванні всіх розумових операцій. Провідні вчені-дефектологи неодноразово довели, що постійна корекційна робота на уроках географії позитивно впливає на розвиток учнів з ІІ.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз науково-інформаційних джерел підтверджує, що мислення, як основний процес пізнання, відзначається узагальненим, абстрактним і опосередкованим представленням дійсності.

З'ясували, що основу механізму мислення складають елементи розумових дій – розумові операції. Теоретичний аналіз особливостей розумових операцій мислення дає підстави зробити висновок про те, що усі їх види взаємопов'язані і в сукупності являють складну аналітико-синтетичну розумову діяльність, і що мислення людини буде неповноцінним і одностороннім за умови недостатнього розвитку хоча б однієї з розумових дій.

Теоретичний аналіз джерел літератури засвідчив, що розвиток розумових операцій учнів з ІІ суттєво відстає від рівня дітей із типовим

розвитком. Тому уроки географії є одними з найважливіших навчальних дисциплін в освітньому процесі учнів з ІІІ, які мають значний творчий потенціал у формуванні елементарних основ понятійного мислення, соціального і культурного світогляду особистості, що розвивається. Проте дослідження показують, що на сучасному етапі модернізації та реформування спеціальної освіти постає важливе завдання, яке полягає в оптимізації матеріально-технічного та практичного забезпечення навчальної діяльності учнів спеціальної школи. Існує необхідність разом із впровадженням освітніх технологій в шкільний процес, дбати про нетрадиційні методики й оригінальні засоби навчання. Але для того, щоб географічний матеріал виконував не тільки освітні, а корекційно-розвиткові завдання потрібно виробляти й вводити такі методи, прийоми та засоби опанування предмета, які б сприяли цілісному, осмисленому і глибокому розумінню навчального матеріалу. Відповідно все ще нагальною і такою, що потребує найшвидшого вирішення є проблема забезпечення учнів спеціальних шкіл ефективними засобами навчання.

Підтверджено, що здатність мислити, застосовувати розумові операції та розуміти ситуацію залежить від обраних методів, прийомів та засобів навчання. За умови ефективної реалізації корекційно-розвиткової спрямованості навчання пізнавальні процеси й особистісні якості учнів з ІІІ піддаються корекції.

Встановили, що мислення дітей з ІІІ характеризується конкретністю й ситуативністю. А це, у свою чергу, призводить до обмежених можливостей такої дитини, яка може виокремити лише ті ознаки та відношення між об'єктами, що сприймаються органами чуття. Порушення розумових операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення й абстрагування і відповідних функцій (абстрагувальної, узагальнювальної та конкретизувальної) мислення ускладнюють розумові дії учня, а, як наслідок, поведінку згідно прийнятих соціальних норм. Їхня неспроможність оцінити адекватно свої дії, призводить до асоціальних проявів до оточуючих. За

умови зниження критичності мислення, учні самостійно не можуть відшукати допущені помилки і виправити їх.

Зміст першого розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Матвійчук І.І. Роль географії у розвиткові учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 06 – 07 листопада 2018 р.)*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 10. С. 51. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3370>
2. Матвійчук І.І. Використання практичних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 05 - 06 березня 2019 р.)* : вип.18 у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Т. 1. С. 119. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3343>
3. Матвійчук І.І. Засвоєння географічних понять учнями з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 5 - 6 листопада 2019 р.)*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 60–61. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3601>
4. Матвійчук І.І. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні географії учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (28 березня 2019 р.) / [гол.ред. Демченко І.І.]. Жмень : ВПЦ «Візаві», 2019 р. Вип. V. С. 108-110. URL:

http://195.34.206.236/bitstream/123456789/1401/1/7_PDF_%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97.pdf

5. Матвійчук І.І. Корекційні можливості уроків географії у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2021. Вип. 41. С. 100–107.*

URL : <https://sj.npu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1214>

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.14

6. Матвійчук І.І. Особливості розвитку розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання: зб. наук. праць VI Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2020 року) / за заг. ред. Ю. О. Долинного. Краматорськ : ДДМА, 2020. С. 402- 408. URL : https://fr.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/zbirnyk-vi-mizhnarodn.konf.m.kramatorsk_-13-14.05.2020-1.pdf*

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ РОЗУМОВИХ ОПЕРАЦІЙ В СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1 Методика вивчення рівня розвитку розумових операцій в учнів старших класів

Дослідження здійснено із застосуванням констатувального експеримента, мета якого полягає у виявленні рівня розвитку розумових операцій старшокласників з ІІ у вивченні географії та чинників, які впливають на їх формування.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі завдання:

1. Дібрати та адаптувати методики для оцінки рівня розвитку розумових операцій учнів старших класів.
2. Встановити особливості мотивації учнів старших класів до вивчення географії.
3. Ознайомитись із документацією вчителя: календарно-тематичними планами, конспектами уроків.
4. Визначити ступінь готовності вчителів використовувати сучасні освітні засоби, впроваджувати нестандартні уроки.
5. Виявити рівень усвідомлення батьками школярів вагомості їх участі в освітньому процесі.
6. З'ясувати залежність рівня засвоєння навчального матеріалу від рівня розвитку розумових операцій учнів.

Для реалізації завдань констатувального експерименту залучено методи: спостереження, аналіз документації, анкетування, опитування, порівняння, метод обробки даних.

Перевірка висунутих гіпотез та встановлення ефективності застосування робочого зошита з географії на друкованій основі, нами було

проведено експериментальну оцінку розумових операцій учнів з ІІ, шляхом встановлення рівня розвитку зазначених ментальних механізмів.

З метою діагностики здатності учнів до *аналізу та синтезу* ми використали методику «Анаграми», яка була адаптована. Було замінено стандартні слова географічною номенклатурою та зменшено кількість зашифрованих слів із 30 на 15. Кожне правильне складане слова оцінюється в 1 бал. Загальна кількість балів для кожного учня складає – 15. Слова можуть бути тільки іменниками. Запропонована методика може застосовуватися як для індивідуальної, так і групової роботи.

Таблиця 2.1

Бланк методики «Анаграми»

1. ораГ	2. матКлі	3. чкаРі
4. лаПнета	5. таКар	6. терикМа
7. зерО	8. Гбусло	9. Оанке
10. лаКан	11. зонтриГо	12. азисО
13. лятеПус	14. сломивістьПро	15. нинаРів

Інструкція для учнів: «Ви отримали таблицю із наборами літер (анаграмами). Вам необхідно по-черзі скласти із комплектів букв слова, але не пропустити і не додати жодної зайвої букви».

Потрібно точно впевнитись, що учень зрозумів інструкцію, якщо ні, то виконати разом із ним схоже завдання з окремого бланка.

Таблиця 2.2

Ключ до методики «Анаграми»

1. Гора	2. Клімат	3. Річка
---------	-----------	----------

4. Планета	5. Карта	6. Материк
7. Озеро	8. Глобус	9. Океан
10. Канал	11. Горизонт	12. Оазис
13. Пустеля	14. Промисловість	15. Рівнина

Для оцінки результатів експериментатору потрібно мати секундомір та бланк фіксації результату.

Таблиця 2.3

Бланк фіксації відповідей

Номер завдання	Час виконання завдання, с	Результат
1		
2		
...		
15		

Відповідно до набраної кількості балів ми ввели 4 рівня показника розвитку аналізу і синтезу.

Таблиця 2.4

Рівні розвитку аналізу та синтезу

Рівень	Загальна кількість балів	Час
<i>Високий</i>	13-15	5 хв.
<i>Середній</i>	9-12	6-10 хв.
<i>Низький</i>	5-8	11-15 хв.
<i>Дуже низький</i>	1-4	< 15 хв.

Операцію *порівняння* відстежували за допомогою методики «Протилежності», спрямованої на встановлення довірливості і диференційованості асоціацій учасників дослідження. Проведення досліджу

передбачає готовий бланк зі словами. Дозволяється усна або письмова відповідь. Час виконання підраховується за секундоміром.

Інструкція: «Ось перелік слів. До кожного слова придумайте слово з протилежним значенням, наприклад: «Тупий-гострий». Експериментатор разом з учасником дослідження виконує 2-3 приклади.

Ця методика також була адаптована відповідно до поставлених завдань нашого дослідження. Стандартні слова із методики було замінено географічними термінами, скорочено кількість слів. Чотири рівня порівняння було виокремлено. Учні виконували завдання письмово з обмеженнями в часі.

Інструкція для учнів: «Перед вами бланк із знайомими словами. Потрібно до кожного слова дібрати антонім, але не просте слово, а географічний термін, протилежний до того, який зазначено».

Для перевірки розуміння дітьми інструкції потрібно попросити, щоб вони усно виконали одне завдання, якщо вони не можуть впоратися самостійно, надати допомогу. Наприклад: географічний антонім до слова «паралелі – меридіани».

Таблиця 2.5

Бланк модифікованої методики «Протилежності»

1.	Паралелі	
2.	Височина	
3.	Гора	
4.	Кам'яне вугілля	
5.	Калійна сіль	
6.	Паводки	
7.	Витік	
8.	Імміграція	
9.	Виробнича сфера	
10.	Чорна металургія	
11.	Рослинництво	

Кожна правильна відповідь оцінюється 1 балом. Також фіксується час, за який було виконане окреме завдання та визначається відповідно рівень розвитку порівняння.

Таблиця 2.6

Рівні розвитку порівняння

Рівень	Загальна кількість балів	Час
<i>Високий</i>	10-11	5-6 хв.
<i>Середній</i>	8-9	7-9 хв.
<i>Низький</i>	5-7	10-14 хв.
<i>Дуже низький</i>	1-4	< 15 хв.

Ключ до методики «Протилежності»: 1. Меридіани. 2. Низовина. 3. Яр. 4. Буре вугілля. 5. Кам'яна сіль. 6. Посуха. 7. Гирло. 8. Еміграція. 9. Невиробнича сфера. 10. Кольорова металургія. 11. Тваринництво.

Для оцінки рівня вміння **узагальнення та абстрагування** ми використали та адаптували на географічному матеріалі стандартизовану методику Є. Рогова **«Виключення слів»**, спрямовану на виявлення рівня вербально-логічного мислення, що дозволить оцінити здатність узагальнення і виокремлення суттєвих ознак у окремого учня. Ця методика призначена для дітей молодшого шкільного віку, але ми застосовуємо її для дітей-підлітків з ІІІ з урахуванням особливостей їхньої пізнавальної діяльності.

Розглянемо адаптовану методику **«Виключення слів»**. Адаптація полягає у заміні стандартних слів географічними термінами у кожній серії із завданням. Така методика призначена для учнів з ІІІ 9 класу (14-16 р.). Слова добиралися відповідно до освітньої програми для 8 – 9 кл. «Географія» для спеціальних закладів освіти з урахуванням державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Бланк адаптованої методики «Виключення слів»

1. Африка, Євразія, Європа, Австралія
2. Амазонка, Дніпро, Байкал, Міссісіпі

3. Говерла, Роман-Кош, Альпи, Дністер
4. Крейда, вугілля, нафта, природний газ
5. Лісова, океани, лісостепова, степова
6. Рудні, нерудні, золоті, паливні
7. Чорноземи, каштанові, дубові, дерново-підзолисті
8. Арктичний, помірний, субтропічний, субпомірний
9. Швидкість, міграція, еміграція, імміграція
10. АСЕ, ГЕС, ТЕЦ, КСЕ
11. Індійський, Атлантичний, Тихий, Азовське
12. Північ, південь, день, захід, схід
13. Вінниця, Варшава, Київ, Берлін
14. Глобус, компас, карта, парта
15. Острів, клімат, півострів, материк

Крім того, замість стандартних 3 рівнів оцінювання результатів дослідження, ми запропонували 4 показники розвитку узагальнення та абстрагування у учнів відповідно до набраної кількості балів, у зв'язку із порушеннями пізнавального розвитку учнів з ІІІ.

Таблиця 2.7

Рівні розвитку узагальнення та абстрагування

Показник рівня до узагальнення та абстрагування	Загальна кількість балів	Час
<i>Високий</i>	21 – 30	1 – 20 с.
<i>Середній</i>	11 – 20	21 – 30 с.
<i>Низький</i>	6 – 10	31 – 39 с.
<i>Дуже низький</i>	1 – 5	> 40 с.

Обробка й аналіз отриманих даних: методика «Виключення слів» спрямована на якісний аналіз помилок і пояснень респондента. Можлива також і кількісна оцінка, що полягає у такому: кількість правильно

вирішених завдань вираховується відповідно до ключа, за кожне правильне вирішення зараховується 2 бали. Всього можливо набрати 30 балів.

Загальна оцінка (А) з урахуванням поправки на час виконання завдання визначається за формулою: $A = B + T$, де

В – кількість балів за правильно виконане завдання,

T – поправка на час.

Якісна оцінка передбачає аналіз помилок. Найтиповішими є такі помилки: 1) виключається одне слово, інші чотири об'єднуються не за загальними, а за конкретними ситуаційним ознаками; наприклад, учасник дослідження виключає «Австралію» з набору слів «Африка», «Євразія», «Європа», «Австралія», і пояснює, що *«це самий маленький материк»*; 2) слова об'єднуються за спільними, але не істотним, а випадковими, нерідко парадоксальним ознаками, наприклад, з набору слів «Говерла», «Роман-Кош», «Альпи», «Дністер» респондент виключає «Альпи» і пояснює, що *«Альпи розташовані не в Україні»*.

Інструкція для учня: «У кожній серії три із чотирьох слів є до певної міри однорідними поняттями і можуть бути об'єднанні за загальною для них ознакою, а одне слово не відповідає цим вимогам і його необхідно виключити. Закресли слово, яке не підходить за змістом у цьому ряду. Виконувати завдання потрібно швидко і без помилок». Якщо інструкцію не засвоєно учнем, то один – два приклади, проте не з картки, експериментатор виконує разом із ним. Упевнившись у зрозумілості принципу роботи, учаснику експерименту пропонують виконати завдання – викреслити на бланку слова, які підлягають виключенню, але без сторонньої допомоги. Експериментатор фіксує час і правильність виконання завдання у протоколі.

Усі відповіді дітей фіксуються у протоколі, зразок якого наведено нижче на рисунку 2.1.

ПРОТОКОЛ															
Прізвище, ім'я _____ Дата _____															
Вік _____ Клас _____															
Дослідження мислення за методикою «Виключення слів»															
Номер рядка	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
Зайве слово															
Пояснення респондента															

Рис. 2.1 Протокол фіксації відповідей

Ключ до модифікованої методики: 1. Європа; 2. Байкал; 3. Дністер; 4. Крейда; 5. Океани; 6. Золоті; 7. Дубові; 8. Субпомірний; 9. Швидкість; 10. КСЕ; 11. Азовське; 12. День; 13. Вінниця; 14. Парта; 15. Клімат.

Дослідження мотивації до вивчення географії

Аналіз джерел літератури (Т. Докучина, В. Синьов, М. Матвєєва, О. Хохліна та ін.) дозволив зробити висновок, що мотивація є одним із визначальних компонентів організації навчальної діяльності учнів. Тому, на прикладі географії ми дослідили істинний мотив навчання у школі. Для дослідження мотивації старшокласників з ІІІ до вивчення географії було розроблено анкету, яка містить 13 запитань, як відкритого, так і закритого типу. Це дало можливість у ході аналізу відповідей побачити не лише кількісний рівень мотивації, а й визначити якісну оцінку авторитетності вивчення географії учнями. Наведемо розроблену анкету [54].

Анкета для визначення мотивації до навчання географії

1. Тобі подобаються уроки географії у школі?

А. Так   Б. Не дуже   В. Ні

2. Чи цікаво вони проходять?

А. Так   Б. Буває по-різному   В. Ні

Що саме тобі цікаво?

3. Чи активний ти на уроках географії?

А. Так   Б. Інколи   В. Ні

В чому це проявляється?

4. Чи охоче виходиш до дошки на уроці, виконуєш завдання, які пропонує вчитель?

А. Так   Б. Буває по-різному   В. Ні

Чому?

5. Тобі подобаються практичні роботи на уроках географії?

А. Так   Б. Інколи   В. Ні

Які саме?

6. Чи потрібно взагалі роботи домашнє завдання з географії?

А. Так   Б. Інколи   В. Ні

Чому?

7. Знання з географії вам знадобляться у житті?

А. Так   Б. Не знаю   В. Ні

Яким чином?

8. Якби уроки географії були б необов'язковими, ти б їх відвідував?

А. Так   Б. Не знаю   В. Ні

Чому?

9. Чи гарна оцінка є стимулом для вивчення географії?

А. Так   Б. Не завжди   В. Ні

Чому?

10. Чи бажав би ти, щоб кількість уроків географії зменшили?

А. Ні   Б. Не знаю   В. Так

Чому?

11. Чи подобається тобі виконувати завдання в зошиті для практичних робіт з географії?

А. Так   Б. У нас їх немає   В. Ні

Чому?

12. Чи хотів би ти на уроках географії працювати не у звичайних зошитах, а у зошитах на друкованій основі?

А. Так   Б. Не знаю   В. Ні

Чому?

13. Чи було б краще, якби робочий зошит з географії уміщував у собі: практичні роботи з контурними картами, виділені місця для виконання домашніх завдань, були б присутні цікаві факти до кожної теми?

А. Так

Б. Не знаю

В. Ні

Чому?

Інтерпретація результатів

За кожну відповідь учень отримує: А – 3 бали, Б – 1 бал, В – 0 балів.

Зі збільшенням кількості балів зростає рівень мотивації [54, с.159-160].

Аналіз документації педагога

З метою вивчення якості забезпечення освітнього процесу на уроках географії ми проаналізували документацію педагогів: календарно-тематичний план та поурочні плани. Календарно-тематичні плани ми оцінювали за такими критеріями:

1. Відповідність освітній програмі, тижневому навантаженню.
2. Доцільність поділу годин для вивчення розділів, тем.
3. Використання засобів навчання: які саме засоби; як адаптуються до потреб учнів з ІІІ.
4. Яка кількість годин відведена на практичні роботи.
5. Присутність ущільнення: його ефективність, передбачене ним нормування навантаження.
6. Чи є години для повторення, закріплення вивченого матеріалу.
7. Які форми контролю заплановані.
8. Чи присутні, окрім основних, додаткові колонки (нетрадиційні форми роботи на уроці, тип уроку, вид домашнього завдання тощо).
9. Чи роблять педагоги в кінці навчального року самоаналіз календарно-тематичних планів з метою виявлення проблем, які виникали у ході виконання плану; чи була досягнута кінцева мета вивчення дисципліни; чи повноцінно виконувалась корекційна спрямованість освітньої програми тощо.

10. Чи існує контроль за виконанням календарно-тематичного плану та яка процедура його здійснення; де фіксуються пропозиції та зауваження.

Також ми проаналізували поурочні плани вчителів для встановлення рівня професійної підготовки, доцільності добору методів, засобів, прийомів роботи з учнями. Поурочні плани ми оцінювали за такими категоріями:

1. Відповідність теми уроку календарно-тематичному плануванню.
2. Наявність триетапної мети.
3. Відповідність структури уроку його типу.
4. Відображення методів, засобів, прийомів роботи з учнями.
5. Дотримання обов'язкових корекційних компонентів у структурі уроку.
6. Форми роботи з учнями, що переважають.
7. Використання ІКТ: доцільність та ефективність.
8. Характер та вид домашнього завдання, присутність відповідної інструкції.

Анкетування батьків

Нами було розроблено анкету для батьків. Метою цієї анкети було вивчити вплив батьків на пізнавальний розвиток учнів, роль сім'ї у підвищенні мотивації дитини до вивчення географії у школі. Тому ми запропонували батькам учнів з ІІІ пройти анонімне анкетування. Наведемо приклади запитань, які включено до анкети.

Анкета для батьків

1. Чи задоволені ви організацією освітнього процесу (навчання) та наданням корекційно-розвиткових послуг у школі, де навчається ваша дитина? Якщо «ні», то зазначте причину.
  - А. Так.
  - Б. Ні.
  - В. Мені важко відповісти.
  - Г. Інше _____.

2. Як часто ви спілкуєтесь з педагогами (класним керівником, вчителями-предметниками тощо)?
- А. На батьківських зборах.
  - Б. Коли виникають певні питання.
  - В. Рідко.
  - Г. Інше _____.
3. Чи надають педагоги допомогу (консультацію) про особливості навчання вашої дитини?
- А. Так.
  - Б. Ні.
  - В. Мені не потрібна така допомога.
  - Г. Інше _____.
4. Які предмети найбільше подобаються вашій дитині? Перерахуйте їх.
- А. Улюблених немає.
  - Б. Усі.
  - В. Важко відповісти.
  - Г. Інше _____.
5. Чи приділяєте ви увагу виконанню домашнього завдання (у вихідні дні)?
- А. Так.
  - Б. Ні, моя дитина самостійна.
  - В. Все залежить від мого вільного часу.
  - Г. Інше _____.
6. Чи ділиться ваша дитина враженнями від навчання, однокласників, вчителів? Як часто?
7. Чи використовуєте ви вдома разом із дитиною набуті нею знання, навички, зокрема знання з географії? Конкретизуйте як саме?
- А. Так.
  - Б. Ні.
  - В. Мені важко відповісти.

Г. Інше _____.

8. Чи виникають у вас з дитиною бесіди на географічну тематику? (наприклад, географічне положення, де розташована ваша домівка/село/місто; мрії про подорожі; прокладання маршруту подорожі тощо). Які саме? Наведіть приклад.

9. На вашу думку географічні знання важливі у майбутньому вашої дитини? Чому?

Анкетування для вчителів №1

«Форми організації освітнього процесу з географії»

Ефективна організація освітнього процесу – це успіх до належного виконання корекційної спрямованості навчання географії та розумового розвитку для учнів з ІІІ. Із запровадженням реформи середньої освіти України, для педагогів актуальним залишається швидко адаптуватися до змін, навчатися новому і не боятися його використовувати.

Метою анкети було встановити ставлення вчителів до змін у їхній методиці навчання учнів з ІІІ, з'ясувати готовність впроваджувати нестандартні уроки, використовувати ІКТ у незвичних формах (інтерактивні завдання тощо), застосувати нові засоби навчання.

Наведемо орієнтовний перелік запитань для анкетування вчителів:

1. Яким методам навчання віддаєте перевагу?
2. Чи використовуєте ІКТ у проведенні уроку? Які саме?
3. Ваше ставлення до нестандартних уроків? Чому?
4. Які види нестандартних уроків ви використовуєте? Чому саме їм віддаєте перевагу?
5. Чи помітили ви динаміку покращення засвоєння знань учнями після використання нестандартних уроків?
6. Чи проявляють діти більше активності на нестандартних уроках? Як це проявляється?
7. Скільки разів на тиждень ви проводите нестандартні уроки?
8. Як на вашу думку, чи варто проводити нестандартні уроки щоденно?

З метою встановлення ефективності та результативності процесу вивчення географії, визначення пріоритетних засобів навчання, яким віддають перевагу педагоги, було проведено ще одне анкетування. Наведемо запитання анкети:

Анкета для вчителів №2
«Засоби навчання географії»

Інструкція: дайте відповідь на запитання, оберіть одну відповідь з трьох запропонованих:

- 1 – так,
- 2 – ні,
- 3 – складно відповісти.

Таблиця 2.8

Засоби навчання географії

№ п/п	Зміст запитання	Так	Ні	Складно відповіс.
1	Чи виникають у вас труднощі при підборі засобів навчання при поясненні конкретної теми? У чому це проявляється?			
2	На вашу думку на сучасному етапі навчання географії учнів з ІІ чи достатня кількість засобів представлена на вибір вчителя?			
3	Чи достатньо ви здійснюєте індивідуальний підхід?			
4	Чи використовуєте контурні карти при проведенні практичних робіт з географії?			
5	Чи забезпечений кожен учень контурною картою та атласом?			
6	Чи класифікуєте завдання згідно з рівнем пізнавальних можливостей учнів?			
7	Чи використовуєте завдання пізнавально-пошукового характеру? До прикладу: «Складання порівняльної таблиці», «Характеристика поданого об'єкта» тощо.			

8	Чи виникають у вас труднощі підбору завдань для проведення контрольних робіт? Які саме? _____			
9	Чи багато часу займає робота у зошиті на уроці?			
10	На вашу думку було б доцільним використовувати робочі зошити на друкованій основі? Обґрунтуйте вашу думку _____ _____			

Отже, запропоновані методи дослідження уможливлюють краще розуміння мотивації учнів до навчання, визначення рівня методичного забезпечення освітнього процесу, ставлення батьків до школи та рівень розумових операцій учнів з ІІІ. Все перераховане у комплексі сприятиме визначенню та спрямуванню потрібної корекційно-розвиткової роботи в майбутньому.

2.2. Результати констатувального експерименту

Опишемо результати констатувального експерименту відповідно до методики, поданої в пункті 2.1.

Дослідження проводилось на базі таких закладів: Агрономіченська ЗОШ І-ІІІ ступенів Агрономічної сільської ради Вінницької області; комунальний заклад «Некрасовський ліцей Якушинецької сільської ради Вінницької області»; комунальний заклад «Прибузька спеціальна школа» Вінницької обласної Ради; комунальний заклад «Іванівська спеціальна школа» Вінницької обласної Ради; комунальний заклад «Вінницька спеціальна школа для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку»; комунальний заклад «Таращанський навчально-реабілітаційний центр» Київської обласної ради; Тербовлянський навчально-реабілітаційний центр Тернопільської області; Солобковецький навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради; комунальний заклад «Староприлуцька спеціальна школа» Вінницької обласної Ради; комунальний заклад

«Заболотівська спеціальна школа» Волинської обласної ради; комунальний заклад «Бердичівська спеціальна школа» Житомирської обласної Ради, загальноосвітня школа № 12 Вінницької міської Ради.

У констатувальному експерименті брали участь 113 учнів з типовим розвитком 9-х класів закладів загальної середньої освіти, віком 14 – 15 р.; 120 учнів 9-х класів з ІІІ (легкий ступінь), віком 14 – 16 р; 28 батьків, які виховують дітей з ІІІ; 30 педагогів, 11 із них працюють із учнями з ІІІ.

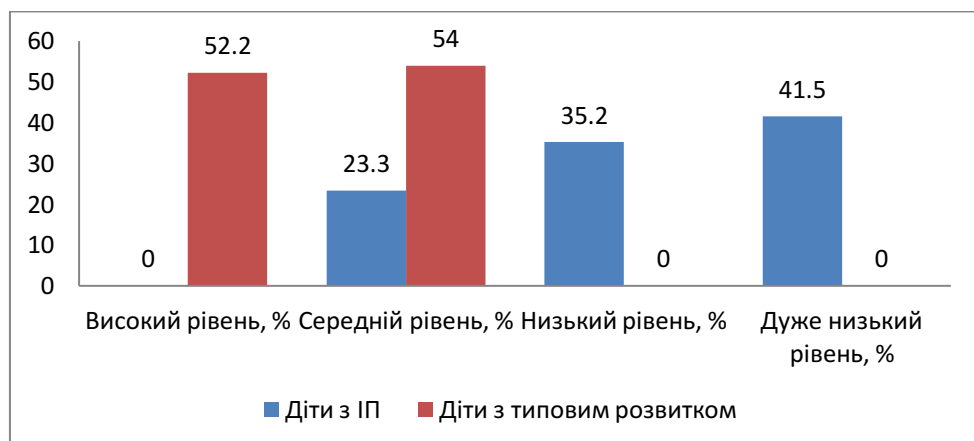
Дослідження стану розвитку розумових операцій

Дослідження сформованості операцій аналізу і синтезу за допомогою методики «Анаграми», засвідчило, що учні з ІІІ показали такі результати: високий рівень не виявлено; середній рівень зафіксовано у 23,3% респондентів; низький рівень – у 35,2%; дуже низький рівень – у 41,5% [53, с.64].

Учні зіткнулися з такими типовими труднощами: 1) нехтування інструкцією; 2) «перескакування» із одного завдання на інше; 3) складання «неіснуючих» слів.

Учні з типовим розвитком продемонстрували такі результати: високий рівень – 52,2%; середній рівень – 47,8%; низький рівень та дуже низький рівень не були зафіксовані. Помилкою учня з типовим розвитком було бажання виконати завдання швидше, ніж його товариш [53, с.64].

Для порівняння отриманих результатів з виявлення рівня аналізу та синтезу використано гістограму (див. Рис. 2.2.):

Рис. 2.2 Рівні розвитку операцій аналізу та синтезу

З гістограми ми можемо чітко простежити, що операції аналітико-синтетичної діяльності, які є основою мислення, в учнів з ІІ знаходяться на низькому рівні. Із 120 учнів всього лише 28 показали середній результат, натомість у дітей з типовим розвитком динаміка зовсім інша.

Причини низьких результатів в учнів з ІІ, на нашу думку, можуть бути такі: недостатність формування наочно-візуальних зв'язків і відношень між предметами та явищами; ненадання педагогами належної допомоги у вербалізації емпіричних уявлень про речі й процеси; відсутність допомоги в осмисленні від конкретного до абстрактного; не створення в процесі навчання умов для подолання розриву між теорією і практикою; несформованість вмінь орієнтуватись у завданні, аналізувати його, відтворювати та диференціювати знання, переносити їх з однієї ситуації на іншу.

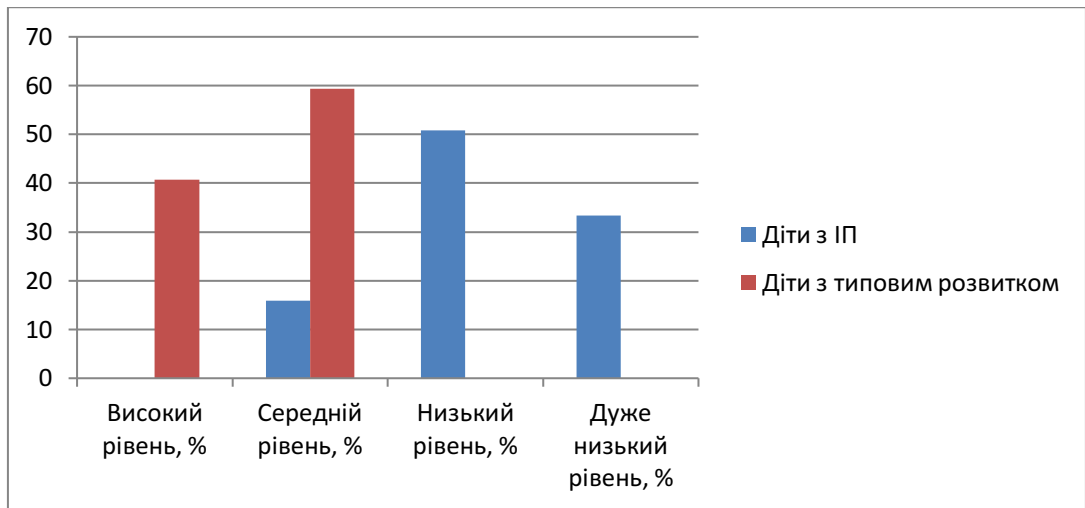
Черговою операцією, яку ми дослідили, було порівняння за допомогою методики «Протилежності».

Учні з ІІ представили такі результати: високий рівень не встановлено; середній рівень – 15,9 %; низький рівень – 50,8 %; дуже низький рівень – 33,3% [53, с.65].

Було простежено типові труднощі, які виникали у дітей із цим завданням: нерозуміння інструкції (довго не могли пригадати значення слова «антонім» та принцип його добирання).

Результати виконання завдання дітьми із типовим розвитком: високий рівень – 40,7%; середній рівень – 59,3%; низький рівень та дуже низький рівень – 0%. Труднощі виникли у швидкості відтворення в пам'яті вивченого матеріалу під час підбору географічних антонімів [53, с.65].

Інформацію про розвиток операції порівняння подамо у вигляді гістограми (див. рис. 2.3.):

Рис. 2.3 Рівні розвитку операції порівняння

Аналіз зазначеної вище гістограми дозволяє нам стверджувати, що в учнів з ІП здатність порівнювати задовільна, свідченням чого є невисокий показник середнього рівня, натомість в учнів з типовим розвитком вміння порівнювати оцінюється як вище середнього.

Причини низького рівня операції порівняння учнів з ІП такі: відсутність у них критеріїв порівняння; складність у порівнянні комплексних об'єктів; хаотичність; застосування окремого аналізу порівнюваних об'єктів; порівняння лише тих ознак, які сприймаються візуально та ігнорування функціональних властивостей; легше встановлення відмінності, ніж подібності.

Операції узагальнення та абстрагування вивчалися за допомогою методики «Виключення слів». Серед учнів з ІП було виявлено такі показники рівня розвитку: високий рівень узагальнення та абстрагування не був визначений; середній рівень продемонстрували 17,5%; низький – 44,1%; дуже низький рівень – у 38,4% [53, с.63].

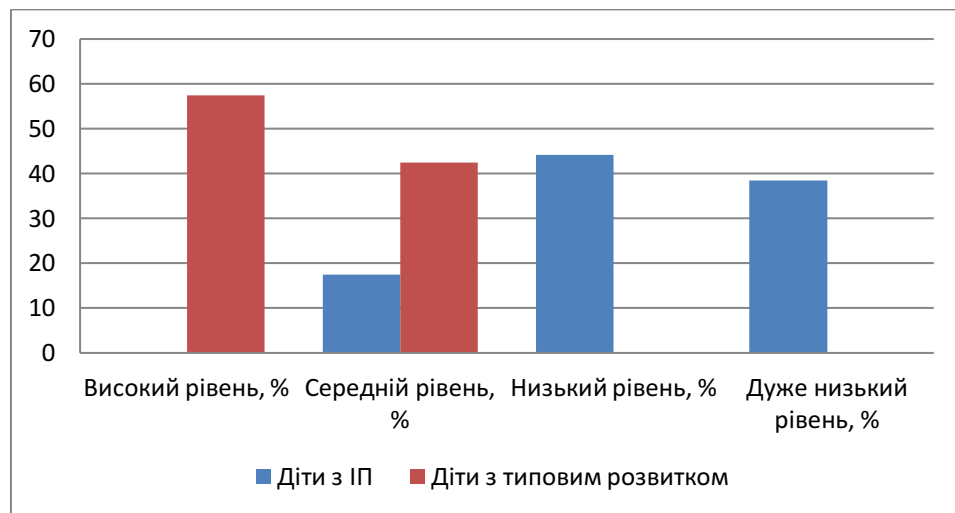
Відповіді дітей відзначалися типовими помилками, з-поміж яких недотримання умов інструкції; більшість респондентів, як тільки бачили секундомір, намагалися відразу відповісти, незважаючи на правильність відповіді. Швидкість здебільшого була пріоритетом у учнів з низьким рівнем. Через ІП учні з дуже низьким рівнем не враховували ні час, за який потрібно було виконати завдання, ні результат.

В учнів з типовим розвитком показники відрізнялися: високий рівень узагальнення та абстрагування продемонстрували 57,5%; середній рівень – 42,5%; низький і дуже низький рівні – не встановлено [53, с.63].

З-поміж причин низького рівня розвитку операцій узагальнення та абстрагування в учнів з ІП такі: недорозвиток узагальнювальної функції слова та мовлення; роз'єднаність мовлення та практичних дій; слабе засвоєння узагальнювальних способів дій; складнощі у перенесенні сформованих вмінь і навичок на інші види діяльності.

Результати дослідження узагальнення та абстрагування в учнів з ІП та учнів з типовим розвитком наведемо у вигляді гістограми (див. рис. 2.4.).

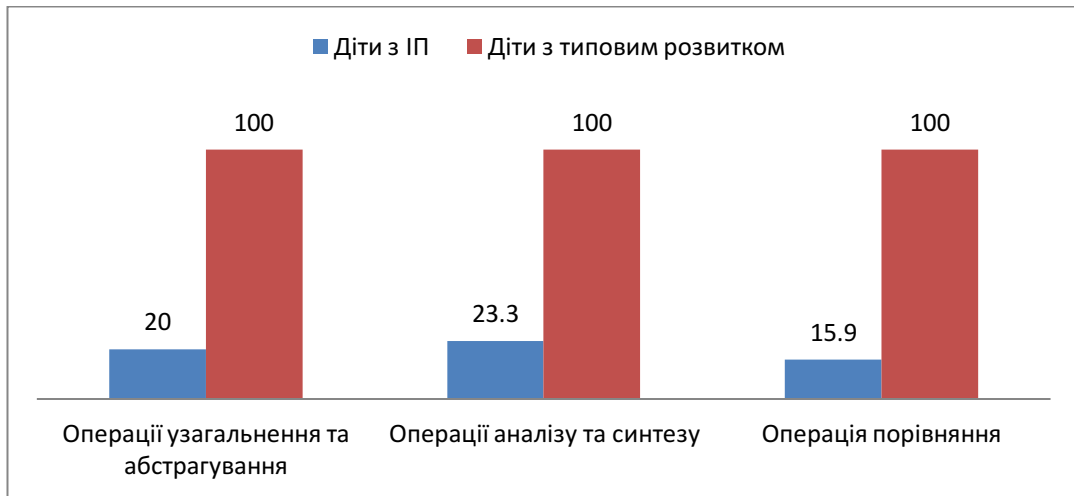

Рис. 2.4 Рівні розвитку узагальнення та абстрагування

З гістограми ми бачимо, що показники дітей з типовим розвитком значно вищі.

Вважаємо, що серед причин низького рівня узагальнення та абстрагування в учнів старших класів з ІП є не лише їхня психологія, а й нестача корекційної спрямованості навчання у роботі вчителів. Відзначимо, зокрема, мінімальне впровадження наочно-практичних методів навчання; відсутність стимулювання конкретно-образного та словесно-логічного мислення учнів; ігнорування спеціальних засобів навчання, які полегшують перехід від конкретного до абстрактного, від одиничного до загального, від маніпуляцій з предметами до мисленневих дій.

Узагальнимо викладене вище та зобразимо зіставні результати розвитку розумових операцій в учнів на гістограмі. Ураховуємо показники високого та середнього рівня (див. рис. 2.5.):

Рис. 2.5 Порівняльна характеристика розвитку розумових операцій

Підсумовування результатів констатувального експерименту з розвитку розумових операцій учнів з ІП та дітей з типовим розвитком свідчить про те, що ці механізми розвинуті вище середнього рівня у дітей з типовим розвитком і знаходяться на низькому рівні у учнів з ІП. Такий стан розвитку спричинений не лише вторинним порушенням у психіці учнів, а й невиразним корекційним складником у вивченні географії.

Аналіз документації педагога

Опишемо результати аналізу документації педагогів. Нами вивчено: календарно-тематичні плани та плани уроків з географії.

Оцінку календарно-тематичних планів здійснювали за такими критеріями:

- відповідність освітній програмі, тижневому навантаженню;
- доцільність поділу годин для вивчення розділів, тем;
- використання засобів навчання;
- кількість годин, яка виділена на практичні роботи;
- відведення годин для повторення, закріплення вивченого матеріалу;
- заплановані форми контролю;

- структура календарно-тематичного плану;
- самоаналіз календарно-тематичних планів;
- контроль за виконанням календарно-тематичного плану.

Вивчення цих матеріалів дало можливість ознайомитись із якістю забезпечення процесу географії, рівнем професійної підготовки вчителів, доцільністю добору методів, засобів, прийомів роботи з учнями в умовах спеціальних закладів при викладанні географії.

Було проаналізовано 11 календарно-тематичних планів (далі – КТП) з географії для 9-х класів. Згідно з виокремленими критеріями, всі календарно-тематичні плани узгоджувалися з освітньою програмою, навчальним планом. У 18,2% планів недоцільно поділено кількість годин для вивчення окремих тем (розділів). Наприклад, у «Географія 9 класу» темі №3 «Особливості геологічної будови рельєфу. Корисні копалини України», педагог призначив всього лише 3 навчальних години, хоча за складністю та наповнюваністю матеріалу тема є досить важкою. Одночасно, для теми «Вступ. Повторення географічного положення України» передбачено 5 годин. Такий поділ не є ефективним. Було б краще додати 2 години до теми №3, а, отже, збільшити практичні роботи та уроки додаткової корекції знань, умінь, навичок.

У 90,9% КТП вчителі радять використання засобів навчання, хоча не зазначають адаптованість цього засобу до пізнавальних можливостей учнів або його створення для учнів з ІІІ. 9,1% педагогів не вказує у КТП використання тих чи інших засобів взагалі.

У 27,3% проаналізованих КТП не спостерігається кількість годин, необхідна для виконання практичних робіт згідно рекомендацій освітньої програми. Наприклад, у КТП з географії для 9 класу у темі «Паливно-енергетичний комплекс», що передбачає вивчення всієї теми на протязі 4 годин, на практичні роботи не призначено жодної години. Подібне спостерігаємо у іншого педагога в його КТП, де при вивченні теми «Ґрунт. Тваринний і рослинний світ України» не призначено жодного уроку і немає доповнення до теми. Уточнимо, що складання КТП – це індивідуально-

творча робота педагогів, проте вони повинні дотримуватись визначених вимог і рекомендацій. Практичні роботи з географії для учнів з ІП набуває важливого корекційного значення: вони мають можливість закріпити, повторити, поглибити набуті знання.

У 100% КТП наявне ущільнення матеріалу. Респонденти пояснюють це «випадінням» уроків, у зв'язку з перенесенням святкових днів. Проте, ми виявили, що ущільнення матеріалу було здійснено методично правильно: об'єднувалися подібні нескладні теми.

У 72,7% КТП були уроки, відведенні для повторення, закріплення вивченого матеріалу. Години були здебільшого у темах, об'ємних за кількістю годин та складністю матеріалу. Хоча значний відсоток педагогів (27,3%) взагалі не включали такий тип уроку до КТП, що негативно відображається на якості засвоєння матеріалу навчальної програми та корекційної спрямованості навчання.

З показником 100% у всіх КТП педагоги запланували різні форми контролю навчальних досягнень учнів. У декількох педагогів різновидом проведення контрольних робіт було виконання завдань у Google-формах. Такі види роботи стали можливими завдяки високому рівню забезпечення матеріально-технічної бази у відповідних навчальних закладах. Саме використання таких методів є успішними під час дистанційного навчання. Щодо оцінки доречності того чи іншого виду підсумкового оцінювання, то аналіз КТП показує, що їхня кількість достатня. Також опитування педагогів свідчить, що вони використовують на уроках позапланові міні-самостійні роботи, які вчасно можуть послугувати сигналом про рівень засвоєння матеріалу та дають змогу педагогу зреагувати на них.

Ще один критерій, за яким оцінювали документацію педагога – це структура та наповнюваність КТП. У більшості педагогів (72,7%) були розширені КТП з додатковими колонками, як-то «тип уроку», «використання ІКТ», «наочні засоби навчання», «домашнє завдання (вказувався його вид)», «корекція плану». Проте, у 27,3% респондентів КТП були оформлені з

порушеннями. Так, виявлено відсутність колонки, яка містить «спрямованість корекційно-розвиткової роботи», що вказує на відсутність реалізації корекційних цілей у вивченні географії.

У 63,7% проаналізованих КТП немає самоаналізу виконання освітньої програми у кінці навчального року. Так, педагоги вважають, що цей компонент є не обов'язковим в освітньому процесі: *«адміністрація закладу не вимагає від мене проводити таку роботу»*. Лише в 36,3% опитаних педагогів і опрацьованих КТП було відзначено стовпець із назвою «Аналіз виконання освітньої програми», що дійсно є одним із ключових моментів у методичному забезпеченні освітнього процесу.

Кінцевим показником якості планування, складання КТП є контроль адміністрації закладу, що висуває єдині вимоги та рекомендації щодо їх структури та наповнення. Під час опитування 100% педагогів повідомили, що у їх закладах повсякчас здійснюється контроль за оформленням та виконанням КТП.

Так, результати аналізу календарно-тематичного планування з географії для спеціальних закладів освіти, де навчаються учні з ІП, та бесід з учителями дозволяють підсумувати: педагоги переважно знають освітню програму з географії та відповідне тижневе навантаження; вчителі передбачають застосування наочності, однак не завжди розписують це детально в КТП; трапляються поодинокі випадки хаотичного тлумачення терміну «адаптація наочності» до можливостей та потреб учнів з ІП; вчителі не є ретельними у плануванні та проведенні практичних робіт з географії, не розуміють їх високої ефективності для покращення розумової активності учнів з ІП; вчителі не завжди доцільно розподіляють години між темами (розділами), нехтують уроками додаткової корекції, повторення вивченого матеріалу тощо; окремі КТП погано структуровані, чіткі вимоги до їх оформлення не простежуються; більшість педагогів не роблять самоаналіз виконання КТП, що є досить негативним показником забезпечення освітнього процесу; контроль адміністрації закладу за якістю оформлення та

реалізації КТП є слабким переважно, хоча респонденти переконували у протилежному; визначено, що зауваження до КТП стосувалися педагогів із кваліфікаційною категорією «Спеціаліст» та «Спеціаліст другої категорії». У вчителів із досвідом роботи, вищими категоріями та званнями КТП були оформлені на високому методичному рівні.

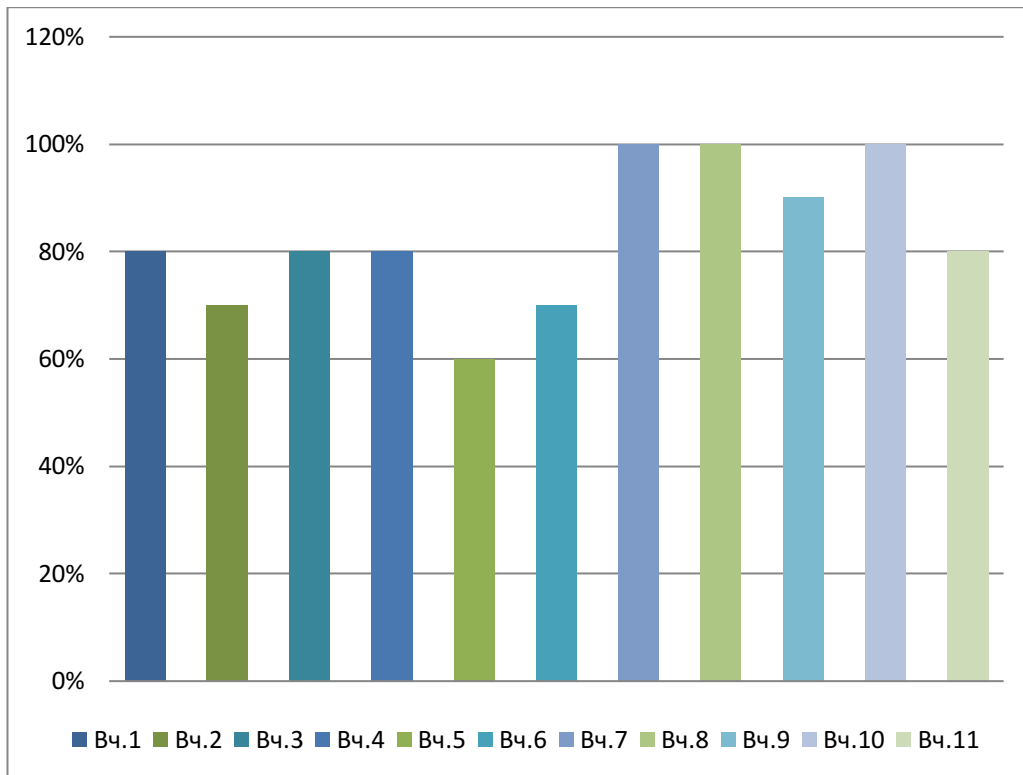
Представимо результати нашого дослідження у вигляді таблиці 2.9 та Рис. 2.6.

Таблиця 2.9.

Кількісний аналіз календарно-тематичного планування з географії

<i>Педагоги</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>	<i>Вч.</i>
<i>Критерії</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
Відповідність освітній програмі, тижневому навантаженню	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Доцільність поділу годин для вивчення розділів, тем	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
Використання засобів навчання	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
Кількість годин, виділена на практичні роботи	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+
Наявність ущільнення	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Наявність відведення годин для повторення, закріплення вивченого	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-

Рис.2.6 Якість реалізації календарно-тематичного планування

Ми також проаналізували поурочні плани вчителів за такими критеріями: відповідність теми уроку календарно-тематичному плануванню; присутність трьох складників мети (навчальна, корекційно-розвиткова, виховна); відповідність структури уроку його типу; добір методів, засобів, прийомів роботи з учнями відповідно до загальної мети та корекційно-розвиткових завдань й індивідуальних особливостей учнів; введення обов'язкових корекційних компонентів у структуру уроку; форми роботи з учнями, які переважають; використання ІКТ: доцільність та ефективність; характер і вид домашнього завдання.

Всього у процесі дослідження було вивчено 37 планів уроків (далі – ПУ) з географії для 9-х класів. У 100% наданих ПУ теми відповідали КТП. Лише у 68,2% ПУ була правильно сформована та виділена трискладова мета. Натомість, у 31,8% вона була частково. Виявлено приклади, коли навчальна мета сформульована логічно та повністю, а корекційно-розвиткова лише частково. Також у одному ПУ корекційно-розвиткової мети не виявлено; мета не відповідала темі уроку тощо. Зокрема, для уроку географії у 9 класі з

теми «Природні зони України. Лісова зона» вчитель зазначив навчальну мету: *«познайомити учнів з природними зонами, які розташовані на території України; корекційно-розвиткову: корегувати мислення, пам'ять, увагу; розвивати зв'язне мовлення; виховну: виховувати любов до природи».*

Потрібно зазначити також, що у 78,8% проаналізованих ПУ структура уроку відповідала його типу, у 84,1% були присутні обов'язкові корекційні компоненти. Водночас, педагоги у 21,2% ПУ не вказують тип уроку, він не простежується і у основній частині, тому втрачається логічна єдність у побудові всього уроку. Крім того, 15,9% ПУ демонструють невміння педагогів правильно їх будувати, визначати структуру уроку, включати обов'язкові корекційні компоненти, зокрема нервово-психологічну підготовку учнів, ставити умотивовану мету, щоб вона була спрямована на формування інтересів дітей до вивчення географії тощо.

У 78,8% проаналізованих ПУ цілісно представлені методи, прийоми та засоби роботи з учнями на уроці. Наприклад, для теми «Клімат України» вчитель запланував використання словесних і наочних методів. Це передбачало пояснення нового матеріалу, узагальнювальну бесіду, використання символічної наочності та ІКТ.

68,2% ПУ містили різні форми організації роботи учнів на уроці. Наприклад: для теми «Рослинництво України» вчитель запланував роботу у групах, а також індивідуальну роботу з окремими учнями. Проте, 31,8% ПУ демонстрували одноманітну діяльність: фронтальну роботу з усім класом без будь-якої індивідуалізації завдань тощо.

У 68,2% ПУ присутнє використання ІКТ. Його заплановане застосування пронизувало здебільшого всі етапи уроку. Попри все у 31,8% ПУ використання ІКТ не було заплановано; в окремих ПУ застосування ІКТ не було обґрунтованим і доцільним, а також прийоми роботи з ІКТ добиралися неправильно.

Фінальний критерій, за яким оцінювались ПУ, – це присутність домашнього завдання. За результатами дослідження було встановлено, що

100% усіх ПУ мають його у своїй структурі. Хтось подає одразу у конспекті розширені інструкції щодо його виконання, інші педагоги (згідно їх слів) роблять це в усній формі, не фіксуючи його письмово.

Отже, аналіз планів уроків з географії дозволяє зробити висновки: теми уроків відповідають розробленому календарно-тематичному плануванню; не всі педагоги правильно формулюють три складники мети, особливо це стосується корекційно-розвиткового компоненту; не зазначають у плані тип уроку та відповідно не дотримуються його структури; планують використання різних методів роботи учнів на уроці, хоча виявлено конспекти із одноманітними методами; поодинокі недостатні та недоцільні використання ІКТ; наявні у всіх ПУ домашні завдання, проте за характером домашні завдання однотипні, з переважанням репродуктивних вправ; незначна кількість завдань практичного спрямування; зустрічаються завдання без інструкції його виконання, у деяких планах характер завдань повторюється.

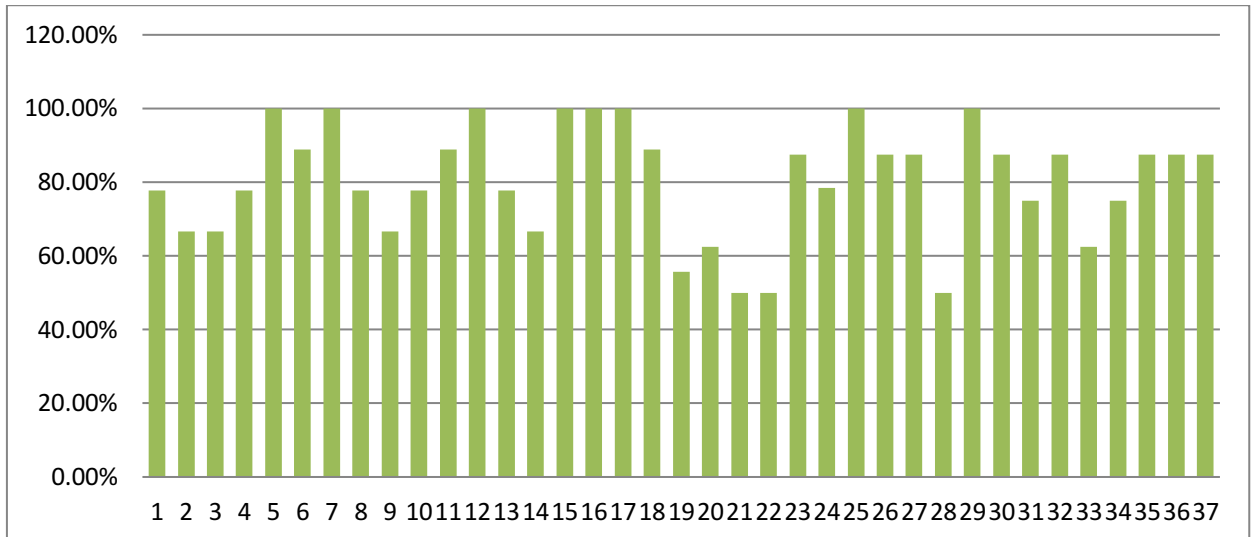
Наведемо отримані результати у вигляді таблиці 2.10. та рис. 2.7.

Таблиця 2.10

Кількісний аналіз поурочних планів з географії

№ плану	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	
Категорії																			
Відповідність теми уроку	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
календарно-тематичному плануванню	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Наявність трискладової мети	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-
	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	

Рис. 2.7 Якість планування завдань для розвитку розумових операцій старшокласників

Дослідження мотивації до вивчення географії

У дослідженні брали участь учні 8-х – 9-х класів, віком 14 – 17 р.; всього до експерименту було залучено 120 учнів з ІІ і 113 учні з типовим розвитком (далі – учні з ТР).

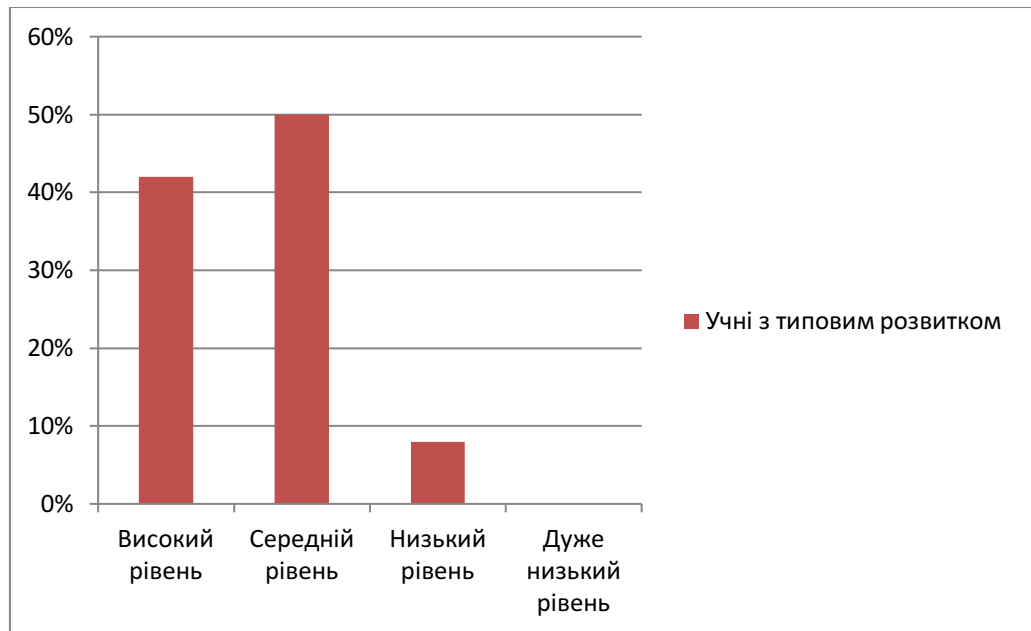
Після підрахунку балів згідно з методикою, описаною в пункті 2.1, було визначено рівні мотивації учнів з ІІ до вивчення географії (див. таблицю 2.11) [54, с.160].

Таблиця 2.11

Рівні мотивації

Бали	Рівень мотивації	Якісна характеристика рівня
31 бал і більше	Високий	Сформоване усвідомлене ставлення до вивчення географії
21 – 30 балів	Середній	Навчальна мотивація частково сформована, проте усвідомленість важливості вивчення географії є недостатньою
11 – 20 балів	Низький	Ставлення до вивчення предмету байдуже
0 – 10 балів	Дуже низький	Ставлення до навчальної діяльності в цілому негативне

Учні з ТР продемонстрували такі рівні мотивації: високий (42 % учнів), середній (50 %), низький (8 %) [54, с.161] (див. рис.2.8).

Рис. 2.8 Рівні мотивації до вивчення географії учнів з ТР

Встановлено, що у більшості учнів з ТР мотивація розвинена вище середнього рівня. Не високий відсоток учнів із низьким рівнем мотивації пояснюється загальною низькою навчальною мотивацією. Зокрема, окремі учні відмовлялися виконувати завдання анкети або виконали лише «щоб не докоряли вчителі» [54, с.161].

На відкриті запитання діти з ТР давали логічні й цілком усвідомлені відповіді. Наприклад, на запитання: «Що саме цікаво тобі на уроках географії?» учні дали такі відповіді: «Я люблю дивитися навчальні фільми, які пропонує учитель»; «Люблю «мозковий штурм»»; «Люблю, коли ми робимо проєкти з географії, нещодавно, робили проєкт про відомих мореплавців» [54, с. 161]

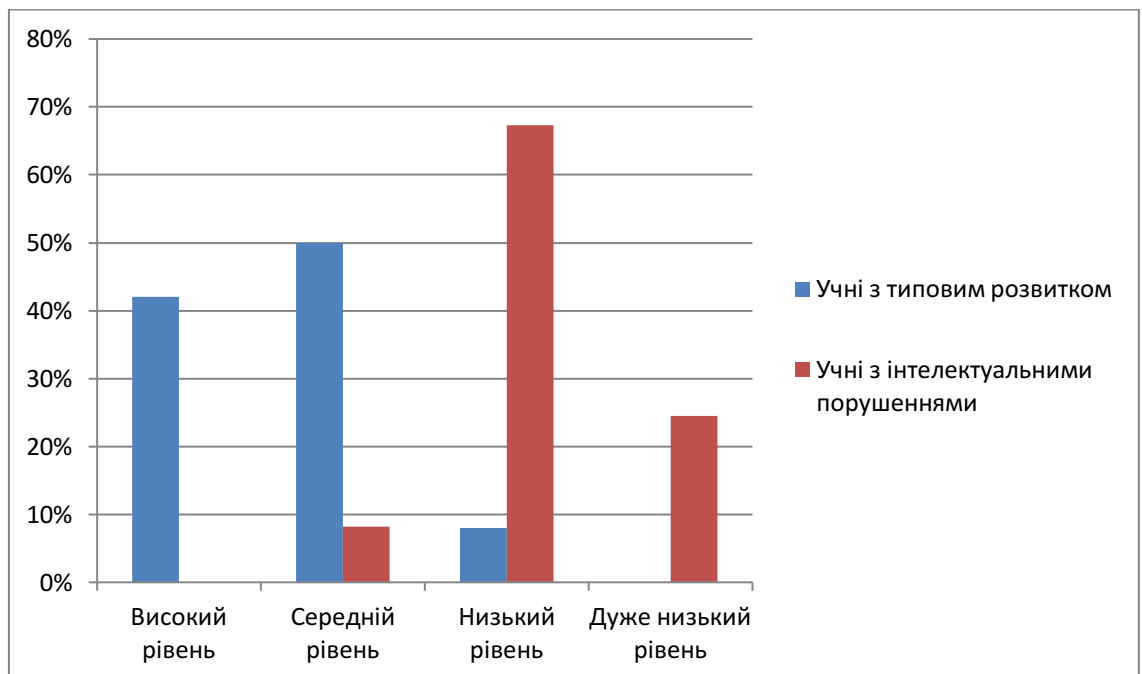
У своїх відповідях учні пов'язували важливість знань з географії з вибором майбутньої професії, оскільки дехто з них мріє про професію вчителя географії; а хтось – архітектора «потрібно особливості земної поверхні знати»; один з хлопчиків хоче стати моряком, тому географія є його улюбленим предметом. Діти проводили аналогії з усвідомленням того для чого потрібно вчитися, що це їм дасть у майбутньому [54, с.161-162].

В учнів з ІП результативність рівня мотивації така: високого рівня не визначено; середній рівень становить 8,2 %; низький рівень – 67,3 %; дуже низький рівень – 24,5 % [54, с.162] (див. Рис. 2.9).

Рис. 2.9 Рівні мотивації до вивчення географії в учнів з ІП

Порівняльний аналіз рівнів мотивації учнів з ТР та учнів з ІП покажемо на рис. 2.10 [54, с.152]:

Рис. 2.10 Порівняння рівнів мотивації до вивчення географії

Аналіз одержаних результатів вказує, що мотивація до вивчення географії в учнів з ІП знаходиться на низькому та дуже низькому рівні. Відповіді дітей показують, що уроки географії вони відвідують не з цікавості.

Діти переважно не знають, чи знадобляться їм знання з географії, не усвідомлюють ролі уроків у їхньому житті. Підтвердимо відповідями учнів, зокрема: *«Я не знаю для чого мені географія»*; *«Потрібно вчити, щоб вчитель не сварився»*; *«Географія потрібна, щоб жити»* тощо. Старшокласники з ІІ не здатні визначити, чи є вони активними на уроках; свою участь пояснюють так: *«Я слухаю вчителя»*; *«Я пишу із підручника»*; *«Вчу уроки»*; *«У настрої»*. Діти не розуміють власне терміну «активність» та його суті. На запитання: *«Якби уроки географії були б необов'язковими, ти б їх відвідував(ла)?»* Більшість учнів з ІІ відповіли «так», бо для них уроки є обов'язковими. Хоча окремі учні вказували «ні» у відповідях. А ось на запитання *«Чому б ти відвідував уроки географії?»*, зазначали: *«Бо я люблю вчительку»*; *«Уроки не можна пропускати»*; *«Географія не подобається, бо потрібно карту вчити»* тощо [54, с.163].

Неформальний інтерес викликали у дітей запитання про друкований робочий зошит. Багато хто з них, не розумів, що *«воно таке»*. У ході експерименту дітям пояснили, що означає друкований робочий зошит і у чому його відмінність від звичайного, а також ознайомили учнів з ним і завданнями безпосередньо. На наступному етапі діти відповіли на запитання анкети. Результати показали зацікавленість учнів виконанням завдань у робочих зошитах. Більшість з них сказали, що хотіли б працювати в зошиті; їм сподобалось, що всі завдання розміщено разом. Учні пояснили своє зацікавлення так: *«Так було б зручніше»*; *«Він цікавіший»*; *«Вчитися цікавіше»*; *«В них було б зручно писати, малювати»*; *«В них все є»*; *«Щоб писати в контурних картах»* та ін. [54, с.163].

Згідно з результатами проведеного дослідження, можемо стверджувати, що учні зацікавлені новим засобом навчання і проявляють інтерес до нового. Як наслідок узагальнення свого знайомства з робочим зошитом із друкованою основою, старшокласники зробили умовивід, що запропонований засіб є значно зручнішим за звичайний.

Таким чином, ретельний аналіз результатів дозволяє зробити висновок, що мотивація учнів з ІІ до вивчення географії є низькою або не сформованою. Проте, старшокласники проявили цікавість до чогось нового на уроках, за рахунок чого їхня мотивація зростає, особливо завдяки нестандартним методам, сучасним засобам навчання, що застосовуються вчителем і цілісному й осмисленому сприйманню навчального матеріалу. Важливо, щоб педагог постійно поповнював набір ресурсів і методів, які здатні підвищити зацікавленість учнів до навчальної дисципліни й обґрунтувати незамінність знань із географії.

Анкетування батьків

Батькам запропонували відповісти на запитання відкритого й напіввідкритого типу, що становили анонімну анкету.

Опитані батьки по-різному зреагували на поставлені запитання. 71,4% респондентів указали на своє задоволення організацією навчання і наданням корекційно-розвиткових послуг у школі. 17,9% батьків відповіли «ні», решта – 10,7% обрали опцію «важко відповісти». Аналіз відповідей свідчить про те, що батьки свідомо обрали заклад освіти для своєї дитини, задоволені організацією освітнього процесу в цілому. Батьки, які обрали пункти «ні» або «важко відповісти» не змогли вказати причину, яка визначає їхнє негативне ставлення до школи. Тому, можемо вважати такі відповіді суб'єктивними, не обумовленими об'єктивними причинами [58, с.122].

На запитання про те, як часто їм необхідно спілкуватися з педагогами закладу освіти батьків (53,5%) переважно відповіли, що звертаються *«коли виникає потреба»*. 21,4% респондентів зазначили, що мають змогу вирішити проблемні питання «на батьківських зборах». 25,1% опитаних обрали відповідь «рідко». Такі дані анкетування наштовхують нас на висновок, що комунікація батьків і педагогів є на задовільному рівні. 46,5% респондентів стверджують, що зустрічі з педагогами відбуваються на батьківських зборах, які проводяться вкрай рідко, а останні роки через пандемію формат може

бути змінений, а можуть не проводитися, а тому зв'язку з педагогами [58, с.122].

В анкеті було запитання, яке стосувалося надання батькам консультативної допомоги педагогами стосовно особливостей навчання дитини. 60,7% респондентів різко відповіли «що така допомога їм не потрібна». 32,1% опитаних зазначили, що потребують консультацій, а решта 7,2 % – що «ні». Варто зазначити про помітний супротив батьків у відповідь на спроби пояснити труднощі дитини, які помітні під час вивчення того чи іншого предмету. Для таких батьків навіть консультація методичного характеру, особливо, якщо вік педагог менший за їхній [58, с.122].

Варті уваги відповіді батьків на запитання про улюблені дисципліни їхньої дитини у школі. 39,3% респондентів обрали варіант «усі», але не зробили спробу перелічити усі предмети, які їхня дитина любить. 35,7% опитаних обрали варіант «важко відповісти», 3,6% – «улюблених немає», а 21,4% обрали «інший варіант» і у стрічці прописали: малювання, музика. Аналіз відповідей спонукає до умовисновку, що батьки у своїй більшості не знають, які предмети подобаються їхнім дітям. Коли вони обирали варіант «усі», то не змогли це конкретизувати [58, с.122].

Поряд з іншими запитаннями, батьків запитали про допомогу, яку вони надають дитині у підготовці домашніх завдань. Відповідь різнилася, а саме: «ні, бо моя дитина самостійна» (35,7%), «так» (32,1%), «все залежить від мого вільного часу» (21,4 %), а також 10,8% позначили варіант «інша відповідь», де наголосили, що їхня дитина проживає у пансіоні закладу у вихідні, тому домашні завдання вона виконує там [58, с.122].

У відкритому запитанні, яке вимагало роз'яснення про те, чи ділиться дитина враженнями від школи, друзів тощо, одержали такі відповіді: *«Розкажує про вчителів, кого любить, а кого ні», «Здебільшого розкажує про друзів», «Нічим не ділиться», «Ми мало розмовляємо, бо на вихідних я працюю», «Навчання їй подобається», «Не хоче їхати додому на вихідні дні, бо у школі багато друзів», «Любить школу, свого класного керівника» та ін.*

Але виявлено анкети, в яких 28,6% респондентів не надали відповіді. Це може означати недостатній контакт з дитиною, відсутність зацікавлення її внутрішнім станом тощо [58, с.123].

На прями запитання про використання в домашніх умовах набутих знань, вмінь з географії одержали 2 відповіді: «так» та «ні». З-поміж них «так» у 57,1%, а «ні» у 42,9%. Вибір варіанта «так» не означав можливість наведення конкретних фактів про те як зможуть знадобитися ці знання дітям у домашніх умовах. Такі випадки є свідченням неправдивості відповідей чи нерозуміння змісту самого запитання [58, с.123].

На запитання відкритого характеру про бесіди з дитиною на географічну тематику 60,7% респондентів не відповіли нічого. 39,3% вказали відповіді схожі до тих, які були надані у зразку: *«Любимо подорожувати», «Складаємо маршрут, коли їдемо додому», «Граємо у гру «крокодил» – називаємо міста України»*. Високий відсоток анкет, у яких відсутні відповіді, вказує на слабкий інтерес до географічних знань у самих батьків [58, с.123].

Кінцеве запитання у анкеті теж було відкритого характеру – потрібно було зазначити, чи важливими є географічні знання у майбутньому житті дитини і чому. 46,4% батьків відповідали короткими фразами: *«Так», «Важливі», «Думаю що так», «Не знаю», «Мені важко відповісти»*. У такий спосіб вони проявили байдужість або неможливість сформулювати свою думку. 10,7% респондентів відмовились і здали порожній аркуш. Але з-поміж них 42,9% все-таки змогли дати обґрунтовані відповіді: *«Щоб продовжити навчання в училищі», «Вони йому не будуть потрібні», «Щоб орієнтуватися у місцевості», «Для подорожей», «Для здобуття професії», «Для самостійного життя»* тощо [58, с.123].

Таким чином, аналіз анкет батьків учнів з ІІ дозволяє зробити висновки: більшість батьків мало цікавиться навчанням їхньої дитини у закладі; відкриті, довірливі стосунки присутні у незначній кількості сімей; батьки неохоче та зрідка йдуть на контакт з педагогами, відхиляють спроби надання консультативної допомоги; вони не розуміють для чого їхній дитині

географічні знання та уміння; встановлено недостатній обсяг знань у батьків стосовно корекційно-розвиткового впливу на пізнавальну діяльність дитини, особливо щодо підсилення розумових операцій засобами географічної освіти [58, с.123].

Анкетування педагогів

Педагогам також було запропоновано анкетування. Першою була анкета «Форми організації освітнього процесу з географії». Питання в анкеті були відкритого типу. До її виконання залучилися 30 педагогів: 11 з них працюють з учнями з ІП, 19 – у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). Опишемо детальніше результати.

У зазначеній анкеті першим було запитання про те, яким методам навчання віддають перевагу. Педагоги, які працюють з дітьми з ІП, вказували: «словесні» (72,8%), «наочні» (81,9%), «практичні» (36,4%). Учителі ЗЗСО: «практичні» (95,4%), «наочні» (90,1%); останніми зазначали «словесні» (63,6%).

100% респондентів відповіли, що використовують ІКТ. Вчителі ЗЗСО наводили такі приклади: *«віртуальні екскурсії», «перегляд навчальних фільмів», «перегляд фото, ілюстрацій до теми», «перегляд мультимедійних презентацій», «створення учнями самостійно мультимедійних презентацій», «використання інтерактивних дидактичних ігор», «робота з блогами», «створення власних блогів (портфоліо) учнів», «використання інтерактивних платформ для навчання», «використання продуктів Google (форми, диск, youtube та інші)».* Серед вчителів спеціальних шкіл найчастіше були такі відповіді: *«перегляд мультимедійних презентацій», «перегляд навчальних відео», «використання онлайн-платформ: meet, zoom», «виконання онлайн-тестів».*

Наступним етапом було висловлення педагогами свого ставлення до нестандартних уроків та обґрунтування його. Відповіді більшості педагогів із спеціальних шкіл були: «позитивно» (63,7%) та «негативно» (36,3%). Обґрунтування були відповідними: *«потрібно більше часу на підготовку»,*

«для дітей з ІІІ такі уроки сприймаються важче», «дають можливість реалізувати різні форми та методи роботи», «потребують забезпечення ТЗН, не у всіх є така можливість». Учителі ЗЗСО здебільшого вказували «позитивно» (68,9%), «негативно» (15,9%) та нейтрально (15,2%). Пояснення було таким: «учні краще засвоюють матеріал», «можна використовувати інтерактивні методи на уроці», «можливість інтегрування 2 предметів, начебто зовсім різних «географія і математика, «музичне мистецтво і математика» тощо», «можливість реалізувати самостійну дослідницьку діяльність учнів», «мені не принципово, який тип уроку проводити», «використовую його тоді, коли проходжу чергову атестацію», «займає багато часу на підготовку».

Ми запропонували вчителям назвати вид нестандартного уроку, який вони найчастіше використовують. Педагоги називали: «урок-гра», «урок-інсценування», «інтегрований урок», «урок-дослідження», «урок-подорож». Лише 42,9% опитаних обґрунтували свою відповідь: «урок-подорож або екскурсія добре використовувати при вивченні об'єктів навколишнього середовища», «використовую урок-гру, за основу беру популярні телевізійні програми типу «Хлопчики проти дівчат», такий вид командної роботи зацікавляє учнів до вивчення нового», «разом із своєю колегою проводимо інтегровані уроки, поєднуємо такі предмети, які для дітей здаються не схожими, люблю відкривати для них щось нове».

На наступному етапі дослідження ми вивчали, чи покращились знання учнів, їхня зацікавленість та активність після використання нестандартних уроків. 68,9% вчителів ЗЗСО відповідали «так»; 15,9% – «ні»; 15,2% – «не звертали уваги». 63,7% педагогів, які працюють з учнями з ІІІ, відзначили, що зацікавленість до предмету зростає; 9,1%, – «ні»; 27,2% – «не знаю».

26,5% педагогів ЗЗСО відповіли, що проводять нестандартні уроки 1 раз на тиждень, 31,8% відповіли, що проводять такі уроки 1 раз на місяць. 42,4% – 2 рази на тиждень. Учителі закладів спеціальної освіти зазначили, що

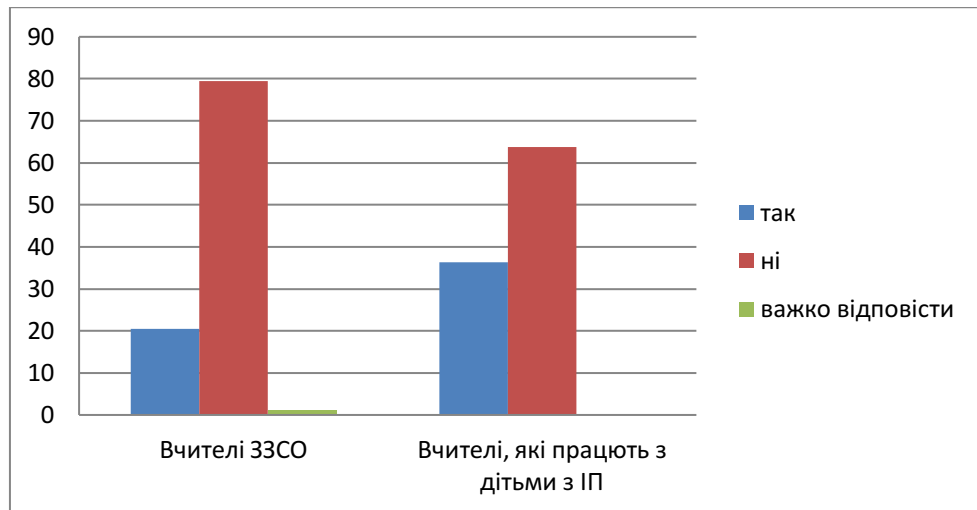
використовують такі уроки 1-2 рази на тиждень (45,5%), не часто (36,4%), проводять такі уроки за необхідності (18,1%).

Ми попросили респондентів оцінити доцільність використання нестандартних уроків щоденно. 45,5% вчителів, які працюють з учнями з ІІІ, відповіли, що такі уроки є доцільними; 27,3% стверджують їхню недоцільність; 27,2% респондентів не можуть визначитись із цим. 31,8% педагогів ЗЗСО відповіли, що «ці уроки потрібні», 21,2% опитаних відповіли, що «ні, це недоцільно»; 47,0% зазначили, що «їх використання має залежати від конкретних обставин (умов)».

Отже, результати анкетування педагогів за опитувальником «Форми організації освітнього процесу з географії» свідчать: педагоги, які працюють з дітьми з ІІІ, використовують недостатньо практичних методів навчання; вчителі велику увагу приділяють впровадженню ІКТ, проте вчителі зі спеціальних закладів освіти обмежують коло їх використання; у той же час більшість педагогів зазначила, що позитивно ставляться до нестандартних уроків, проте були і досить негативні відповіді; багато педагогів вважають недоцільним проводити нестандартні уроки щоденно; багато педагогів не бачать різниці у засвоєнні знань учнями після проведення нестандартних уроків.

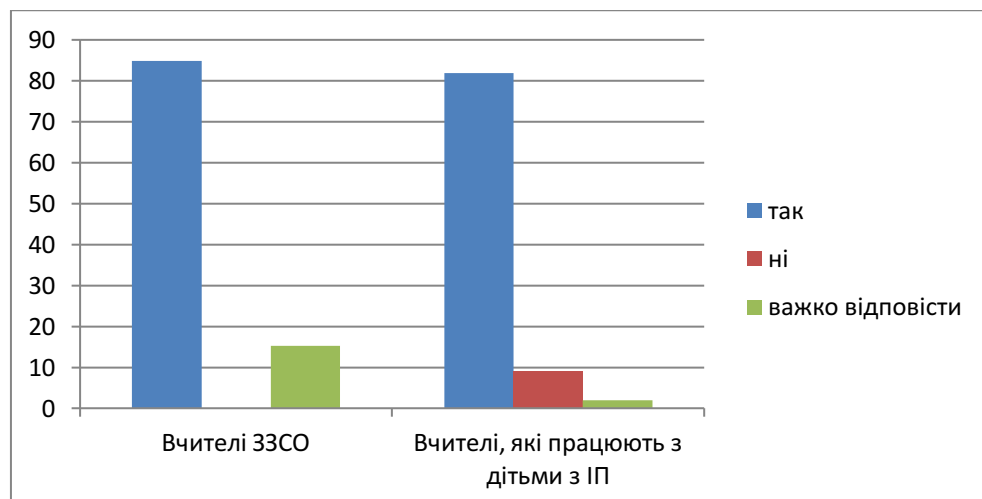
Анкета «Засоби навчання географії» була присвячена вивченню результативності та ефективності навчання географії.

79,5% педагогів із ЗЗСО відповіли, що у них не виникає ніяких труднощів у підборі засобів навчання, проте 20,5% зазначили, що у них все таки вони є. Щодо вчителів, які працюють із дітьми з ІІІ, варіант про відсутність труднощів обрали 63,7%, відповідь «так» отримали від 36,3% респондентів. Серед проблем, які виникають вказували наступне: «низьке матеріально-технічне забезпечення закладу освіти», «не адаптованість засобів до потреб учнів», «обладнання застаріле» тощо. Розглянемо кількісне порівняння (див.рис.2.11).

Рис. 2.11 Труднощі у підборі засобів навчання

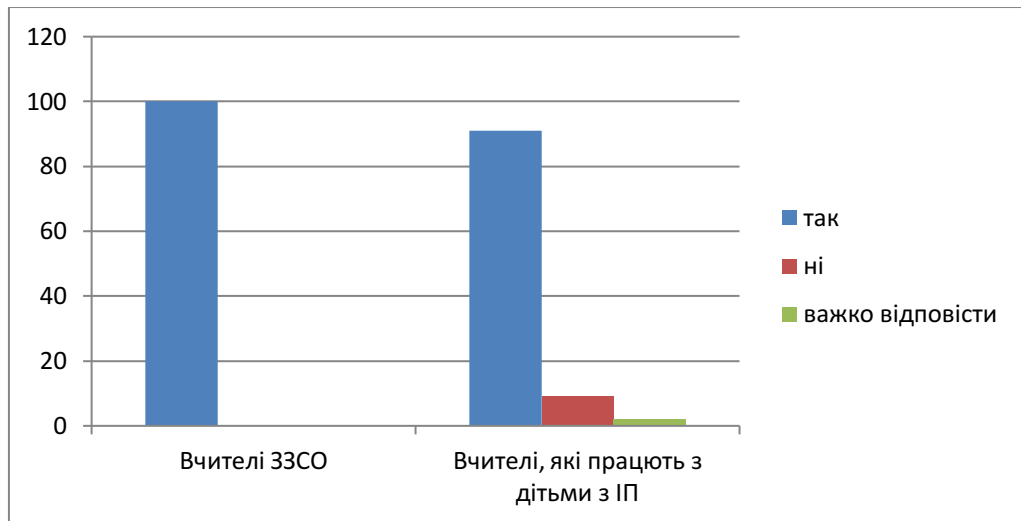
У загальному 84,8% респондентів ЗЗСО висловились про те, що на сучасному етапі представлена велика кількість засобів навчання, 15,2% з них не були готові об'єктивно оцінити ситуацію, тому обрали варіант «складно відповісти». Педагоги спеціальних закладів 81,9% погодились із сучасним різноманіттям, проте 9,1% відповіли, що «ні, мала кількість засобів навчання», 9% не визначились із відповіддю. Кількісний аналіз розглянемо у гістограмі (див.рис.2.12).

Рис. 2.12 Достатність сучасних засобів навчання географії

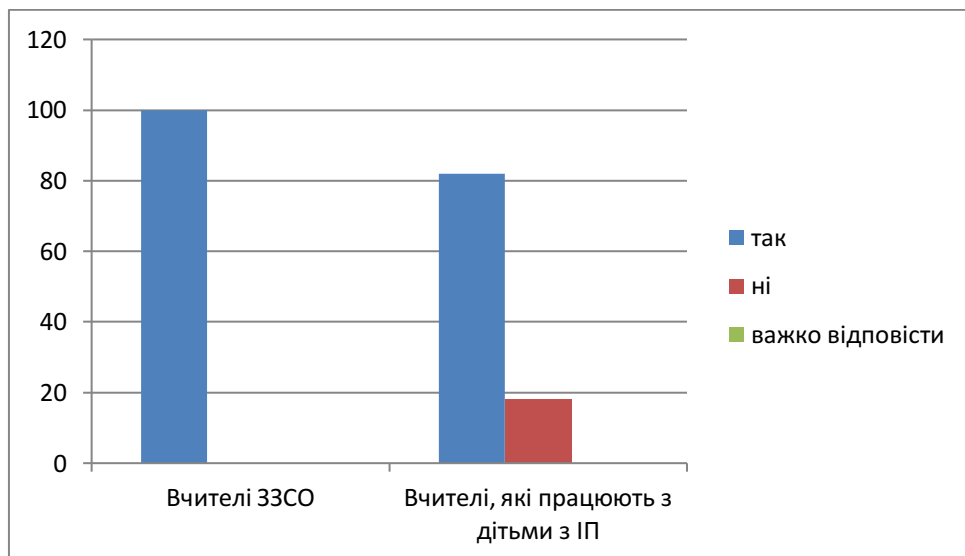
Щодо індивідуального підходу, то 100% педагогів ЗЗСО відповіли «так, що вони здійснюють його достатньо». 91,0% респондентів із закладів спеціальної освіти також пишуть, що використовують індивідуальний підхід,

лише 9% опитаних його не застосовують. Кількісний аналіз зображено на рис.2.13.

Рис. 2.13 Здійснення індивідуального підходу

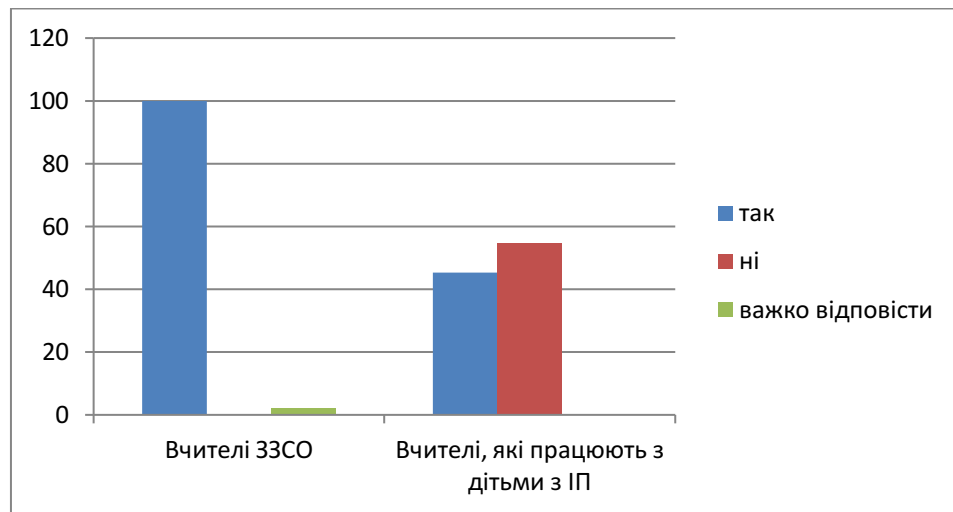
Ми дослідили, чи використовують педагоги контурні карти у ході проведення практичних робіт. 81,9% педагогів із спеціальних закладів відповіли, що «так»; 18,1% вказали, що «ні». 100% вчителів із ЗЗСО обрали варіант «так». Кількісні результати зображені у вигляді діаграми рис. 2.14.

Рис .2.14 Використання контурних карт і атласів під час практичних робіт

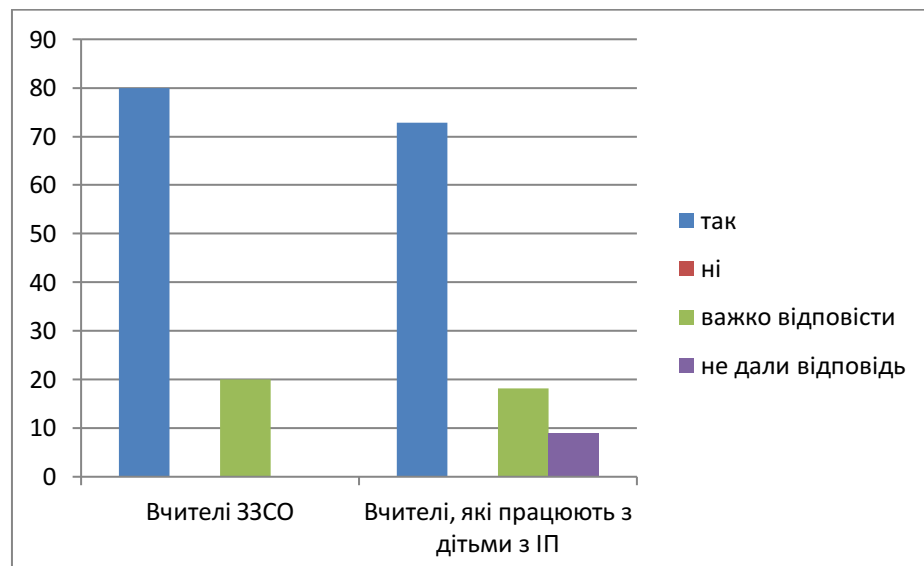
У запитанні, яке стосувалось забезпечення контурною картою та атласом кожного учня, то 54,6% педагогів, які працюють із дітьми з ІП, зазначили, що не кожна дитина забезпечена такими навчальними

посібниками; 45,4% вказали «так» і підтвердили присутність цих необхідних засобів. Натомість 100% вчителів ЗЗСО відзначили, що їх учні забезпечені такими наочними посібниками. Результати можна переглянути на Рис.2.15.

Рис. 2.15 Забезпечення учнів атласом і контурною картою

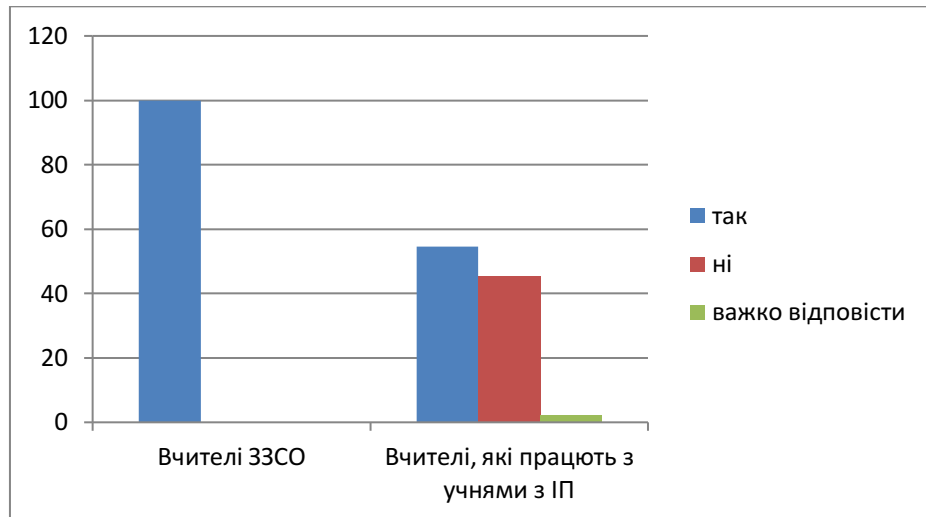
Варто відзначити, що більшість педагогів (79,5%) ЗЗСО класифікують завдання за рівнями залежно від можливостей учнів; проте 20,5% з них важко було дати відповідь на це запитання. 72,8% вчителів спеціальних шкіл розподіляють завдання за складністю; 9% не дали відповідь на це запитання; 18,2% обрали «важко відповісти».

Рис. 2.16 Класифікація завдань за пізнавальними можливостями учнів

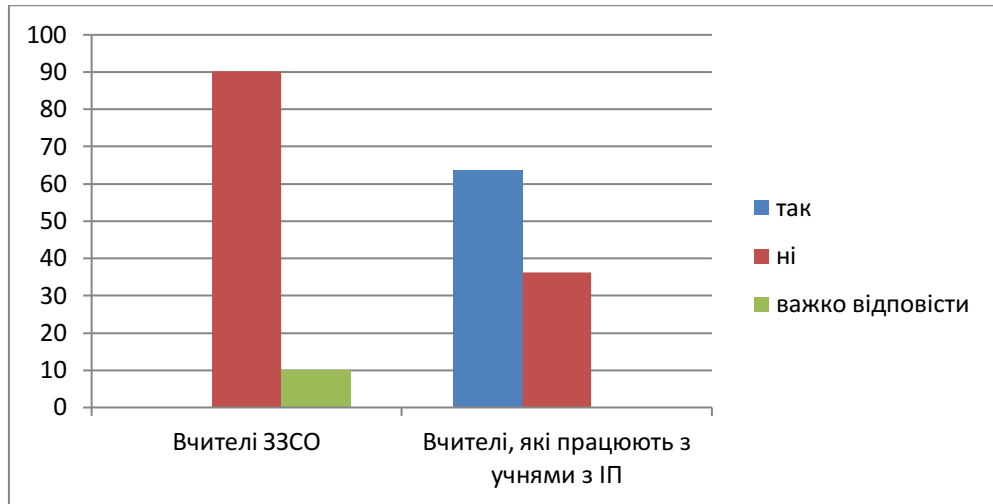

Наступне питання стосувалось характеру завдань. 100% педагогів ЗЗСО дали позитивну відповідь про використання пізнавально-пошукових вправ на уроках географії. Натомість лише 54,6% вчителів спеціальних закладів використовують такі вправи; 45,4% обрали варіант «ні». Зобразимо результати у вигляді гістограми (див. Рис.2.17.).

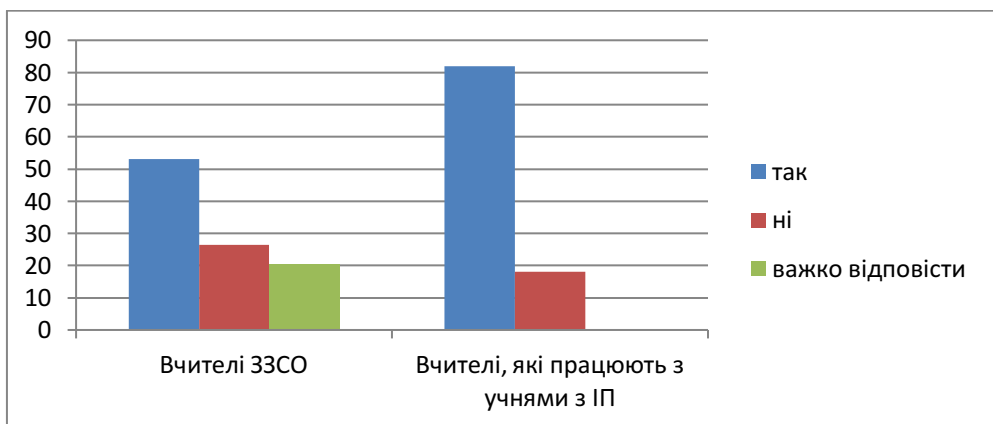
Рис. 2.17 Використання завдань пізнавально-пошукового характеру

63,7% респондентів, які працюють із дітьми з ІП, наштотувались із проблемою підбору завдань для контрольних, підсумкових робіт. 36,3% із них не мають такої проблеми. Обґрунтування: *«діти різні за розвитком, одні і ті ж завдання виконувати не можуть»*, *«багато дітей у класі потребують постійного контролю, допомоги»*. 90,1% педагогів ЗЗСО навпаки відповіли, що не вбачають труднощів із підготовкою такого виду роботи. *«Важко відповісти»* обрали 9,9% педагогів. Результати наведемо у вигляді діаграми (див. Рис. 2.18.).

Рис. 2.18 Труднощі під час підбору завдань для проведення контрольних робіт

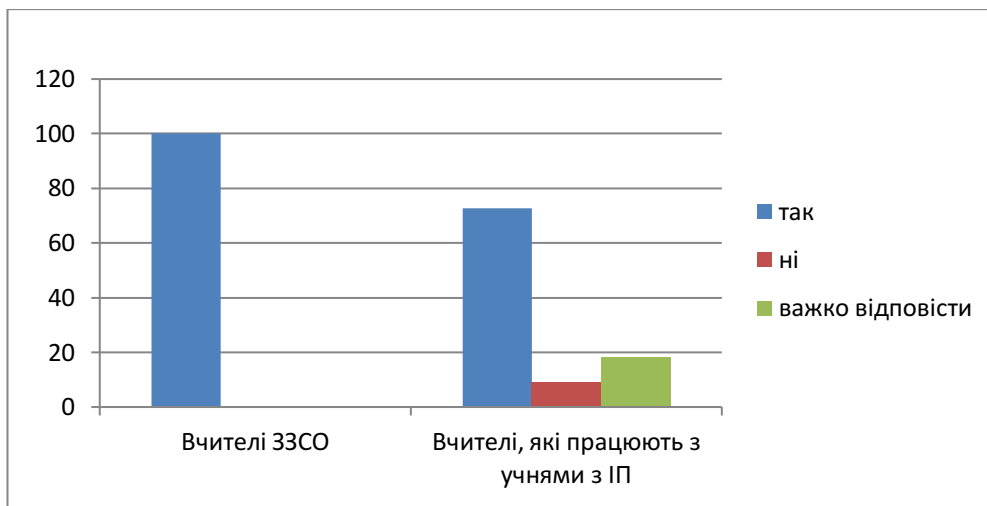
Далі ми запропонували педагогам відповісти на запитання, що стосувалось кількості часу, який вони витрачають на роботу у зошитах. 53% педагогів ЗЗСО відповіли, що робота у робочому зошиті займає багато часу; 26,5% заперечили і зазначили, що *«ні, на такий вид роботи часу витрачається мало»*, 20,5% не змогли відповісти на це запитання. 81,9% вчителів спеціальних закладів вважають, що така робота вимагає багато часу; 18,1 % позначили, що *«ні, на такий вид роботи витрачаю небагато»*.

Рис. 2.19 Кількість часу на виконання завдання у робочих зошитах

Ми дослідили бачення вчителів щодо доцільності роботи в зошитах з друкованою основою. 72,8% респондентів схвально поставилися до такої роботи; 18,2% опитаних виявили невпевненість і обрали варіант *«важко відповісти»*; 9% відхилили таку ініціативу. Вчителі аргументували свою думку так: *«друковані робочі зошити – чудова ідея»*, *«такі зошити є у*

користуванні у вчителів ЗЗСО», «зустрічала такі зошити з української мови для дітей з ТР», «за умови багатофункціональності зошита, це займало б менше часу на уроці, уможливило б інший вид роботи», «шкода, що таких засобів навчання мало для дітей з ІП» та ін. 100% вчителів ЗЗСО підтримали ідею зошитів із друкованою основою. Всі зазначали, що використання таких зошитів для практичних робіт є функціональним і зручним. Представимо результати у діаграмі (див. Рис. 2.20).

Рис. 2.20 Доцільність використання робочих зошитів із географії на друкованій основі

Отже, результати анкетування, дозволяють зробити такі висновки: у педагогів, які працюють з дітьми з ІП, виникають певні труднощі із підбором засобів навчання географії; не кожна дитина у закладі спеціальної освіти забезпечена контурною картою та атласом. Саме через це досить великий відсоток педагогів вказали, що вони не використовують такі наочні посібники під час практичних робіт; діти з ІП мають різні рівні розвитку пізнавальних можливостей, тому у педагогів виникають труднощі у доборі завдань підсумкового контролю; більшість респондентів підтвердили, що виконання завдань у робочих зошитах забирає багато часу; позитивно оцінили варіант роботи з дітьми з ІП у зошитах на друкованій основі, за умови їхньої відповідності освітній програмі, підручнику.

Висновки до другого розділу

Результати констатувального дослідження дозволили встановити рівень розвитку розумових операцій учнів з ІІ, роль батьків у навчанні дітей, мотивацію до вивчення географії та якість організації освітнього процесу на уроках географії.

Отримані результати засвідчили, що в учнів з ТР розумові операції розвинуті вище середнього рівня (показники середнього і високого рівня коливаються у межах 85,0% – 100%), а в учнів з ІІ вони знаходяться переважно на низькому рівні (15,9% – 23,3%). Виявлено, що такий стан справ спричинений не лише вторинним порушенням у психіці учнів, а й невиразним корекційним складником у вивченні географії, відсутність конкретизації у визначенні корекційних цілей, що підтверджено вивченням документації педагогів і анкетуванням.

Відзначимо, що якість забезпечення освітнього процесу в окремих спеціальних закладах потребує покращення. Там вчителі не зважають на використання сучасних форм і засобів навчання географії. Така категорія педагогів із недовірою ставиться до всього «нестандартного». Практично доведено, що використання практичних засобів навчання географії є незначним, а проблема низького рівня використання контурної карти та навчального атласа не ідентифікується у таких закладах. Зазначена група педагогів володіє окремими елементами використання ІКТ, коло їх застосування звужене. Аналіз календарно-тематичного планування з географії у таких вчителів продемонстрував, що вони роблять його методично неправильно. Відповідно виникає неможливість реалізації навчального та корекційно-розвиткового компонентів освітнього процесу.

Результати щодо рівня мотивації учнів з ІІ до вивчення географії показали, що вона є низькою (67,3%) та дуже низькою (27,5%). На основі відповідей дітей ми зробили висновок, що вони не зацікавлені у відвідуванні уроків географії. Більшість учнів не впевнені у тому, що знання

з географії їм знадобляться, оскільки роль уроків географії у житті знаходиться поза їхнім усвідомленням.

Аналіз анкетування батьків, які виховують учнів з ІП продемонстрував, що більшість із них мало цікавиться навчанням дитини у закладі; відкриті, довірливі стосунки спостерігаються у небагатьох сім'ях; батьки не бажають спілкуватися з педагогами, відхиляють спроби надання консультативної допомоги; вони не розуміють значення набуття їхніми дітьми географічних знань та умінь.

Таким чином, продумана побудова освітнього процесу дає змогу усім учасникам досягнути всі поставлені завдання. Для цього вчителю потрібно удосконалювати арсенал своїх методів навчання, шукати нові засоби, які були б зручними у використанні і відповідали методичним вимогам, а, отже, зацікавлювали дітей до роботи. Одним із таких засобів є робочий зошит на друкованій основі, результативність якого апробуємо у формальному експерименті.

Зміст другого розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Матвійчук І.І. Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць / за ред. В. В. Нечипоренко. Кам'янець – Подільський : видавець Панькова А.С., 2020. Вип. 15. С.155–165.URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n15-2020/matvijchuk-ii-osoblivosti-motivacii-uchniv.html>
2. Матвійчук І.І. Роль сім'ї у мотивації дитини з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : Матеріали ІІ Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М.
Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С.120–123.

3. Матвійчук І.І. Вивчення розумових операцій як основа планування корекційного складника на уроках географії. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи* / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; [голов.ред. С.В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2022. Вип.2(8). С. 60–67. URL:<http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268055>
4. Миронова С.П., Матвійчук І.І. Особливості навчально-методичного забезпечення уроків з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса : Гельветика, 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 59–62.
URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/52/part_2/11.pdf

РОЗДІЛ 3

РОБОЧИЙ ЗОШИТ З ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1 Організація та зміст формувального експерименту

В основу формувального експерименту покладено введення в освітній процес робочого зошита як засобу навчання та корекції розумового розвитку учнів з ІП.

Розробка змісту й процедури формувального експерименту ґрунтувалася на теоретичних і методологічних засадах загальної та спеціальної педагогіки, методики викладання географії. Зокрема, ми спиралися на теоретичні положення з дидактики географії Л. Вішнікіної, О. Дібрової, В. Самойленка, О. Топузова [16]; про методику навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах Л. Вішнікіної, С. Коберніка, Р. Коваленка, Т. Назаренко, В. Самойленко, О. Скуратовича, О. Топузова [20]; про особливості навчально-методичного комплексу уроків географії Ю. Люлькової, Т. Назаренко, Г. Пічугіної, О. Прохоренко, Є. Плісецького, В. Соловйова, О. Стадника, О. Топузова, І. Шоробури, Г. Щуки [25; 67; 96; 113; 120; 131]; про системну теоретико-експериментальну дидактичну концепцію сутності інтеграційних засобів, методів, динаміки й психолого-дидактичних умов формування пізнавальної активності школярів у різних видах діяльності В. Лозової [46].

Поряд з цим, ми врахували праці Н. Лобко-Лобановської [46] про дидактичну систему диференціації навчання як способу прогнозування, корекції та розвитку пізнавальної активності школярів; С. Кобернік [26] про методичні аспекти використання у навчальному процесі посібників з географії для учнів основної школи; Л. Нечволод [69] про педагогічні умови впровадження робочих зошитів з друкованою основою у процес

індивідуалізації навчання школярів; Л. Покась [84] щодо використання online-сервісів для навчання географії у профільній школі; Л. Одинченко [72] про особливості робочого зошита як компонента навчально-методичного комплексу вивчення географії у спеціальній школі.

Ми також ґрунтувалися на дослідженнях про корекційну роботу з пізнавальними психічними процесами на уроках географії з учнями з ІІ М. Кузнецової, В. Синьова, Л. Стожок [37; 104; 105]; про особливості використання практичних методів навчання учнів з ІІІ. Єременко, С. Миронової, В. Синьова [77; 62; 110]; про активізацію розумової діяльності учнів спеціальної школи на уроках географії В. Синьова [104; 109]; про навчально-методичний комплекс забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з порушеннями інтелекту Л. Одинченко, Т. Скиби [76]. Крім того, ми спиралися на праці В. Ликого [40] про особливості самостійної роботи як засобу підвищення усвідомленості знань учнями допоміжної школи на уроках географії, а також О. Боряк, О. Король, Ю. Косенко, О. Легкий, С. Миронової, Л. Одинченко, М. Супрун [31] про використання комп'ютерних технологій й цифрових ресурсів у навчанні учнів з ІІ.

У розробці робочого зошита з географії нами також використано навчальні програми для дітей з ІІ, а саме: навчальна програма з географії для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (Л. Одинченко, Т. Скиба) [66]. Вивчено програми корекційно-розвиткових занять, як-то програму корекційно-розвиткової роботи «Географія» (у позаурочний час) для 6 – 9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями (О. Мальчевська, С. Трикоз). Нами було проаналізовано підручник з географії для 9 класу спеціальних загальноосвітніх закладів (Л. Одинченко, В. Липа).

Розробка друкованого робочого зошита з дисципліни «Географія України» для учнів 9 класу з ІІ базується на загальних і спеціальних

принципах дидактики (І.Єременко, В.Липа, С.Миронова, В.Синьов та ін.), адаптованих до завдань формувального експерименту [77; 62; 110]: принципі виховальної спрямованості навчання, принципі науковості, принципі систематичності та науковості навчання, принципі доступності знань, принципі доступності та активності у навчанні, принципі наочності, принципі міцності засвоєння знань, формування вмінь і навичок, принципі корекційної спрямованості навчання, принципі індивідуального та диференційованого підходу.

У розробленому робочому зошиті є завдання, які забезпечують реалізацію принципу виховної спрямованості навчання. Вихідним пунктом є те, що географічний матеріал є актуальним засобом реалізації корекційно-виховних цілей уроку. Так, завдання були спрямовані на реалізацію таких виховних цілей: вироблення інтересу до рідного краю; спонукання учнів до збереження навколишнього середовища; формування на уроках географії свідомої національно-патріотичної особистості; прищеплювання добра й почуття краси на географічному матеріалі тощо.

За принципом науковості усі вміщені у зошиті матеріали відповідають чинному нормативному забезпеченню вивчення «Географії» в умовах спеціальної школи для учнів з ІІІ. Наочний та дидактичний матеріал зошита підпорядковується формуванню в учнів достовірних, науково-обґрунтованих знань, що відображають дійсність, дозволяють сформувати вміння проникати в сутність географічних явищ, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, критично оцінювати одержану інформацію.

Завдання у зошиті розроблені з урахуванням принципу систематичності та послідовності навчання, що виявилось у поступовому ускладненні виконання «від простого до складного» та відповідно до характеру виконання «від репродуктивних до пізнавально-пошукових». Перед вивченням нової теми в зошиті передбачені завдання на активізацію раніше засвоєних знань, умінь та навичок. Матеріал зошита містить

міжпредметні зв'язки з уроками природознавства, української мови, образотворчого мистецтва.

У зошиті вміщені завдання різного ступеня складності, що, згідно з принципом доступності, дозволило залучати до роботи всіх учнів незалежно від їхніх здібностей та індивідуальних особливостей. Для створення доступних умов ми регулювали кількість завдань та час, який потрібен на його виконання конкретному учневі.

Наша розробка обов'язково враховує принцип активності та свідомості у навчанні. Власне засвоєння географічного матеріалу спрямоване не лише на вироблення в учнів теоретичних знань, а й практичних навичок. Навчальна програма передбачає виконання певної кількості практичних робіт, які також вміщені у робочому зошиті. Крім того, окремі завдання мотивують старшокласників до вивчення предмету та вказують на необхідність географічних знань у майбутньому. Зміст завдань передбачає свідоме ставлення учнів до географії, вміння переносити знання на практику й підвищення інтересу до географічного матеріалу. Всі завдання розраховані на активізацію розумових операцій учнів.

Важливість принципу наочності підтверджується тим фактом, що робочий зошит виступає засобом ілюстрування програми з географії відповідно до теми та завдань кожного уроку. Зошит уміщує схеми, таблиці, ребуси, ілюстрації, географічні карти, QR-коди з покликанням на відео чи на сайт з інтерактивними завданнями.

За принципом міцності засвоєння знань, формування вмінь і навичок всі завдання робочого зошита є практичними, спрямованими на закріплення теоретичних знань та самостійне використання учнями у життєвих ситуаціях. Осмислене виконання роботи, передбачене зошитом підвищує міцність засвоєння географічного матеріалу.

Спрямованість нашої роботи вимагає беззаперечне застосування принципу корекційної спрямованості навчання. Зміст робочого зошита разом

із методикою його використання на уроках і під час виконання домашніх завдань передбачають корекцію розумового розвитку старшокласників з ІІІ.

Не нехтування принципом індивідуального та диференційованого підходу сприяло розподілу завдань у робочому зошиті за рівнями складності, що забезпечує успішність учнів із одного класу. За характером розумової активності завдання у зошиті поділено на 3 рівні: репродуктивні вправи для відтворення навчального матеріалу (*Наприклад: «Дати відповідь на запитання»; «Запиши визначення поняттям»; «Доповни схему» та ін.*); пізнавально-пошукові (*Наприклад: «Робота з підручником», «Доповнити схему», «Погрупуйте подані об'єкти» тощо.*); творчі (*«Скласти характеристику поданих об'єктів»; «Робота з картою», «Виконання практичних робіт», «Складання таблиці» та ін.*).

Для реалізації формувального експерименту під час вивчення географії нами були узагальнені, на основі науково-інформаційних джерел, прийоми корекційно-розвиткової роботи, що стали підґрунтям завдань у робочому зошиті [1; 62; 110]. Корекція мислення потребує доступну форму подачі матеріалу, дотримання принципів мінімалізму та простоти в аспекті матеріалу та знань, добір практично обумовлених ситуацій. Для розвитку аналізу та синтезу пропонується здійснення послідовного, практичного аналізу об'єктів, цілісний опис об'єктів передбачено здійснювати на етапі пост-аналізу, спрощення складних тем шляхом їхнього поділу на частини та окремого засвоєння з подальшим об'єднанням і відновленням.

Формування вмінь порівнювати теж є поступальним, передбачає використання плану, інструкції, схеми, ускладнення об'єктів порівняння, виокремлення різних аспектів предметів і явищ. Ефективним вбачається використання третього відмінного об'єкта у ході порівняння двох.

Розвиток узагальнення і абстрагування вимагає дотримання такого ланцюга: 1) формування наочних зв'язків між об'єктами; 2) допомога з вербалізації емпірично здобутих знань і вмінь про предмети та ситуації; 3) допомога у конкретно-абстрактному осмисленні ситуації.

Необхідним є створення умов для подолання розриву між теорією і практикою, а саме формування вмінь розбиратись у завданні, аналізувати його, відтворювати та класифікувати знання, переносити їх з однієї ситуації в іншу. Все зазначене супроводжується введенням у навчальний процес спеціальних прийомів, що дозволяють учням використовувати здобуті знання. Такі прийоми є доречними перед тим, як пригадати теорію; для того, щоб практичні дії передували їхньому теоретичному обґрунтуванню; для аналізу завдання; щоб навчити користуватися планом; щоб сприяти міркуванню вголос про послідовність виконання завдань; надання переваги індуктивним способам вивчення матеріалу під час вивчення нового матеріалу та на початкових етапах навчання. Ураховано використання спеціальних предметних уроків та екскурсій для безпосереднього сприймання об'єктів і явищ; вербалізація знань у ході предметно-практичної діяльності; стимулювання конкретно-образного мислення і створення умов для розвитку словесно-логічного; застосування засобів для полегшення переходу від конкретного до абстрактного, окремого до загального; від предметних до ментальних дій з предметами.

Все зазначене уможлиблюється поєднанням наочності з практичними діями та словесними методами, переходом від конкретної до абстрактної наочності, аналізом і порівнянням об'єктів, відокремленням суттєвих ознак від несуттєвих, ілюструванням висновків, правил прикладами [62, с.96-98].

Припускаємо, що систематичне та послідовне використання прийомів і засобів корекційної роботи сприятиме реалізації мети дослідження.

У процесі формувального експерименту нами були розроблені **умови впровадження робочого зошита з друкованою основою**:

1. Дотримання педагогами чітких рекомендацій та інструкцій до використання робочого зошита під час уроків та самопідготовки. Ми виходили з того, що робочий зошит є корекційним засобом навчання і результативність його використання напряму залежить від вміння вчителя (вихователя) його використовувати.

2. Врахування індивідуальних особливостей учнів: актуальний рівень знань, вміння самостійно виконувати завдання, темп працездатності та час, за який настає втомлюваність. Тому завдання є диференційованими за цими показниками.
3. Свідомий підхід учнів до роботи в зошиті: на перших етапах використання друкованого засобу потрібно мотивувати та пояснювати учням, що це за посібник, як ним користуватися. Детально розібрати його структуру, показати, де вносяться записи, що потрібно зробити усно, де відшукати домашнє завдання, хто не знає QR-коди – практично продемонструвати його роботу і значення.
4. Взаємодія усіх учасників освітнього процесу: учитель тісно співпрацює з вихователями, батьками. Батькам потрібно донести усі переваги та подальші перспективи корекційного впливу на пізнавальний розвиток учнів за умови роботи у друкованому робочому зошиті. При потребі надати їм розширену інструкцію з його використання.
5. Поєднання робочого зошита з навчально-методичним комплексом вивчення географії. Друкований зошит не може використовуватись відокремлено від підручника, навчальних атласів, настінних карт, мультимедійних засобів тощо. Все це застосовується комплексно і працює на один результат – це підвищення рівня знань та корекції розумового розвитку.

Отже, робота в друкованому робочому зошиті буде сприяти розвитку розумових операцій учнів, підвищить мотивацію до пізнання нового, ефективно розподілить час вчителя, зацікавить учнів роботою на уроці, розширить можливості корекційно-виховного впливу. Детальний опис формувального експерименту надано в пункті 3.2.

3.2. Методика використання робочого зошита з географії

Робочі зошити розглядаються у сучасній дидактиці як частина навчального комплексу. Спільно з іншими засобами навчання (підручниками, картами, дидактичним і роздатковим матеріалом, приладами тощо) вони слугують для виконання завдань освітнього процесу.

Окреслимо теоретико-методологічні підходи, покладені нами в основу формувального експерименту.

У загальній дидактиці та методиці навчання географії накопичено багатий досвід використання робочих зошитів. При розробці методики формувального експерименту ми виходили з того, що в теорії та практиці дидактики зустрічаються різні цілі використання робочих зошитів, зокрема: роз'яснення програмного матеріалу; доповнення підручника, що дозволяє поглиблювати та закріплювати знання програмного матеріалу; збагачення та розширення уявлень учнів; перевірка знань та умінь, набутих на заняттях; формування системи уявлень і понять з предмету; розвиток прийомів роботи з різними джерелами знань; первинне закріплення та відпрацювання сформованих вмінь та навичок; індивідуалізація процесу навчання; організація самостійної роботи та ін.

Наша розробка змісту робочого зошита з географії для учнів з ІІІ базується на умовах, запропонованих Л. Одинченко [72]. Перша умова вимагає навчальний посібник, в якому можна працювати: писати, малювати, підкреслювати, користуватися готовими схемами, таблицями, картосхемами, контурними картами. Тому важливим моментом є відведення місця для реакції учнів, їхніх відповідей. Друга умова до навчального посібника полягає у належному підборі ілюстрацій, запитань і завдань, що відповідає курсу. Третьою умовою є зміст, що передбачає формування як предметних, так і міжпредметних знань і умінь [72].

Дослідниками спеціальної методики викладання географії (Л. Дробот, В. Липа, Л. Одинченко та ін.) визначено, що актуальність підручників та зошитів для практичних робіт буде підтверджуватися розвитком

пізнавальних психічних процесів учнів з ІІ, підвищенням їхньої пізнавальної активності [45; 76].

Розробляючи зміст робочого зошита опиралися на твердження окремих вчених (Л. Вішнікіна, С. Кобернік, В. Коринська, Л. Нечволод, О. Топузов та ін.), які називають робочий зошит з навчального предмету важливим засобом навчання [26; 69; 112; 113; 120].

У доборі завдань і їхніх варіантів до робочого зошита ми врахували дидактичні ролі, виокремлені Ларисою Одинченко [72]: систематизації, функція самоосвіти, координувальна, інтегрувальна, розвивально-виховна. Функція систематизації – це чітке, послідовне систематизоване викладення змісту. Функція самоосвіти передбачає вироблення у школярів бажання і вміння здобувати знання самостійно, стимулювання у них навчально-пізнавальної мотивації. Координувальна роль вбачає ефективне використання усіх засобів навчання, засвоєння допоміжної інформації позаурочно. Інтегрувальна роль важлива для засвоєння різнорідних знань як єдиного цілого. Розвивально-виховна функція є важливою для вироблення сили волі, пам'яті, мислення, самостійності, широти кругозору, здібності до творчості [72].

Варто зауважити, що порівняльний аналіз зошита з географії для учнів з ТР та учнів з ІІ за результатами констатувального дослідження дозволив виявити певні труднощі його використання учнями з ІІ [52]. По-перше, немає збігу навчальних предметів, а саме, в учнів з ТР – це «Географія Україна і світове господарство», а в учнів з ІІ – «Географія України». По-друге, зошит використовується лише під час практичних робіт, він не є робочим. По-третє, завдання в зошиті уможливають лише перевірку засвоєння матеріалу у вигляді практичних робіт. По-четверте, завдання не класифікуються за складністю. Додаткової інформації для поглиблення знань у зошиті немає [52,с.92].

Відповідно, формувальний експеримент не передбачив можливості для уникнення таких труднощів.

Для забезпечення корекційно-розвивальної спрямованості робочого зошита ми дотримувались принципів відповідності завданням, визначеним Ларисою Одинченко [72]. Принциповим є охоплення всієї системи знань і їхнє практичне використання. Відповідність завданням передбачає впровадження прийомів навчальної та розумової діяльності, які дозволяють розкрити основні терміни, а також причинно-наслідкові відношення, світобачення, а отже, підпорядковуються завданням курсу. Вони повинні спрямовувати учнів до використання завдань підручника та різнотипних географічних карт. У цілому їхня мета – це викликати в учнів з III зацікавлення уроками географії за короткий проміжок часу.

На основі аналізу теоретичних джерел і результатів констатувального експерименту нами були визначені **вимоги до робочого зошита, спрямовані на реалізацію корекційно-розвиткових цілей**. Провідна ціль полягає поурочності робочого зошита, який узгоджується з освітньою програмою та навчальним підручником. Наступна ціль передбачає підпорядкованість завдань зошита освітнім завданням, зокрема таким, які спрямовуються на розвиток розумових операцій учнів із урахуванням їхнього віку, здібностей та географічного матеріалу. Подальший етап вбачаємо у розподілі завдань за рівнями складності у зошиті, адже прерогатива надається учню як учаснику освітнього процесу, активність якого визначається рівнем розвитку пізнавальної діяльності. Не менш важливою проголошується роль супровідних матеріалів, допоміжної інформації, яка відсутня у підручнику, але працює на розширення світосприйняття учнів і втілення особистісних корекційно-розвиткових завдань. Важливим етапом є наповнення зошита ілюстраціями, які мотивують учнів до опанування матеріалу. Необхідним складником є розробка практичних робіт, які включають завдання з контурною картою. Робочий зошит має вміщувати самостійну домашню роботу, яка дозволяє закріпити матеріал, дбає про його практичне втілення і розвиток розумових операцій учнів. Робочий зошит

обов'язково передбачає його використання під час дистанційного навчання. Далі опишемо зміст і методику задоволення зазначених вимог.

Відповідність робочого зошита освітній програмі та навчальному підручнику

Відповідно до завдань нашого дослідження, з метою розвитку та корекції основних розумових операцій учнів з ІІ на уроках географії ми розробили робочий зошит з друкованою основою «Географія України» для учнів 9 класу. Він складений відповідно до «Навчальної програми для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей», укладачі Л. Одинченко, Т. Скиба [66]. Зміст зошита відповідає підручнику для 9 класу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів «Географія України», автори Л. Одинченко, В. Липа [42].

Робочий зошит розрахований на 68 уроків відповідно до освітньої програми. Передбачається, що робочий зошит буде використовуватися впродовж повного навчального року. Педагоги самостійно визначають, чи ведуть вони з учнями водночас ще й звичайні робочі зошити, чи користуються тільки друкованим робочим. Проте, використання друкованих зошитів у нашому експерименті є обов'язковим.

Завдання із друкованого зошита першочергово поєднуються із змістом навчального підручника, з допомогою якого теоретичну інформацію можна логічно та стисло занотувати у робочі зошити. При вивченні теми «Нафтова та газова промисловість України» учні опрацьовують теоретичний матеріал підручника та працюють із зошитом. Наприклад, завдання із 3 рівня: *1. Використовуючи текст підручника на ст.104-106, напишіть у яких сферах використовують природний газ.* Таким чином вчитель впроваджує декілька засобів навчання й одночасно здійснює корекційний вплив одразу на низку психічних процесів (мовлення, коли учні читають текст; операції мислення, коли аналізують зміст завдання та як його виконувати; орієнтування у просторі – відшуковують потрібну сторінку у підручнику, друкованому робочому зошиті, місце для записів; увагу – занотовують дані з підручника у

зошит). При вивченні теми «Промисловість будівельних матеріалів: структура, значення галузі» спільна робота з підручником і друкованим робочим зошитом передбачає виконання завдань із 1 рівня (1. Дайте визначення поняттю: Промисловість будівельних матеріалів – це....), так і завдання 3 рівня (1. Розгляньте схему взаємозв'язків галузей промисловості у підручнику на стор.132 та зазначте, який зв'язок галузі будівельних матеріалів з іншими галузями господарства). Виконати завдання із робочого зошита можна, якщо опрацювати підручник. Отже, така інтегрована робота над підручником і робочим зошитом дасть змогу швидше пригадати вивчений матеріал, оптимізує час учня на підготовку домашнього завдання. Крім того, друковані зошити поєднуються у роботі з навчальними атласами, настінними картами. Вивчені об'єкти з географічних карт, діти вписують у робочі зошити – у відведені колонки, рядки тощо [52].

Поєднання освітніх завдань із розвитком розумових операцій учнів відповідно до їхнього віку, можливостей та географічного матеріалу

Лариса Одинченко та Тетяна Скиба у пояснювальній записці до освітньої програми «Географія» вказують, що «вивчення у 9-му класі курсу «Географія України» на сьогодні залишає за собою одне із провідних місць у формуванні особистості громадянина України, вивченні рідного довкілля і сприянні розвитку етнічного, територіального, державницького патріотизму». Зазначений курс, з одного боку, завершує шкільну природничо-географічну освіту учнів, а з іншого – є складником формування усвідомленої цілісної географічної картини своєї країни з допомогою осмислення та аналізу її основних компонентів – природи, населення, господарства, що перебувають у взаємозалежності і взаємозв'язку [66]. Учені також стверджують, що «вивчення географії України надає можливість формувати в учнів вміння та навички практичного впровадження набутих знань через розв'язування завдань проблемно-пошукового й творчого характеру, а також прищеплювати любов і дбайливе ставлення до природи у ході розуміння взаємозв'язків між її елементами» [66].

Окрема корекційна програма у спеціальній школі непередбачена, вся корекційна робота проводиться на навчальних предметах. Географія не є виключенням, а навпаки, багато досліджень вітчизняних, радянських науковців (Т. Головіна, А. Григорянц, І. Кабелко, В. Ликий, Л. Одинченко, Т. Пороцька, В. Синьов та ін.) довели, що вона має цінний матеріал для здійснення корекційно-розвиткової роботи. Окремі із них вивчили, що головне місце під час реалізації корекційних завдань на уроках географії відводиться на розвиток розумових операцій. Тому можна стверджувати, що це провідний напрямок корекційного навчання у курсі географії.

Освітня програма з географії передбачає у собі поділ на 5 колонок: номер по порядку, кількість годин, зміст навчального матеріалу, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, спрямованість корекційно-розвивальної роботи. На кінець навчального року наголошують на тих освітніх досягненнях, якими учні мають оволодіти. Таблиця 3.1 демонструє взаємодію завдань із робочого зошита, корекційно-розвиткової мети та освітніх досягнень учнів з ІІ у вивченні географії.

Таблиця 3.1

Поєднання освітніх і корекційних цілей у завданнях

№ п/п	Освітні досягнення учнів після завершення вивчення курсу «Географія України»	Корекційно-розвиткова мета	Завдання в робочому зошиті
1	Знає про загальну мету вивчення географії України.	Удосконалення зорової пам'яті та логічного мислення при встановленні причиново-наслідкових зв'язків.	Доповніть схему «Значення назви Україна»; виконайте роботу із ОР-кодами (перегляд відео) та зробіть інтерактивні вправи.
2	Знає державні символи України.	Розвиток логічного мислення; зорового сприймання.	Намалюйте державні символи України. Пригадайте та запишіть народні символи України, розкрийте їхнє значення.
3	Знає особливості географічного положення України.	Розвиток уваги, образної пам'яті,	Запишіть загальні відомості про фізико-

		операції аналізу та синтезу.	географічне положення України за поданим планом. Виконайте інтерактивну вправу за покликанням.
4	Знаходить і показує на політичній карті світу Україну, морські і сухопутні кордони України; столицю України.	Розвиток логічного мислення шляхом порівняння території України з іншими державами.	Користуючись політичною картою Європи, зазначте країни-сусіди нашої держави. Виконайте практичні роботи із контурною картою та атласом.
5	Знаходить і показує на карті України свою область, обласний центр.	Розвиток просторового уявлення, логічного мислення при пошуку на карті своєї області.	Зробіть стислий опис своєї області. Заповніть пропуски у тексті, використовуйте слова із довідки.
6	Називає основні форми поверхні, корисні копалини та водойми України.	Розвиток уваги, образної пам'яті, аналізу й синтезу, порівняння.	Дайте відповіді на запитання. Використайте карту, зазначте найбільші річки України. Перегляньте відео за QR-кодом і виконайте інтерактивні завдання.
7	Називає типових представників рослинного й тваринного світу України.	Розвиток образної пам'яті, уяви, порівняння та узагальнення. Розвиток логічного мислення у ході встановлення причинно-наслідкових зв'язків.	Розгляньте карту «Рослинності» та зазначте, які види рослин занесені до Червоної книги на вказаних територіях. Назвіть основні типи рослинних угруповань і перегляньте відео за QR-кодом.
8	Знає назви природних зон України.	Розвиток образної пам'яті, просторового мислення та уяви під час роботи з картою природних зон України і фізичною картою України.	Доповніть схему «Природні зони України». Розгляньте карту «Природних зон України» та прослідкуйте межу лісової зони. Запишіть області, якими проходить умовна межа. Складіть характеристику степової зони із

			використанням підручника. Виконайте інтерактивні завдання.
9	Знає загальну кількість населення України.	Розвиток логічного мислення при встановленні причинно-наслідкових зв'язків.	Зазначте причини зменшення кількості населення України. Погляньте на карту та запишіть найбільші міста України за кількістю населення.
10	Знає про національний склад населення України та своєї області.	Розвиток аналізу та синтезу при виокремленні національного складу населення.	Доповніть схему «Національний склад населення». Перегляньте відео за QR-кодом.
11	Володіє знаннями про культурні традиції українського народу.	Розвиток національної самосвідомості. Розширення світогляду учнів під час ознайомлення з культурними традиціями українців. Розвиток пізнавального інтересу до соціальних явищ.	Виконайте інтерактивні завдання та опрацюйте відео за QR-кодом.
12	Знає про структуру й галузі господарства України, їхній зв'язок.	Розвиток узагальнення, оперативної пам'яті й логічного мислення.	Запишіть галузі виробничої та невиробничої сфери. Назвіть, які ресурси є передумовами розвитку господарства України. Доповніть схему «Структура паливно-енергетичного комплексу». Перегляньте відео за QR-кодом.
13	Складає елементарні характеристики розвитку промисловості та сільського господарства України.	Активізація пізнавальної діяльності учнів у ході встановлення зв'язків між галузями промисловості. Розвиток аналізу та синтезу.	Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки. Складіть схему-структуру рослинництва.

			Виконайте інтерактивні завдання.
14	Знає види сучасного транспорту України.	Розвиток логічного мислення в процесі встановлення причинно-наслідкових зв'язків.	Складіть таблицю головних галузей машинобудування та продуктів, які вони виробляють. Доповніть схему «Структура машинобудівного комплексу».
15	Знає географічне положення своєї області.	Розвиток мисленневих процесів, просторового уявлення, пам'яті під час визначення географічного положення області на карті.	Складіть опис своєї області. Розгадайте кросворд.
16	Здійснює простий фізико-географічний опис своєї області.	Розвиток розумових процесів у ході диференціації та інтеграції ознак географічних об'єктів, систематизації інформації.	Заповніть пропуски у тексті з використанням довідки.
17	Працює з картами атласу та контурними картами.	Розвиток зорової пам'яті, аналізу та синтезу, просторового орієнтування під час роботи з картою.	Виконайте практичну роботу з контурними картами, навчальними атласами.

Розподіл завдань за рівнями складності

Завдання робочого зошита з друкованою основою поділені на 3 рівні навчальних досягнень учнів відповідно до їхніх пізнавальних можливостей; розроблені практичні роботи з інструкцією до їх виконання; контурні карти та навчальні карти; схеми; таблиці [52].

Зупинимося конкретно на описі кожного рівня завдань із робочого зошита. Перший рівень характеризується завданнями репродуктивного характеру: учень відтворює знання та поняття, які є у змісті конкретної теми уроку. Розглянемо ці твердження на прикладі декількох уроків. Так, в уроці

№40 «Розміщення підприємств машинобудування» учень має відтворити знання, що стає зрозумілим із завдання 1: *Перерахуйте райони розташування (важкого, транспортного, енергетичного, електротехнічного, точного машинобудування).* Урок №41 «Хімічна промисловість» вміщує найпростіше завдання на відтворення з пам'яті, як-то завдання 1: *Зазначте найважливіші галузі хімічної промисловості.* Завдання 2 вимагає застосування операцій аналізу та синтезу: *Дайте визначення поняття: хімічна промисловість – це ... та ін.* Урок №53 «Легка промисловість» формує комунікативні вміння на географічному матеріалі, що демонструє завдання 1: *Дати відповіді на запитання: а). Що таке легка промисловість? б). Наведіть приклади предметів легкої промисловості...в). Де розміщуються підприємства легкої промисловості?».*

У процесі дослідження було доведено, що такі види завдань доцільно проводити фронтально з усіма учнями класу. Вони будуть посилені до виконання учням з різними рівнями пізнавального розвитку.

Наведемо приклади репродуктивних завдань I рівня у робочому зошиті на рис. 3.1, 3.2, 3.3.

Урок 8 – 9

**Клімат, чинники його формування.
Несприятливі метеорологічні явища**

I рівень

1. Використовуючи короткий словник географічних термінів та понять, дайте визначення таким поняттям:

Погода – це _____

Клімат – це _____

---

2. Пригадайте «Види кліматичних поясів» та заповніть схему:

```

graph TD
    A[Кліматичні пояси] --> B[Субарктичний]
    A --> C[ ]
    A --> D[ ]
    A --> E[ ]
    A --> F[ ]
    B --> G[ ]
    B --> H[ ]
    C --> I[ ]
    D --> J[ ]
    E --> K[ ]
    F --> L[ ]

```

Рис. 3.1 Завдання рівня I

Урок № 21

Лісостепова та Степова зона

1 рівень

1. Поміркуйте:

Чим відрізняється лісова зона від лісостепової? _____

2. Відгадай ребус:

Рис. 3.2 Завдання рівня I

Урок №47

Агропромисловий комплекс України. Галузі спеціалізації сільського господарства

1 рівень

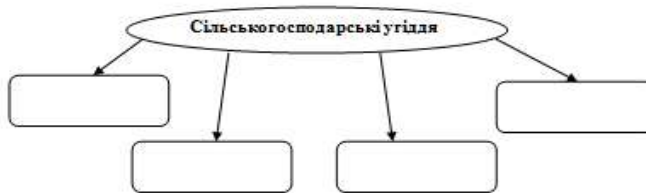
1. Дайте визначення поняттям:

Агропромисловий комплекс (АПК) - _____

Сільськогосподарські угіддя - це _____

Сільськогосподарська зона - це _____

2. Запишіть схему «Види сільськогосподарських угідь»:

Рис. 3.3 Завдання рівня I

До другого рівня належать завдання, які вимагають аналізу змісту підручника чи іншого навчального посібника. Для прикладу візьмемо урок № 49 та уроки № 8-9 [52]. Так, урок №49 «Легка промисловість: структура, географічне розміщення підприємств» містить завдання 1 на розвиток вмінь аналізу та синтезу: *Визначте відповідність (з'єднайте стрілочками) між*

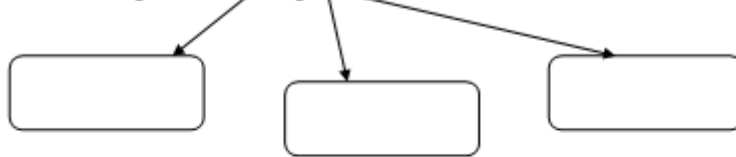

виробництвом легкої промисловості та готовою продукцією. Урок № 8-9 «Клімат, несприятливі метеорологічні явища» також пропонує завдання 2, яке виробляє складніші аналітичні вміння: *Опрацюйте карту «Розподіл опадів на території України» та з'ясуйте на якій території України випадає найбільше та найменше кількість опадів. Свої міркування запишіть.*

Приклади оформлених завдань II рівня із робочого зошита наведемо на рис. 3.4, 3.5, 3.6.

2 рівень

1. Склад Українських Карпат:

2. Складіть характеристику Карпат:

Ознаки	Передкарпатська підвищена рівнина	Карпатські гори	Закарпатська низовина
<i>Клімат</i>			
<i>Ґрунти</i>			
<i>Висота</i>			
<i>Рослинність</i>			
<i>Тваринний світ</i>			

Рис. 3.4 Завдання рівня II

2 рівень

1. Запишіть загальні відомості про фізико-географічне положення України за таким планом:

- а.) площа _____ ;
 б.) кількість населення _____ ;
 в.) національний склад населення _____ ;
 г.) крайні точки країни:
 північна _____ ;
 південна _____ ;
 західна _____ ;
 східна _____ ;

(покажіть їх користуючись «Фізичною картою України»)

- д.) кількість областей, які входять до складу країни _____ ;
 е.) в якій області проживаєте ви _____ ?

Рис. 3.5 Завдання рівня II

2 рівень

1. Скласти порівняльну таблицю для різних видів ґрунтів.

Назва ґрунту	Його особливості
Дерново-підзолисті	
Сірі лісові	
Чорноземні	
Каштанові	

2. Подивіться на карту «Родючості ґрунтів» та запишіть регіони з високою та низькою родючістю. Також визначте рівень родючості Вінницької області.

Рис. 3.6 Завдання рівня II

До третього рівня відносяться завдання пізнавально-пошукового та творчого характеру. Прикладами слугуватимуть уроки № 12, № 21, № 37 [52]. Урок №12 «Чорне та Азовське моря» вміщує завдання, які потребують комплексної дії розумових операцій для їхнього розв'язання. Наведемо завдання 1 з уроку № 12: *Опишіть природу Чорного моря за таким планом: а) географічне положення; б) до басейну якого океану належить; в) клімат; г) тваринний світ; д) рослинний світ.* В інших уроках цього рівня виникає необхідність у ментальних операціях вищого рівня. Урок №21 «Лісостепова та степова зона», завдання 1: *Назвіть заходи, які зможуть поліпшити стан природного середовища в степовій зоні України.* Урок №37 «Металургійний комплекс. Чорна металургія», завдання 1: *Запишіть, якої шкоди завдає видобування руди навколишньому середовищу та ін.*

Прикладу оформлених завдань рівня III із друкованого робочого зошита наведемо на рис. 3.7 – 3.9.

3 рівень

1. Дайте письмову характеристику клімату своєї області за таким планом:

- а.) в якому кліматичному поясі розташована;
- б.) яка кількість опадів випадає на рік;
- в.) які несприятливі метеорологічні явища спостерігаються.

---

2. Підпишіть назви до умовних знаків позначення погоди.

	
Сонячно	
	
	

Рис. 3.7 Завдання рівня III

3 рівень

1. Розгляньте карту «Рослинності» та зазначте, які види рослин занесені до Червоної книги на таких територіях: Львівська, Рівненська, Вінницька область.

Рис. 3.8 Завдання рівня III

3 рівень

1. Заповніть таблицю «Характеристика Лісової промисловості»:

Галузь лісової промисловості	Райони розміщення підприємств	Продукти виробництва
Лісозаготівля	Карпати, Полісся	Заготівля лісу для подальшої обробки.

2. Поміркуйте та запишіть, якими продуктами меблевої промисловості ви користуєтесь кожного дня?

Рис. 3.9 Завдання рівня III

Додаткова інформації для розширення світогляду та реалізації індивідуальних корекційно-розвиткових завдань

Одним із структурних елементів робочого зошиту є колонка «Це цікаво!», що надає учням можливість розширювати світогляд, доповнювати знання новою корисною інформацією [52]. Зміст колонки представлено фактами з окремої теми (рис. 3.10 – 3.12).

Це цікаво!

Чорне море мало в минулому різні назви. Стародавні греки називали його **Понтом Аксінським**, а згодом, після успішної колонізації його узбережжя, — **Понтом Евксинським**. Ним проходили важливі торгові шляхи, що зв'язували античні держави та племена Північного Причорномор'я з Південним Причорномор'ям і Середземномор'ям. Деякі античні письменники називали це море **Скіфським**.

Рис. 3.10 Рубрика «Це цікаво!»

Це цікаво!

Чи знаєте ви, що **географічний центр Європи** розташований на Україні (с. Ділове, Рахівський район, Закарпатська область).

Рис. 3.11 Рубрика «Це цікаво!»

Це цікаво!

До початку XIX ст. виробництво харчових продуктів існувало в Україні у вигляді: млинарства, винокуріння, олійництва, видобутку солі, тютюництва тощо. Як галузь фабричного виробництва харчова промисловість почала розвиватися у другій половині XIX століття; лише цукрова промисловість зародилася раніше, коли 1824 р. в с. Макошиному на Чернігівщині та в с. Трощині на Київщині побудовано перші цукрові заводи.

Рис. 3.12 Рубрика «Це цікаво!»

Ілюстрації для мотивації учнів до вивчення географії

Ілюстрації у робочому зошиті функціонують для заохочення учнів до вивчення географії шляхом створення яскравих тематичних візуалізацій.

Сучасним і пізнавальним завданням, яке було впроваджено нами під час формувального експерименту у робочому зошиті стали QR-коди, за допомогою яких можна переглянути відео до теми (рис. 3.13 – 3.14). Такий вид завдань привертає увагу учнів, дає можливість поглиблювати набуті знання, удосконалювати вміння користуватися сучасними гаджетами. Дітям подобається сам процес сканування. Наведемо приклади використання QR-кодів.

Відскануй QR- код та
переглянь цікаве відео!

Рис. 3.13 Використання QR-кодів

Відскануй QR-код та дізнаєшся
цікаву інформацію про
«Електроенергетику України»!

Рис. 3.14 Використання QR-кодів

Практичні роботи, які вміщують завдання з контурною картою

У сучасних умовах робочий зошит учня та контурна карта залишаються основними засобами унаочнення й отримання географічних

знань під час вивчення курсу. Завдання з контурними картами становили й становлять значну частину передбачених програмою практичних робіт. Контурні карти й робочі зошити використовуються для введення нової теми, її закріплення, застосування набутих знань, контролю одержаних знань на уроках і вдома.

Окремо опишемо роботу з контурною картою та навчальним атласом. У спеціальній школі для дітей з ІІІ – це становить неабиякі труднощі, насамперед пов'язані із порушенням в учнів розумових операцій, просторових зв'язків, бідністю уяви тощо. Також складнощі ще є і у матеріально-технічному забезпеченні шкіл: не кожен учень забезпечений окремою контурною картою та навчальним атласом. Тому ці турботи перекладаються на педагога. Він змушений пропонувати альтернативу контурним картам або не використовувати їх на уроках, зважаючи на те, що діти не можуть самостійно в них працювати, або ж власним коштом вирішує цю проблему. Тому під час розробки робочого зошита ми спробували вирішити цю проблему. Всі заплановані практичні завдання є у друкованому посібнику разом із контурною картою [52]. Покажемо приклади такого оформлення практичних завдань із робочого зошита на рис. 3.15, 3.16.

Урок № 7.

Практична робота №2: «Позначення на карті основних форм поверхні та місцезположень корисних копалин»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 5 – 7, стор. 10 – 21.

Завдання №2

На «Фізичній карті України» показати основні форми поверхні України, на карті «Корисних копалин» знайти та показати основні види корисних копалин, які поширені на території України.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

На контурній карті позначити:

- родовища нафти; родовища природного газу;
- родовища кухонної солі;
- родовища торфу;
- Донецький та Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн.

Рис. 3.15 Практична робота з контурною картою

Практична робота
План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Прочитати §33 «Електроенергетика».

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

На контурній карті позначити, користуючись картою «Електроенергетики України»:

- АЕС (Рівненська, Хмельницька, Чорнобильська, Запорізька, Південноукраїнська).
- ГЕС (м.Київ, Дніпрогес-2, Дністровська, Кременчуцька).

Рис. 3.16 Практична робота з контурною картою

**Завдання для самостійної роботи вдома для закріплення матеріалу,
його практичного опрацювання і розвитку розумових операцій учнів**

Робочий друкований зошит призначений для використання не лише на уроках вчителями, а й для самопідготовки вихователями. У зошиті до кожного уроку є колонка із домашнім завданням, із поясненням того, що учням рекомендують виконати на самопідготовці. Домашнє завдання для кожної теми відрізняється, проте спільною є вказівка на опрацювання теоретичного матеріалу з підручника за допомогою запитань, які допомагають орієнтуватися в поданій інформації. Водночас пропонується виконання тестів і творчих робіт. На виконання домашнього завдання у середньому дається до 25хв., проте темп роботи кожного учня враховується індивідуально.

Наведемо приклади домашніх завдань із друкованого робочого зошита на рис. 3.17 – 3.19.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §11, стор.29 – 31. Виконайте завдання №1 (зошит).

ЗАВДАННЯ № 1.

Заповни пропуски в реченнях.

..... це витягнута м'лководна затока. Часто ..... відгороджуються від моря косами. У тих місцях, де немає поблизу ні річки, ні озера, люди створюють ..... . Значними нагромаджувачами води є .....

Оцінка _____

Рис. 3.17 Розроблені домашні завдання

Домашнє завдання: намалювати малюнок на тему «Скажемо: НІ! Забрудненню довкілля».

Оцінка _____

Рис. 3.18 Розроблені домашні завдання

Домашнє завдання: повторити § 39, виконати завдання №1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ № 1

Виконайте тестові завдання. Виберіть 1 правильну відповідь (навпроти поставте відповідну позначку у квадратик).

1. В Україні існують .... центри хімічної промисловості:

- а.) 2;
- б.) 3;
- в.) 4;

2. Найважливіші галузі хімічної промисловості:

- а.) виробництво кам'яної солі та соди;
- б.) виробництво калійної солі та соди;
- в.) виробництво мінеральних добрив, кислот і соди.

3. Виробництво лікарських засобів, дезінфікуювальних засобів називається ..... промисловість:

- а.) хіміко-фармацевтична;
- б.) лікувальна;
- в.) лакофарбна.

Рис. 3.19 Розроблені домашні завдання

Зауважимо, що завдання із друкованого робочого зошита враховують планування самостійних робіт. Апробація підтверджує, усі завдання підходять для перевірки засвоєного матеріалу. Проте, необхідна належна організація та правила, що допоможуть учням виконати поставлені завдання.

Відповідно, вчитель має надавати детальну інструкцію, особливо на перших етапах роботи з класом, але поступово потрібно скорочувати допомогу, що буде спонукати учнів до самостійної роботи, розвивати в них ініціативність і самодисципліну. Такі висновки ми отримали з формувального експерименту.

Методична робота з педагогами щодо використання та побудови друкованого робочого зошита

З метою ефективного та методично правильного використання розробленого посібника, нами були організовані методичні семінари для педагогів закладів (вчителів географії та вихователів). На першому методичному семінарі ми дали можливість педагогам ознайомитись із робочим зошитом самостійно. Потім провели аналітичний огляд його структури, типів вправ, особливості виконання завдань при самостійних та практичних роботах, де і як виконувати домашню роботу, ознайомили із інтерактивними вправами (хочеться відзначити, що лише декілька вчителів «чули» про вказаний застосунок, але ним ніхто не користувався), пояснили методику використання QR-кодів. Розробили та роздали кожному пам'ятку щодо використання робочого зошита. Наведемо приклад.

Пам'ятка з використання друкованого робочого зошита з географії для вчителів

- На початку роботи із друкованим посібником дати розширену інструкцію для учнів.
- Всі завдання виконуються у спеціально відведеному місці.
- Відповіді на запитання учні мають записують повним реченням.
- Завдання, де потрібно намалювати малюнки чи щось накреслити, виконуються олівцями, все решта ручкою.
- Вимоги та хід виконання практичних робіт описано окремо для кожної роботи.
- Головне при використанні робочого зошита – системність. При вивченні кожної теми, ви можете вибрати ту кількість завдань, яка

на вашу думку буде відповідати темпу роботи учнів на уроці та не порушить цілісність вивчення теми.

- Розроблений друкований посібник використовувати на кожному етапі уроку, з цією метою завдання поділені за рівнями складності.

З вихователями, які проводять самопідготовку з учнями, також проводилась методична робота на семінарах щодо особливостей роботи у зошитах з друкованою основою. Для них окремо розроблена та надана покрокова пам'ятка, якої вони мають дотримуватись. Наведемо приклад:

Пам'ятка з використання друкованого робочого зошита з географії для вихователів

- Усі домашні завдання записані та виконуються у друкованому робочому зошиті (окрім зошита взаємозв'язку);
- потрібно ознайомитись із записами уроку в робочому зошиті, який вивчався, підготувати та задати учням навідні запитання з метою актуалізації набутих знань;
- незважаючи на характер виконання домашнього завдання (усне чи письмове), діти мають відкрити робочі зошити ще раз прочитати та пригадати, що потрібно зробити;
- організувати учнів на опрацювання матеріалу підручника, перевірити міцність засвоєння знань в учнів (у будь-якій формі: ігрова, за запитаннями тощо) далі переходити до виконання письмового завдання, фронтально запитуєте в учнів чи зрозуміла робота, індивідуально надаєте допомогу тим, хто не справляється.

Робота в зошиті під час дистанційного навчання

Дистанційне навчання володіє такими якостями, які роблять його ефективним у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Індивідуалізація завдання дозволяє досягти позитивні результати. Важливо

те, що кожна дитина має змогу обирати зручний для неї розклад, темп, об'єм окремої дисципліни, «кожен учень може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння тієї чи іншої дисципліни» [60].

Під час організації дистанційного навчання також використовувався робочий зошит з географії з друкованою основою. Не всі учні спеціальних закладів мали доступ до мережі Інтернет (або ж зв'язок був слабким) задля навчання на платформах Meet чи Zoom. Альтернативою для них виступали налагодження зв'язку з педагогами через месенджери. До таких належать Viber, Telegram, WhatsApp та інші, робота в асинхронному форматі. Тому вчителю було легко організувати роботу учнів: спочатку повідомляли тему уроку, параграф підручника, а також номер уроку у робочому зошиті, за яким сьогодні будуть працювати. Надалі подавали учням лише тему уроку із проханням самостійно, користуючись змістом робочого зошита, відкрити потрібний урок.

Однак, практичний досвід та аналіз наукових джерел засвідчив про труднощі, з якими стикаються педагоги та учні з ІІІ під час дистанційного навчання [60]. З-поміж проблем варто відзначити відсутність налагодженого Інтернет з'єднання або воно недостатнє для якісної роботи, що перешкоджає роботі в синхронному режимі. Онлайн-платформи стають не актуальними у тих класах, де учні з ІІІ не мають потрібних пристроїв або вони не придатні до сучасних умов користування Інтернетом. Значною перешкодою є невміння використовувати цифрові технології від створення електронної скриньки, реєстрації в онлайн сервісах до переходу за покликанням, що потрапити на потрібну зустріч Zoom, Meet тощо. Учні з ІІІ також не вміють використовувати «продукти» від Google: презентації, відео-ресурси, онлайн дошку тощо. Учні з ІІІ також не завжди можуть організувати своє навчання, не мають до нього інтересу через низьку мотивацію, яка постійно потребує підтримки з боку батьків і педагогів. Низька мотивація безпосередньо пов'язана із слабкою здатністю до самоосвіти та самодисципліни. Через низький рівень пізнавального розвитку учні з ІІІ не можуть самостійно

отримувати знання, а саме опрацьовувати новий матеріал, давати відповідну оцінку реальності через послаблені аналітико-синтетичні зв'язки.

Розроблений робочий зошит з друкованою основою підтвердив свою придатність до використання в синхронному режимі. Його можна виводити на екран комп'ютера та інших пристроїв як повністю, так і покомпонентно. Можливість застосувати декілька засобів навчання одночасно значно підвищує якість уроку.

Спостереження за дистанційним навчанням географії учнів з ІІ продемонструвало необхідні зміни на краще. Не вистачає, по-перше, добре підготовлених педагогів, які володіють необхідними компетентностями; по-друге, злагодженої роботи батьків вихованців, адже саме від них залежить якість підготовки учня до уроку та виконання домашніх завдань. Необхідно допомогти батькам усвідомити, що вони виконують роль «асистента», допомагають дитині опанувати програму, налаштувати відео, звук, перевірити якість зв'язку тощо.

Розглянемо вимоги щодо вивчення географії учнями з ІІ в умовах дистанційного навчання: доступний для учнів Інтернет зв'язок (синхронно чи асинхронно), індивідуалізація завдань; опора на органи чуття у вивченні нових понять і термінів, доступність онлайн засобів навчання; залучення учнів до виконання географічних інтерактивних вправ та завдань; уможливлення відеохостингів для кращого усвідомлення та засвоєння нових знань; активне використання Google Maps, які допомагають учням прокладати маршрути; шукати об'єкти використання можливості панорамно переглядати вулиці, міста, визначні пам'ятки, об'єкти Сонячної системи тощо[60].

Отже, при організації освітнього процесу в дистанційному форматі, робота у зошитах на друкованій основі забезпечує унаочнення навчання, реалізацію корекційно-розвиткового та практико-орієнтованого складника.

Наведемо приклад змісту робочого зошита.

ЗМІСТ

<i>Урок №1-2.</i> «Вступ до вивчення предмету географія».....	5
<i>Урок №3.</i> «Географічне положення України».....	8
<i>Урок №4.</i> Практична робота №1 «Позначення на контурній карті кордонів України, її столицю. Визначення на карті кордонів Вінницької області».....	11
<i>Урок №5.</i> «Головні риси рельєфу України. Форми поверхні».....	13
<i>Урок №6.</i> «Корисні копалини».....	15
<i>Урок №7.</i> Практична робота №2 «Позначення на карті основних форм поверхні та місцеположень корисних копалин».....	18
<i>Урок №8-9.</i> «Клімат, чинники його формування. Неприятливі метеорологічні явища».....	20
<i>Урок №10.</i> «Річки України та їх використання».....	24
<i>Урок №11.</i> «Використання лиманів, озер. Водосховища та ставки. Підземні води. Особливості їх розміщення».....	26
<i>Урок №12.</i> «Чорне та Азовське море».....	28
<i>Урок №13.</i> Практична робота №3 «Позначення на контурній карті найбільших річок та морів України».....	30

Рис. 3.20 Зміст робочого зошита з географії

Сучасним новим застосунком у розробленому зошиті з друкованою основою є інтерактивні завдання. Вони теж потребують від учнів з ІІІ вмінь застосовувати цифрові технології. Так, за допомогою онлайн сервіса LearningApps.org можна створювати власні інтерактивні вправи та завдання, або ж використовувати вже створені й адаптувати їх до можливостей учнів. Особливістю додатка LearningApps.org у навчанні географії учнів з ІІІ є створення цікавих завдань, які мають на меті мотивувати учнів до навчання, використовувати інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі, навчати учнів користуватися гаджетами, виховувати самостійність. У цьому сервісі є можливість створювати такі види завдань: тести, класифікація, знайти пару, упорядкування, завдання із відкритими відповідями, фрагменти зображення, кросворд, пазл та ін. Цей вид завдання ми розташували у колонці робочого зошита для домашніх завдань. Воно має вигляд покликання або QR-коду, за яким потрібно перейти/сканувати. Зазначимо, що такий вид роботи дуже подобається учням.

Інтерактивні завдання у роботі з учнями з ІІІ набувають неабиякого корекційного значення, яке найбільше проявляється у підвищенні зацікавленості до навчання в цілому; формуванні мотивації до вивчення географії; розвитку пізнавальних процесів; удосконаленні просторового орієнтування; формуванні самостійності та вмінь завершувати розпочату справу.

Виконання таких завдань передбачає надання учням розширеної інструкції та попереднє колективне виконання. У процесі формувального експерименту ми довели, що такі завдання є результативними, якщо їх виконувати систематично.

Інструкція до виконання завдання:

1 Відкрийте покликання / проскануйте QR-код.

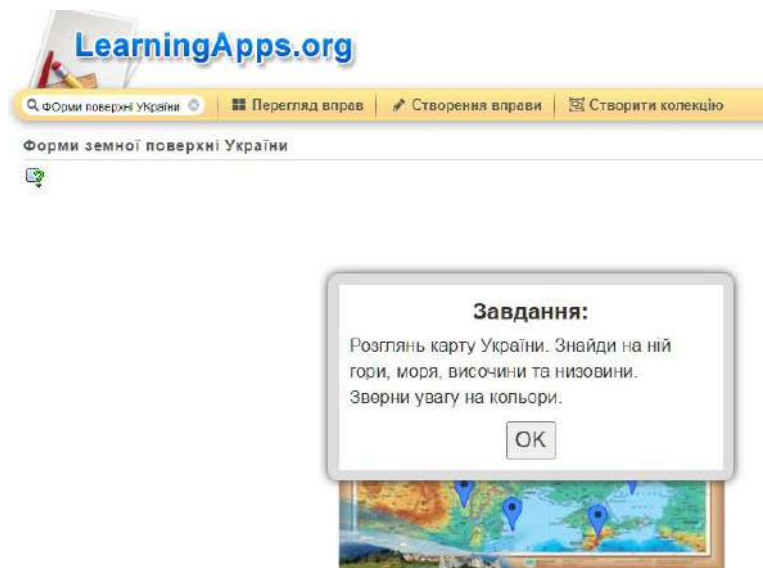
<https://learningapps.org/view4723523>

2. Перед вами з'явиться віконечко із завданням. Прочитайте, що потрібно виконати. Наприклад: розглянь карту України. Знайди на ній гори, моря, височини та низовини. Зверни увагу на кольори.

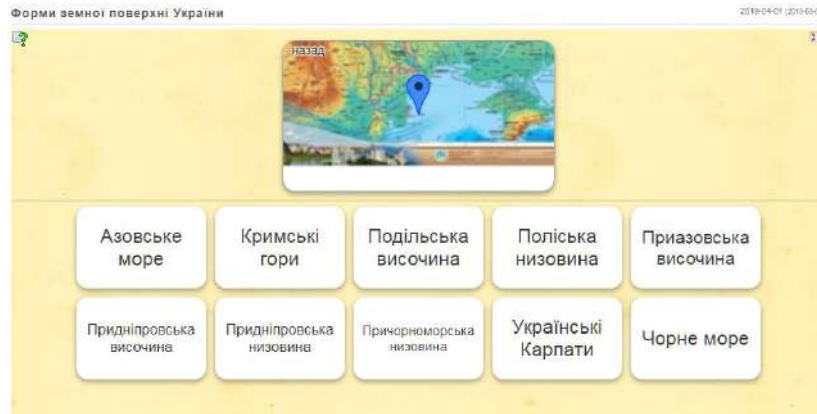
3. Хто виконає завдання, натисніть у правому нижньому куті на синю галочку і ви побачите свій результат. Якщо все буде вірно, вам про це напишуть, якщо буде помилка, той фрагмент завдання загориться у вас червоним кольором.

4. Після виконання попереднього пункту зробіть знімок екрану (скріншот) і скиньте мені для перевірки.

Наведемо приклади вправ із сервісу LearningApps.org, які ми використали у друкованому робочому зошиті (Рис. 3.21 – 3.26).

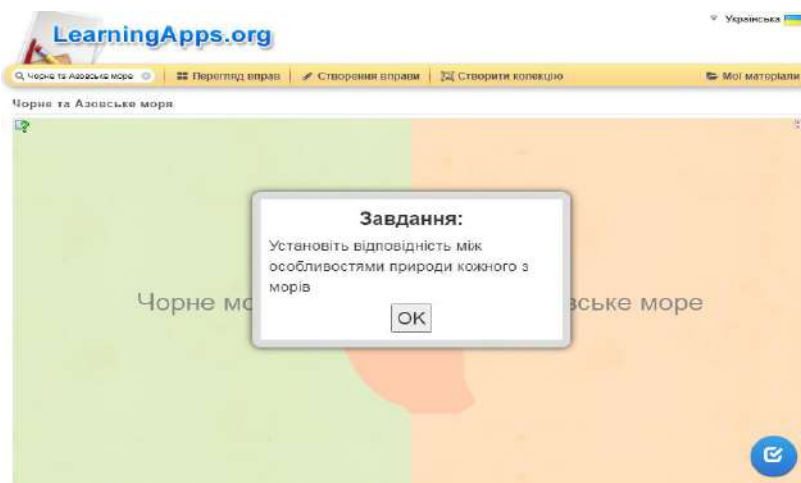
Рис. 3.21 Використання інтерактивних вправ

Рис. 3.22 Використання інтерактивних вправ

Рис. 3.23 Використання інтерактивних вправ

Рис. 3.24 Використання інтерактивних вправ

Рис. 3.25 Використання інтерактивних вправ

Рис. 3.26 Використання інтерактивних вправ

У процесі дослідження нами доведено, що така структура робочого зошита є значущою, оскільки дозволяє вчителю успішно здійснювати індивідуальний і диференційований підхід до учнів; залежно від пізнавального розвитку учнів виконувати завдання під силу; систематизувати знання учнів залежно від змісту завдань та допомагає їм швидко пригадати матеріал, пройдений на уроках та самопідготовці; економити час учителя, вберігає його від зайвої «писанини» в звичайних зошитах; формувати в учнів відчуття самостійності, виховувати почуття охайності та відповідальності.

Нами також було розроблено додаток до робочого зошиту «Календар спостереження за погодою», який діти ведуть протягом навчального року, позначають у ньому особливості змін у погоді. Згідно навчальної програми з географії та відповідно складеного календарного плану, були відведені уроки з теми «Клімат» та «Клімат своєї області», згідно з якими діти у робочих зошитах використовували відомості з календаря погоди. Нами було виявлено, що загалом ведення календаря спостереження за погодою позитивно впливає на розвиток розумових операцій учнів з ІП, прищеплює їм відповідальність, старанність і спостережливість.

Наведемо приклад оформлення «Календаря спостереження за погодою» на Рис. 3.27 – 3.29.

Правила заповнення календаря спостережень!
 Для кращого пізнання природи рідного краю, а також для поглиблення своїх знань та умінь з природознавства потрібно вести календар спостережень за природою.
 Отже, **правила заповнення календаря:**
 1. Щоденно о 12.00 год., користуючись термометром для вимірювання температури повітря, слідкуй за позначкою температури.
 2. Також не забувай слідкувати за видами опадів та станом хмарності неба.
 3. Всі свої спостереження записуй до календаря. З умовними позначками ти зможеш познайомитись нижче.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Хмарність

- Ясно
- Хмарно
- Часткова хмарність

Види опадів

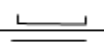

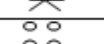
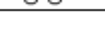
	Роса
	Град
	Іній
	Туман
	Сніг
	Дощ

Рис. 3.27 Оформлення «Календаря спостереження за погодою»

ВЕРЕСЕНЬ				ОСІНЬ				ЛИСТОПАД			
Дата	Температура повітря, °С	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С	Види опадів	Хмарність неба
1				1				1			
2				2				2			
3				3				3			
4				4				4			
5				5				5			
6				6				6			
7				7				7			
8				8				8			
9				9				9			
10				10				10			

Рис. 3.28 Оформлення «Календаря спостереження за погодою»

Підсумки спостережень за погодою

«Осінь»

За ВЕРЕСЕНЬ

1. Найвища температура повітря.....
2. Найнижча температура повітря.....
3. Загальна кількість сонячних днів.....
4. Загальна кількість похмурих днів.....

За ЖОВТЕНЬ

1. Найвища температура повітря.....
2. Найнижча температура повітря.....
3. Загальна кількість сонячних днів.....
4. Загальна кількість похмурих днів.....

За ЛИСТОПАД

1. Найвища температура повітря.....
2. Найнижча температура повітря.....
3. Загальна кількість сонячних днів.....
4. Загальна кількість похмурих днів.....

Рис. 3.29 Оформлення «Календаря спостереження за погодою»

Так, структура друкованого робочого зошита значно впливає на розвиток розумових операцій в учнів з інтелектуальними порушеннями, забезпечує реалізацію самостійної практичної діяльності, підвищує пізнавально-пошукову діяльність, що позитивно впливає на засвоєння учнями навчального матеріалу, закріплення набутих знань, сприяє здійсненню індивідуального та диференційованого підходу.

3.3. Аналіз результатів формувального експерименту

З метою перевірки результатів формувального експерименту було проведене підсумкове дослідження для оцінки ефективності використання

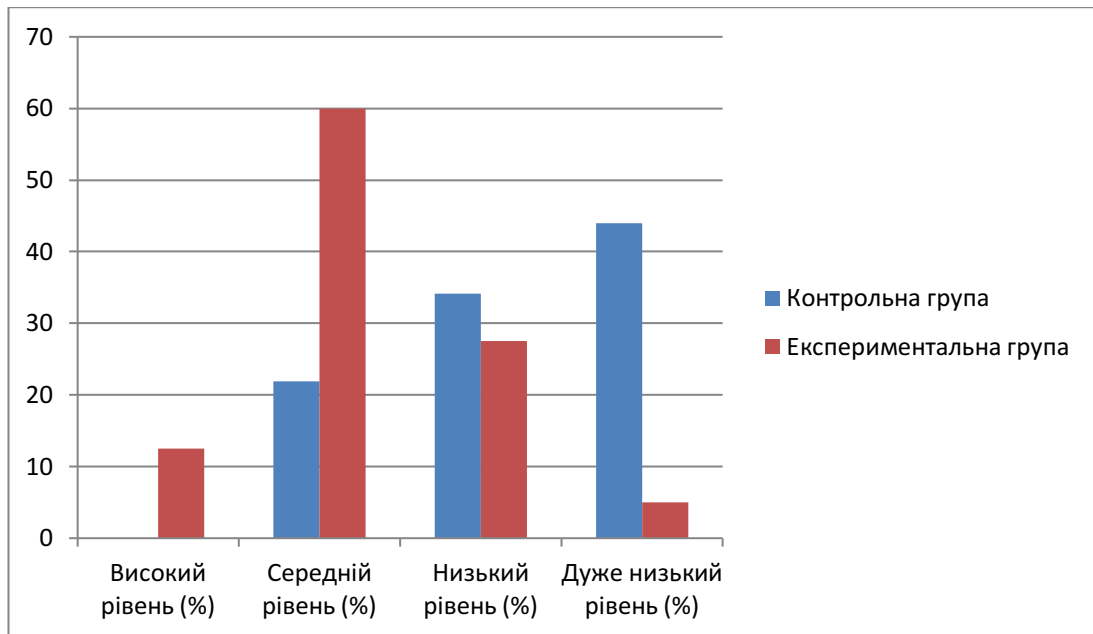
робочого зошита як засобу покращення ментальних процесів учнів з ІІ. До ЕГ увійшло 40 учнів з ІІ, до КГ – 41. Базами дослідження обрано: комунальний заклад «Прибузька спеціальна школа» Вінницької обласної Ради; комунальний заклад «Іванівська спеціальна школа» Вінницької обласної Ради; комунальний заклад «Вінницька спеціальна школа для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку»; комунальний заклад «Таращанський навчально-реабілітаційний центр» Київської обласної ради; комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Формадо» Одеської обласної ради»; Солобковецький навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради.

Оцінка результатів формувального експерименту проводилась за тією ж методикою, що й констатувального: досліджувалися розумові операції учнів та їхня мотивація до вивчення географії.

Викладемо результати експерименту в ЕГ та КГ. На першому етапі дослідження ми виявили рівень розвитку операцій *операції аналізу й синтезу*. Для встановлення рівня цих операцій ми ще раз використали методику «Анаграми» що застосовувалася в констатувальному експерименті. ЕГ продемонструвала високий рівень 12,5% у 5 учнів; середній рівень – 60,0%; низький рівень – 22,5 %; дуже низький рівень – 5,0% [59, с.106].

Контрастними виявилися результати розвитку аналізу та синтезу в КГ: високий рівень – 0%, середній – 21,9%, низький – 34,1%, дуже низький – 44,0% [59, с.105].

Зобразимо порівняльні результати дослідження у діаграмі (Рис.3.30).

Рис. 3.30 Порівняння розвитку аналізу та синтезу в учнів з ІІІ КГ та ЕГ

Таким чином, рівень розвитку аналізу та синтезу в ЕГ демонструє позитивну динаміку: високий рівень на противагу його відсутності до експерименту; середній рівень відзначився збільшенням кількості учнів майже на 40%, а низький рівень продемонстрував їхнє зменшення на 35%. Помітно зросла мотивація учнів з ІІІ: вони виявляли своє зацікавлення завданнями, активність, бажання взяти участь в експерименті. Неформально вони позитивно висловлювалися щодо своєї роботи в робочому зошиті з друкованою основою. Наведемо приклади відгуків учнів, учасників ЕГ: *«Зошит мені сподобався, у ньому було краще писати»*; *«Мені сподобались завдання в зошиті, де потрібно було щось намалювати»*; *«Мені сподобалось сканувати коди і дивитися відео, я вдома мамі показував»*; *«Коли ми вчилися вдома, нам вчителька казала, що потрібно зробити у зошиті на якій сторінці і я все сам находив»*; *«Ми з батьками вдома разом виконували інтерактивні вправи»*.

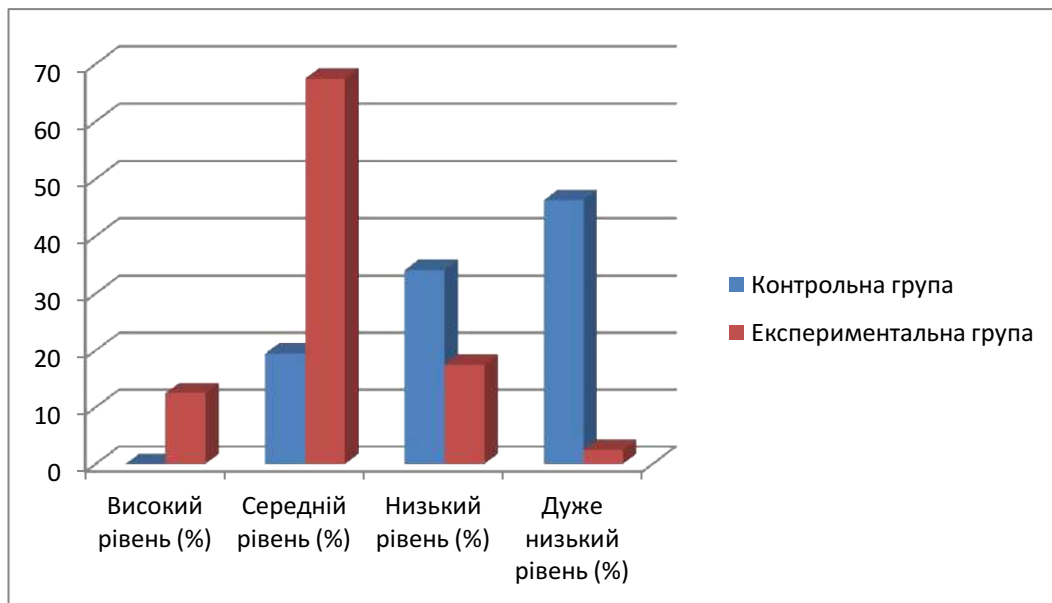
На наступному етапі формуючого експерименту ми дослідили операцію **порівняння**, що діагностувалась за допомогою методики «Протилежності». 5 респондентів ЕГ продемонстрували високий рівень

(12,5%), середній рівень становив 67,5%, низький рівень – 17,5%, дуже низький рівень – 2,5% [59, с.105].

Учні з ІІІ, які показали високий і середній рівень швидко й якісно справилися із запропонованими завданнями, вони відразу зрозуміли інструкцію, яка подавалася словами. Завдання полягало у необхідності записати «географічні антоніми» («височини – низовини», «паралелі – меридіани», «гора – яр» тощо).

У КГ результати перевірки операції порівняння виявилися такими: жоден респондент не продемонстрував високий рівень (0%), 19,5% учнів з ІІІ виявили середній рівень, 34,1% респондентів виконали завдання на низький рівень, 46,3% учнів завдання були дуже складними і їхній рівень ми оцінили як дуже низький [59, с.105].

Зобразимо результати дослідження контрольної та експериментальної групи у вигляді діаграми (Рис.3.31).

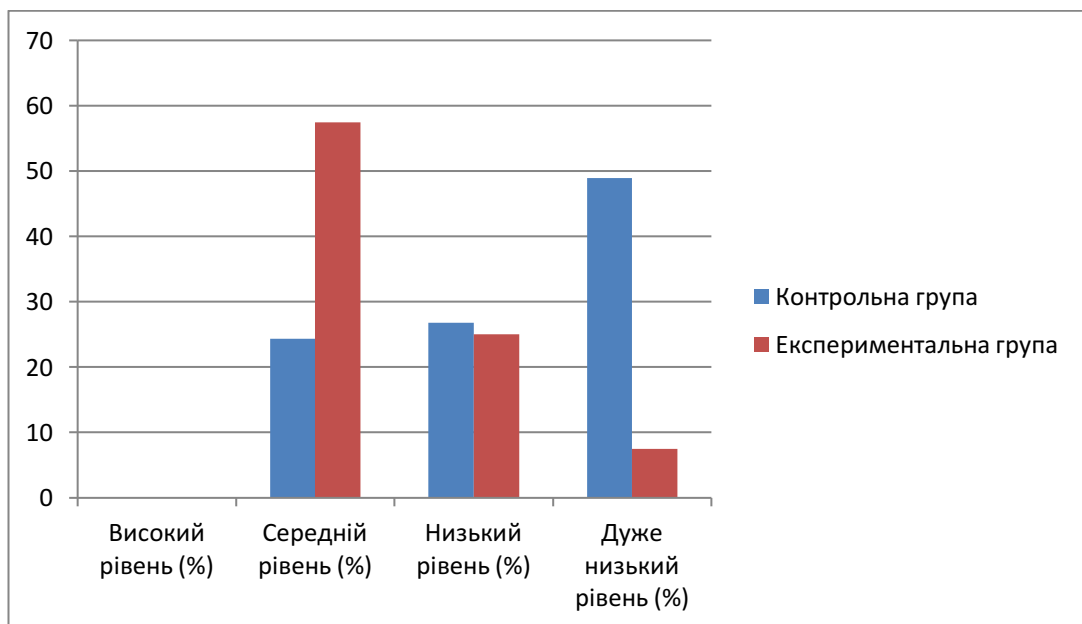
Рис. 3.31 Розвиток операції порівняння в учнів з ІІІ КГ

Наведена вище діаграма свідчить про зменшення низького та дуже низького рівнів за час виконання завдань в друкованому зошиті з географії, а середній рівень розвитку операції порівняння став вищим, а суттєво важливо, що було зафіксовано високий рівень, який не виявився в констатувальному експерименті.

Для дослідження операцій *узагальнення та абстрагування* використано методику «Виключення слів». Результати застосованої методики такі: високий рівень – 0%; середній рівень – 67,5%; низький – 25,0%; дуже низький рівень – у 7,5% [59, с.105].

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що в ЕГ підвищився рівень здатності до узагальнення та абстрагування: зріс середній рівень (27 респондентів), а це в свою чергу призвело до зменшення учнів із низького та дуже низького рівня, проте високий рівень зафіксований не був. Позитивно, що більшість учнів зрозуміли інструкцію з першого разу, досить швидко та впевнено викреслювали слова, які не відповідали змісту у ланцюжках. Учні з ІІІ з дуже низьким рівнем потребують уваги та контролю педагога, адже вони не здатні самостійно виконувати запропоновані завдання через особливості свого пізнання.

Результати КГ виявилися такими: 24,3% респонденти продемонстрували середній показник у завданні на розвиток вмінь узагальнення та систематизації. Високий рівень не властивий жодному респонденту; низький рівень становить – 26,8%, а дуже низький – 48,9% [59, с.105]. Порівняльні результати КГ та ЕГ представлено на діаграмі (Рис. 3.32).

Рис. 3.32 Порівняння розвитку узагальнення та систематизації в учнів з ІІІ в КГ та ЕГ

Таблиця 3.2

Кількісні показники рівня розумових операцій в учнів з ІІ після проведення формувального експерименту (ЕГ)

Рівні	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Розумові операції				
Узагальнення та абстрагування	0%	67,5%	25,0%	7,5%
Аналіз та синтез	12,5%	60,0%	22,5%	5,0%
Порівняння	12,5%	67,5%	17,5%	2,5%

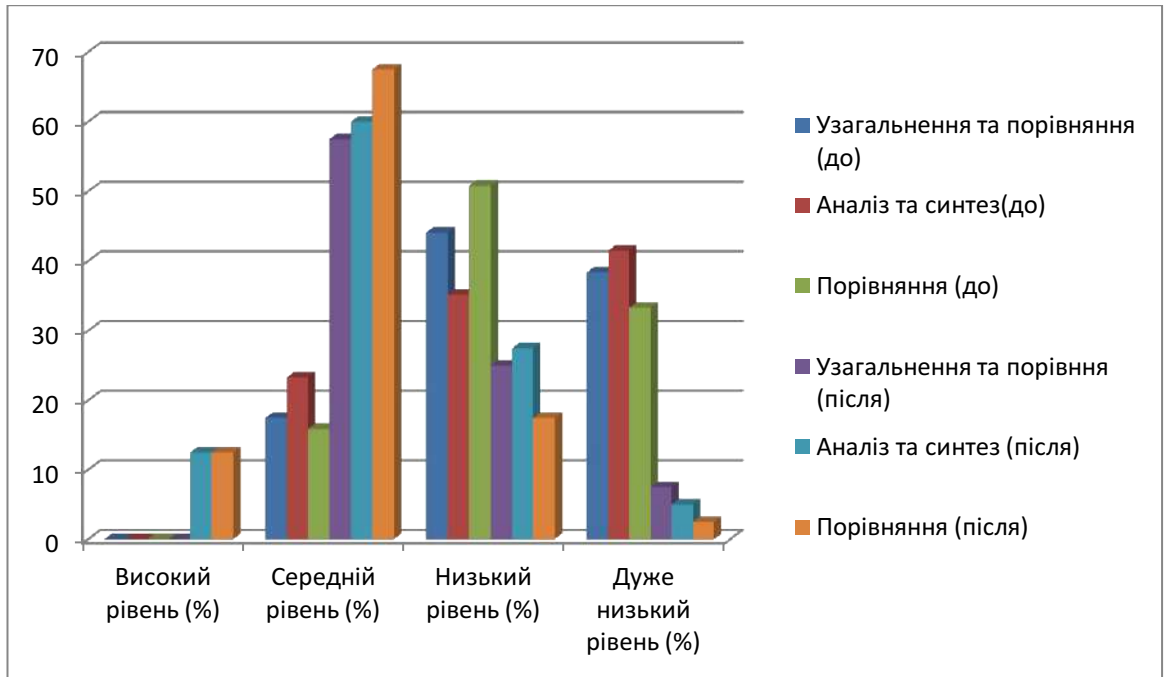
Порівнюємо кількісні результати до проведення формувального експерименту та після нього (Таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Порівняння рівнів розвитку розумових операцій в учнів ЕГ до та після експерименту

Рівні	Високий		Середній		Низький		Дуже Низький	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Розумові операції								
Узагальнення та абстрагування	0%	0%	17,5%	67,5%	44,1%	25,0%	38,4%	7,5 %
Аналіз і синтез	0%	12,5 %	23,3%	60,0%	35,2%	27,5%	41,5%	5,0%
Порівняння	0%	12,5%	15,9%	67,5%	50,8%	17,5%	33,3%	2,5%

Порівняння рівня ментальних процесів в учнів з ІІ (ЕГ), учасників констатувального та формувального експериментів, продемонстровано у діаграмі (Рис.3.33).

Рис. 3.33 Рівні розумових операцій в учнів з ІІ до та після експерименту

Графічні інструменти ефективно представляють зміни на краще в роботі розумових операцій учнів з ІІ, що є наслідком виконання завдань в робочому зошиті з друкованою основою.

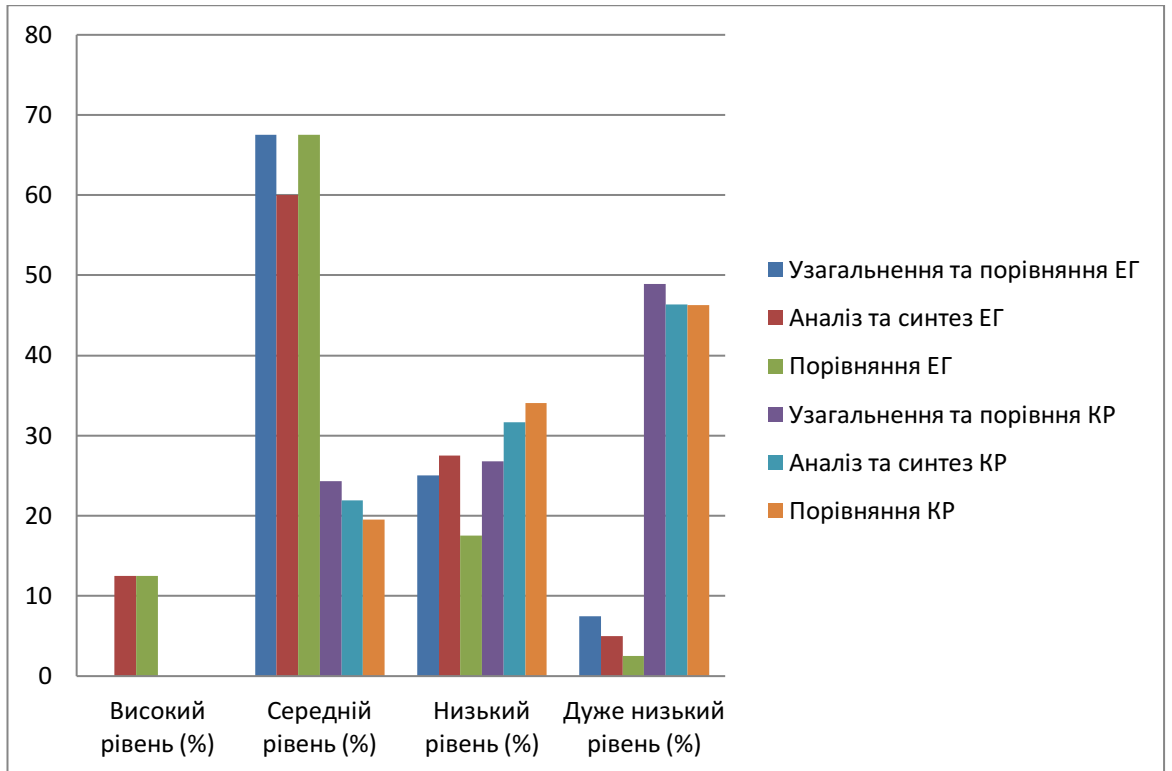
Порівняємо результати проведеного формувального експерименту в ЕГ і КГ (Таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Порівняння рівнів розвитку розумових операцій в учнів КГ та ЕГ

Рівні Розумові операції	Високий		Середній		Низький		Дуже Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Узагальнення та абстрагування	0%	0%	24,3%	67,5%	26,8%	25,0%	48,9%	7,5%
Аналіз та синтез	0%	12,5%	21,9%	60,0%	31,7%	27,5%	46,4%	5,0%
Порівняння	0%	12,5%	19,5%	67,5%	34,1%	17,5%	46,3%	2,5%

Рис. 3.34 Порівняння розвитку розумових операцій в учнів ЕГ і КГ

Наведена на Рис. 3.34 діаграма дозволяє візуалізувати динаміку розвитку розумових операцій в учнів з ІП. Зокрема, результати, отримані в ЕК, підтверджують важливість спеціального підбору, унаочнення та систематизації завдань за темами, що спрямовувалося на розвиток розумових операцій та їхнє коригування. Інтеграція співпраці з педагогами та батьками значно підвищує рівень розумових операцій учнів з ІП.

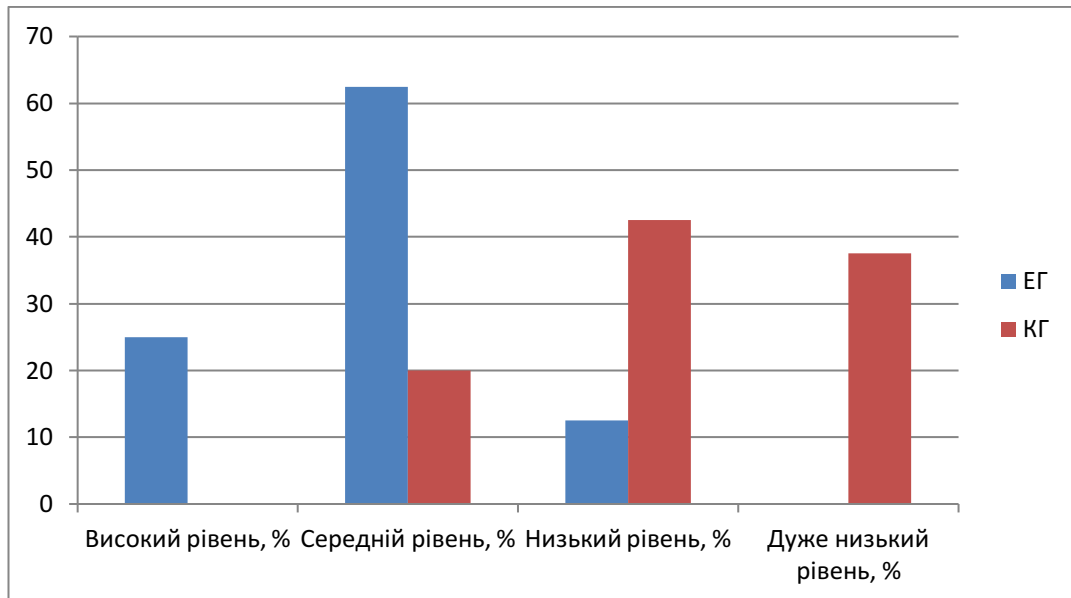
Формувальний експеримент (Таблиця 3.4) вказує на вищий рівень ментальних процесів у респондентів, які входять до ЕГ, ніж у тих, які представляють КГ.

Подальший крок експерименту був спрямований на встановлення змін або їхньої відсутності в учнів з ІП в ЕГ та КГ щодо їхньої мотивації до набуття знань і вмінь з географії. Об'єктивність результатів було дотримано завдяки опитувальнику, який використовувався у констатувальному експерименті. Опишемо результати.

В учнів ЕГ рівень мотивації коливався: високий рівень – 25%, середній – 62,5%, низький – 12,5%, дуже низький – зафіксований не був [59, с.106].

Учні КГ отримали такі результати: високий рівень – зафіксований не був, середній – 20%, низький – 42,5%, дуже низький – 37,5% [59, с.106].

Порівняємо отримані результати за допомогою діаграми (див. рис.3.35):

Рис. 3.35. Рівні мотивації до вивчення географії в учнів з ІІ КГ та ЕГ

Зазначимо, що рівень мотивації до вивчення географії в учнів з ІІ підвищився після формульовального експерименту. ЕГ продемонструвала високий рівень у 10 учнів, а КГ не представила жодного учня з таким рівнем. ЕГ також показала першість за кількістю учнів середнього рівня – 25. На противагу в КГ середній рівень відстає – він притаманний лише 8 респондентам. Позитивним маркером є відсутність дуже низького рівня у ЕГ, у той час як в КГ він складає 16 учнів.

Відкриті відповіді на запитання різняться у формульовальному та констатувальному експериментах. Учні з ІІ у констатувальному експерименті не могли дати відповідь або виявляли значні труднощі під час відповіді на запитання про значення географії у їхньому житті, то після формульовального респонденти ЕГ стверджували: *«Для подорожей Україною», «Для складання маршруту, яким можна поїхати», «Для отримання знань про рельєф землі і вміння правильно обробляти ґрунти» та ін.* Учні з ЕГ

розповіли про їхню активність на уроках географії. Окремі респонденти зазначали: *«Під час дистанційного навчання я самостійно виконував вправи із робочого зошита з друкованою основою»*; *«Я перший виконував усі завдання»*; *«Я завжди готую домашні завдання»*. Варто відзначити комунікабельність учнів ЕГ, які охоче розпочинали бесіду й схвально відгукувалися про свою роботу на уроці: *«Вчителька не наказувала відкласти телефон, але спонукала до його використання з навчальною метою, для виконання вправ зі смартфона»*; *«Ми також дивилися відео на ютуб, вчителька навчила нас сканувати код у зошиті»*; *«Ми вдома з мамою під час дистанційного навчання виконували у зошиті завдання, які задавала вчителька, нам дуже сподобалося»*.

З відповідей учнів з КГ можемо підсумувати, що позитивних змін не спостерігалось: у них так і не було інтересу до географії, звичайні завдання вони повністю ігнорують, у контурних картах працюють епізодично або не мають досвіду такої роботи. Оцінка за виконане завдання, за предмет, успішність взагалі є для них чимось непотрібним.

Для з'ясування свідомого засвоєння географічних знань і вмінь, а також їхньої практичної реалізації ми розробили опитувальник, який застосовуємо після проведення формувального експерименту. Респондентам потрібно було дати відповіді на запропоновані їм запитання.

Наведемо розроблений опитувальник:

Опитувальник

1. Чим тобі сподобалися уроки географії? Що було цікаво?
2. Що ви вивчали у курсі географії у 9 класі?
3. Які гірські системи є на території України?
4. У скількох природних зонах розташована Україна?
5. Назвіть найголовнішу водну артерію України.
6. Чи омивається Україна морями? Назвіть їх.
7. Яка структура паливно-енергетичного комплексу України?

8. Як ви можете охарактеризувати нафтову та газову промисловість нашої держави.

9. Назвіть особливості та структуру металургійного комплексу України.

10. Яка структура агропромислового комплексу України?

11. Яке значення має легка промисловість у нашому житті?

Результати роботи з опитувальником такі: на запитання, чи сподобалися уроки географії, респонденти ЕГ всі одногосно (100%) відповіли – так. Наводили такі аргументи: *«Уроки географії мені сподобались, бо ми виконували завдання у красивому зошиті»*; *«На уроках ми дивилися цікаві відео, можна було навіть через телефон»*; *«Нам вчителька давала кожному завдання комусь більше, комусь менше»*; *«Мені сподобалися практичні роботи на спеціальних картах»*; *«Я люблю малювати і на уроках географії я теж малювала, нам такі завдання давали»*.

Результати КГ були протилежними: лише 20% відповіли, що їм подобаються уроки географії, 40% – не змогли визначитися, 20% відповіли, що не знають, а решта 20% відповіли «ні». Ті респонденти, яким сподобались уроки географії не змогли дати розгорнуту відповідь. Здебільшого відповідали так: *«Мені подобаються уроки»*, *«Я люблю географію»*. На навідне запитання: *«Що саме сподобалось?»* відповіді були неоднозначні *«Бо цікаві підручники»*, *«Гарна вчителька»*, *«Отримую наклейки»* тощо.

А ось на пряме запитання по змісту навчання географії у 9 класі учні КГ просто «зняковіли», вони після кілька хвилинної паузи відповідали: *«Географію»*, *«Вчили про гори»*, *«Ми вчили моря і океани»*, *«Читали про країни»*. Натомість учні ЕГ чітко вказували: *«Вчили про Україну»*, *«Природу України»*, *«Знайомились з галузями України»*. Отже, учні ЕГ описували ті теми, які дійсно вивчалися у курсі «Географія України» за 9 клас, натомість учні КГ давали відповіді, які зовсім не відображають тематики змісту освітньої програми.

Наступним ми досліджували знання учнів гірських систем України. Респонденти КГ відповідали так: *«Гори України», «Я не знаю», «В Україні немає гір», «Українські гори»* тощо. Учні ЕГ називали: *«Карпати», «Гори, які зараз окуповані», «Кримські гори та Українські Карпати»*.

На запитання про природні зони в яких розташована Україна респонденти ЕГ відповідали: *«Степова, лісостепова та листяна зона», «Зона мішаних лісів, степова та лісостепова»*. Відповіді учнів КГ значно відрізнялися: *«Помірний, морський, пекучий», «Я не знаю», «А що це таке зони?»», «У 5 зонах» та ін.*

Важко було респондентам КГ назвати головну артерію (найбільшу річку) України. Схоже було, що учні просто вгадували: *«Дністер», «Південний Буг», «Річка», «Що таке артерія?» та ін.* У ЕГ із цим завданням складнощів не було: майже 85% опитаних вказали *«Дніпро»*, 15% вагалися між варіантами *«Дніпро» чи «Дунай»*.

У наступному запитанні учням потрібно було визначити моря, які омивають Україну. За результатами ЕГ всі респонденти запевнили, що Україну омивають 2 моря. 90% називали: *«Чорне і Азовське»*, а 10% називали лише одне із двох. Учні КГ (65%) стверджували, що Україна не омивається морями, 25% вказували, що не знають, 10% відповідали позитивно, але із проханням зазначити, які саме моря відповідали: *«Одеське», «Чорниче», «Кримське» та ін.*

Завдання на визначення структури ПЕК (паливно-енергетично комплексу) для учнів КГ виявилось надскладним, адже жоден учень не дав на нього відповіді. Більше того, респонденти взагалі не розуміли суті запитання. Для учнів ЕГ завдання не виявилось «неможливим», кожен зрозумів суть запитання, більшість (80%) назвала повністю структуру ПЕК, а решта (20%) назвала частково. Наприклад, у паливній промисловості пропускали одну із структурних одиниць *«газову», «нафтову» чи «вугільну» промисловість* або ж в електроенергетиці не зазначали всі види електростанцій.

Наступне запитання мало проблемний характер, адже воно потребувало від респондентів аналізу набутих знань та вміння їх використовувати. На прохання охарактеризувати нафтову та газову промисловість України учні ЕГ розмірковували так: *«В Україні недостатньо запасів нафти і газу», «Україна газ видобувала із дна Чорного моря до війни», «Газ ми колись купували у росії, а тепер в інших країнах», «Нафта в Україні також є, але її запасів мало».* Респонденти КГ вказували: *«Газ люди використовують для приготування їжі», «А для чого нафта?», «Я не знаю».*

Із запитанням на визначення структури та особливостей металургійного комплексу не всі учні КГ впорались. Респонденти не зрозуміли суті запитання, тому ми почали задавати навідні: *«Що ж таке металургія?», «А що таке метал?», «Який метал буває?».* Лише 3 учнів назвали *«Кольоровий метал».* Ми попросили назвати приклад у відповідь почули лише *«золото».* Решта респондентів не змогли нічого нам назвати навіть із навідними запитаннями. Респонденти ЕГ відповідали значно жвавіше і впевненіше. 95% назвали одразу структуру металургійного комплексу. Додатково ми запитали чи можуть назвати приклади чорних і кольорів металів відповіді були наступними: *«Алюміній, мідь, срібло», «Алюміній, золото», «Чавун», «Сталь», «Залізо».* Що ж до особливостей комплексу відповіді ЕГ були такі: *«В Україні метали виплавляли ще в давні часи», «Виробництво металів завдає великої шкоди природі», «Чорна металургія розвинута краще, ніж кольорова».*

Що ж до структури агропромислового комплексу, то з цим запитанням учні КГ впорались типово, учні давали нелогічні відповіді: *«Агропромисловий комплекс – це комплекс промисловості», «Комплекс, який розташований в Україні», «А що це таке цей комплекс».* Респонденти ЕГ давали короткі та більш розширені відповіді. Наприклад: *«Це вирощування тварин і рослин», «Структура агропромислового комплексу – це тваринництво і рослинництво», «Комплекс складається з тваринництва і*

рослинництва, вони розвинуті в Україні. Найважливіша рослина України – це пшениця. Ми її вирощуємо і тільки її».

Останнє питання було присвячене значенню легкої промисловості у житті людини. Респонденти ЕГ давали впевнено такі відповіді: *«Це промисловість, яка дає нам одяг, взуття», «Легка промисловість відіграє важливу роль у житті людей. Вона дає початок іншим видам промисловості», «Легка промисловість дуже важлива для людей, якби її не було, то ми б не мали в чому ходити».* Учні КГ відповідали коротко: *«Вона важлива», «Легка промисловість дуже важлива для людей».* Ми пропонували навідні запитання: *«Що саме виробляє легка промисловість?»*, *«Чому вона така важлива для людей?»*. Але це не дало позитивного результату, учні відповіді на запитання не знали.

Таким чином, підсумуємо, що рівень знань учнів КГ – низький, засвоєння географічних знань у них знаходиться на репродуктивному рівні. Проблемні запитання для них є складними, вони не здатні дати на них відповідь навіть з навідними запитаннями. Натомість учні ЕГ почувалися впевнено, вони розуміли, що від них вимагається, давали повні відповіді на завдання репродуктивного та проблемного типу, що передбачають середній та вищий рівні розумових операцій.

З метою аналізу досвіду роботи педагогів із використання друкованого робочого зошита ми запропонували у кінці формувального експерименту пройти опитувальник. Він складався із 9 запитань. Запитання були комбіновані: відкритого і закритого характеру. Наведемо запитання із опитувальника:

1. Чи сподобалась вам робота у друкованому зошиті? Чим саме?
2. Чи виникали у вас труднощі з його використання? Які саме?
3. З якими типами завдань у вас виникали труднощі? Як вони проявлялися?
4. Як діти реагували на роботу у розробленому посібнику? Назвіть приклади їх реакцій.

5. Чи залучали ви до роботи у друкованих зошитах батьків вихованців? Як саме?

6. Чи помітили ви позитивні зміни у засвоєнні знань та набутті практичного досвіду учнями? Які саме?

7. На вашу думку мотивація до вивчення географії в учнів змінилася? Аргументуйте вашу думку.

8. Чи є у вас зауваження до друкованого зошита? Які саме?

9. Дайте загальну оцінку посібнику: «Позитивно», «Негативно», «Не можу визначитись».

В опитуванні прийняли участь вчителі експериментальних груп, які викладали предмет «географія» з використанням друкованих робочих зошитів.

На перше запитання всі одногосно відповіли: *«Так»* (100%), що їм сподобалась робота у друкованому посібнику. Пояснюючи це так: *«Зошит – універсальний засіб, не забирає лишнього часу для підготовки, наприклад, для практичної роботи»*; *«Посібник продуманий до кожної дрібнички: є посилання на відео, вміщує тематичні цікавинки»*; *«Мені найбільше сподобалась синхронізація: прочитали у підручнику – записали у зошиті»*.

Наступне запитання стосувалось труднощів, які виникали у процесі роботи. В жодного педагога (100%) труднощів не виникло. Це може свідчити про те, що методична робота, яка була проведена перед використанням друкованого засобу, дала свій позитивний результат. А також, що структура зошита зрозуміла вчителям, а ті, свою чергу, змогли донести її до учнів.

Щодо труднощів із окремими видами завдань із робочого зошита, то більшість 68% вчителів вказували, що усі види завдань для них зрозумілі і вони володіють методикою їх застосування. Проте 32% опитаних вказали, що незрозумілими для них залишились інтерактивні вправи. Пояснювали це наступним чином: *«Я не розумію як у них заходити, як вони створюються, для чого потрібні»*; *«Мій телефон не відкривав те посилання»*. Це може свідчити про те, що педагоги мають низьку інформаційно-комп'ютерну

грамотність та не вникають у сучасні мультимедійні технології та їх значення в освітньому процесі учнів з ІП.

100% педагогів вказували, що діти позитивно відгукувались на роботу в зошиті. Прикладом відповідей дітей називали: *«У ньому є такі квадратики (QR-коди), де відео вискакує, якщо на нього навести камеру»*; *«Мені подобаються картинки»*, *«Він кольоровий і цікавий»*.

На запитання про залучення батьків до роботи в друкованому посібнику – 100% відповіли, що *«Так»*. Педагоги писали, що: *«Залучали батьків, коли навчалися діти дистанційно»*, *«У нас в школі є дітки, які не залишаються на пансіоні, а після уроків батьки забирають їх відразу додому, тому виконують домашні завдання вони самостійно»*.

У запитанні про позитивні зміни у засвоєнні знань та практичних навичок при роботі із зошитом, вчителі одноголосно відповіли, що *«Так, зміни є в позитивну сторону»* (100%). Наводили такі приклади: *«Системна робота в зошиті дала свій результат, учні гарно справляються з практичними роботами»*; *«Легко відтворюють пройдений матеріал»*; *«Учні із достатнім рівнем знань орієнтуються у виконанні завдань, де потрібно аналізувати підручник (таблички, схеми)»*.

На рахунок мотивації, то педагоги (100%) також помітили, що учні стали більш зацікавлені до вивчення предмету. Це пояснювали таким чином: *«Зараз всі підлітки сидять у телефонах, і наші учні не виняток, для них це була дивина, що я на уроці не просто дозволяла, а сама просила дістати їхні телефони і переглянути відео, виконати вправу»*; *«Учні стали більш дисциплінованими, ніхто тепер не скаже, що забувся, яке домашнє завдання, як його виконувати»*.

Жоден вчитель (100%) своїх зауважень відносно вдосконалення робочого зошита не надавав. Неформально просили залишити такі зошити на наступний рік.

Відносно загального враження по роботі в зошиті, то всі педагоги – 100%, оцінили його *«Позитивно»*.

Отже, опитування педагогів дало можливість комплексно оцінити методичну сторону використання друкованого робочого зошита, проаналізувати всі тонкощі реалізації різних видів завдань.

Нами була реалізована співпраця з батьками учнів з ІІ щодо підвищення пізнавального розвитку їхніх дітей. Умовами співпраці для них були прості: більше уваги приділяти своїм дітям при підготовці домашніх завдань з географії, ознайомитись із друкованим робочим зошитом, по закінченню експерименту пройти анонімне анкетування. Наведемо приклад запитань анкети у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Анонімна анкета для батьків

№ п/п	Зміст запитання	Варіант відповіді		
		«Так»	«Ні»	«Важко відповісти»
1	Чи побачили ви позитивні зміни при вивченні географії у вашої дитини? В чому це проявляється?			
2	Ви познайомились із робочим зошитом та його структурою по якому навчалась ваша дитина?			
3	Чи відомі Вам правила роботи із друкованим зошитом?			
4	Ви брали участь у підготовці домашніх завдань з географії? Як це проявлялось?			
5	Чи навчалась ваша дитина дистанційно?			
6	Чи використовувався друкований робочий зошит з географії під час дистанційного навчання? Яке його було значення?			
7	Як ви думаете чи зацікавлювала робота в розробленому зошиті дитину до вивчення географії? Як це проявлялось?			
8	Вашій дитині подобалося працювати у такому зошиті?			
9	На Вашу думку, чи має «географія» як шкільний предмет значення у розвитку вашої дитини?			

Загалом до співпраці у формувальному експерименті було залучено 40 батьків учнів з ІІІ. Опишемо відповіді батьків в анонімному анкетуванні після завершення експерименту.

75% батьків побачили позитивні зміни у навчанні їхніх дітей; 15% відповіли, що «ні», а решті 5% було складно відповісти на поставлене запитання. Це може свідчити про те, що, або дійсно 20% батьків не бачать змін у розвитку їхньої дітей, або ж не «хочуть їх бачити», інакше кажучи не проявляють ніякого інтересу до своєї дітей та до того, що відбувається у їхньому навчанні. У доповненні до першого запитання потрібно було вказати у чому це проявилось. Не дали відкритої відповіді на це запитання батьки, які обрали варіант «ні» та «важко відповісти». Ті, які обрали «так» вказували: *«Моя донька Аліна стала більш самостійнішою, говорить, що сама справляється із завданням»; «Постійно розказує, що вчила на уроці, яке вправу робили, яке відео подивилася»; «Намагається переказати зміст усього, що робили».*

Усі батьки (100%) познайомилися із змістом, структурою робочого зошита та правилами роботи із ним.

Разом із дітьми 75% батьків допомагали готувати домашні завдання з географії. 25% обрали варіант «важко відповісти». Свою допомогу воно описували так: *«На вихідні ми обов'язково сідаємо і дивимося у щоденнику, що задали на тиждень і, що ми можемо заздалегідь підготувати»; «Ми разом почали готувати уроки на понеділок, так як в понеділок у Ані є географія, то ми працюємо із зошитом»; «Підготовку домашніх завдань ми виконуємо у неділю, коли є вільний час до нас приєднується чоловік, йому Даня показує, як потрібно виконувати завдання у зошиті».* Позитивним моментом хочеться відмітити те, що деякі батьки вказували, що раніше з дітьми домашніх завдань не робили, але після бесіди про важливість їхньої участі в житті дитини, вони кардинально змінили свою думку. Звичайно, не всі дорослі такої думки, а тільки ті, які свідомі і реально оцінюють результати такої спільної праці зі своїми дітьми.

Всі опитані батьки 100% вказали, що діти навчалися дистанційно та, що під такого навчання використовувався друкований робочий зошит. Також потрібно було відповісти про значення зошита. Відповіді були наступними: *«Вчитель працював дистанційно з дітьми з цими зошитами»*; *«Нам говорили номер уроку, параграф підручника і яку кількість завдань потрібно зробити»*; *«Вчитель працював синхронно, ми підключали ноутбука і Діана разом із вчителькою працювала, виконували завдання із зошита»*; *«У нас Інтернет був поганий, тому вчитель у Viber залишав нам завдання, а коли була можливість ми його виконували»*.

80% батьків обрали варіант *«так»*, що робота у друкованому робочому зошиті зацікавлює дітей до вивчення географії; 5% обрали варіант – *«ні»*, 15% було складно відповісти на це запитання. Батьки, що обрали варіант *«так»*, вказували, що зацікавленість проявляється у тому, що: *«появилась дисципліна, що потрібно зробити завдання, бо раніше ми думали, що важливо робити тільки математику і українську мову»*; *«Сергію дуже подобаються завдання, де контурні карти, він прискіпливо на них все наносить»*; *«Оксані подобається малювати у зошиті, розглядати малюнки»*; *«Мені дочка розказує, що обожнює уроки географії, вчителька так цікаво розказує, приводить приклади із життя»*.

95% батьків відповіли, що їхнім дітям подобається працювати у таких розроблених посібниках; 5% батьків не змогли відповісти на це запитання. Очевидно, що це та категорія батьків, які мало цікавляться навчанням дитини у спеціальному закладі.

І останнє запитання стосувалось більш загального розуміння *«географії»*, як шкільного предмета. І знову ж таки 95% вибрали *«так»*, що географія має значення у розвитку дитини, а 5% обрали варіант *«ні»*. На нашу думку батьки, які не приділяють належну увагу своїй дитині, не цікавляться її навчанням, інтересами не можуть давати інші відповіді, окрім як *«ні»*.

Отже, аналіз проведеного опитування дозволив зробити висновки: батьки намагалися активно співпрацювати з педагогами над пізнавальним розвитком дітей; дорослі приділяли достатньо уваги дітям у підготовці домашніх завдань з географії; завдання та власне сам зошит заохочував дітей до навчання, що відмітили самі ж батьки; більшість батьків зазначили, що географія позитивно впливає на розвиток їхніх дітей; при дистанційному навчанні розроблений друкований зошит став незамінним засобом навчання.

Для визначення, чи є кінцеві результати оцінки розвитку розумових операцій статистично значущими виникає потреба порівняти одержані результати окремо для кожної розумової операції, яку ми досліджували. Розглянемо порядок розрахунку для операцій узагальнення та систематизації. З метою встановлення розбіжностей між рівнями знань контрольної та експериментальної груп формувального експерименту для незв'язних і нерівних за кількістю груп, використали t-критерій Стюдента [117]. За гіпотезу приймаємо: H_0 : старшокласники з ІІІ, які входять до експериментальної групи показують практично такий самий рівень узагальнення та систематизації, як і учні з ІІІ контрольної групи; H_1 : старшокласники з ІІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень узагальнення та систематизації, ніж учні з ІІІ контрольної групи. Занесемо кінцеві результати учнів контрольної та експериментальної групи до таблиці (Таблиця 3.6), для числових обчислень застосуємо такий порядок: високий рівень – 4 бали, середній – 3 бали, низький – 2 бали, дуже низький – 1 бал.

Таблиця 3.6

Результати учнів з ІІІ

Рівні	Експериментальна	Контрольна
Високий	0	0
Середній	27	10
Низький	10	11
Дуже низький	3	20
Кількість учнів	40	41

Знайдемо вибіркві x та y експериментальної та контрольної груп:

$$x = \frac{4 \times 0 + 3 \times 27 + 2 \times 10 + 1 \times 3}{40} = \frac{104}{40} = 2,6$$

$$y = \frac{4 \times 0 + 3 \times 10 + 2 \times 11 + 1 \times 20}{41} = \frac{72}{41} = 1,756$$

Далі нам потрібно знайти вибіркві дисперсії експериментальної (D_x) та контрольної (D_y) груп:

$$D_x = \frac{(4 - 1,6)^2 \times 0 + (3 - 2,6)^2 \times 27 + (2 - 2,6)^2 \times 10 + (1 - 2,6)^2 \times 3}{40} = \frac{0 + 4,32 + 3,6 + 7,68}{40}$$

$$= \frac{15,6}{40} = 0,39$$

$$D_y = \frac{(4 - 1,756)^2 \times 0 + (3 - 1,756)^2 \times 10 + (2 - 1,756)^2 \times 11 + (1 - 1,756)^2 \times 20}{43 - 1}$$

$$= \frac{0 + 15,475 + 0,655 + 11,431}{41} = \frac{27,561}{41} = 0,672$$

Підрахуємо кількість ступенів свободи: $df = 40 + 41 - 2 = 79$

Маючи дані вибірквих дисперсій, вирахуємо $t_{емп}$:

$$t_{емп} = \frac{|2,6 - 1,756|}{\sqrt{\frac{0,39}{40} + \frac{0,672}{41}}} = \frac{0,844}{\sqrt{0,026}} = 5,22$$

Знайдемо $t_{кр}$ за таблицею критичних значень для відповідного числа ступенів свободи:

$$t_{кр} = \begin{cases} 2,00 & \text{для } p \leq 0,05 \\ 2,66 & \text{для } p \leq 0,01 \\ 3,46 & \text{для } p \leq 0,001 \end{cases}$$

Якщо $p = 0,001$, то $t_{кр} = 3,46$

Враховуючи те, що отримане значення критерію перевищує табличне ($t_{емп} > t_{кр}$) $5,22 > 3,46$, то є підстави прийняти альтернативну гіпотезу (H_1) про те, що школярі з ІІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень до узагальнення та систематизації, ніж учні з ІІІ контрольної групи.

Аналогічні розрахунки потрібно провести для інших розумових операцій, які вивчалися. За гіпотезу приймаємо: H_0 : старшокласники з ІІІ, які входять до експериментальної групи показують практично такий самий

рівень аналізу та синтезу, як і учні з ІІІ контрольної групи; H_1 : старшокласники з ІІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень аналізу та синтезу, ніж учні з ІІІ контрольної групи. Занесемо кінцеві результати учнів контрольної та експериментальної групи до таблиці (Таблиця 3.7), для числових обрахунків застосуємо такий порядок: високий рівень – 4 бали, середній – 3 бали, низький – 2 бали, дуже низький – 1 бал.

Таблиця 3.7

Результати учнів з ІІІ

Рівні	Експериментальна	Контрольна
Високий	5	0
Середній	24	9
Низький	9	14
Дуже низький	2	18
Кількість учнів	40	41

Знайдемо вибірові x та y експериментальної та контрольної груп:

$$x = \frac{4 \times 5 + 3 \times 24 + 2 \times 9 + 1 \times 2}{40} = \frac{112}{40} = 2,8$$

$$y = \frac{4 \times 0 + 3 \times 9 + 2 \times 14 + 1 \times 18}{41} = \frac{73}{41} = 1,78$$

Далі нам потрібно знайти вибірові дисперсії експериментальної (D_x) та контрольної (D_y) груп:

$$D_x = \frac{(4 - 2,8)^2 \times 5 + (3 - 2,8)^2 \times 24 + (2 - 2,8)^2 \times 9 + (1 - 2,8)^2 \times 2}{40}$$

$$= \frac{7,2 + 0,96 + 5,76 + 6,48}{40} = \frac{20,4}{40} = 0,51$$

$$D_y = \frac{(4 - 1,78)^2 \times 0 + (3 - 1,78)^2 \times 9 + (2 - 1,78)^2 \times 14 + (1 - 1,78)^2 \times 18}{43 - 1}$$

$$= \frac{0 + 13,4 + 0,678 + 10,95}{41} = \frac{25,028}{41} = 0,61$$

Підрахуємо кількість ступенів свободи: $df = 40 + 41 - 2 = 79$

Маючи дані вибірових дисперсій, вирахуємо $t_{емп}$:

$$t_{емп} = \frac{|2,8 - 1,78|}{\sqrt{\frac{0,51}{40} + \frac{0,61}{41}}} = \frac{1,02}{0,166} = 6,14$$

Знайдемо $t_{кр}$ за таблицею критичних значень для відповідного числа ступенів свободи:

$$t_{кр} = \begin{cases} 2,00 & \text{для } p \leq 0.05 \\ 2,66 & \text{для } p \leq 0.01 \\ 3,46 & \text{для } p \leq 0.001 \end{cases}$$

Якщо $p=0,001$, то $t_{кр} = 3,46$.

Враховуючи те, що отримане значення критерію перевищує табличне ($t_{емп} > t_{кр}$) $6,14 > 3,46$ є підстави прийняти гіпотезу (H_1) про те, що школярі з ІІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень до аналізу і синтезу, ніж учні з ІІІ контрольної групи.

Зробимо статистичні розрахунки для наступної розумової операції. За гіпотезу приймаємо: H_0 : старшокласники з ІІІ, які входять до експериментальної групи показують практично такий самий рівень порівняння, як і учні з ІІІ контрольної групи; H_1 : старшокласники з ІІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень порівняння, ніж учні з ІІІ контрольної групи. Занесемо кінцеві результати учнів контрольної та експериментальної групи до таблиці (Таблиця 3.8), для числових обчислень застосуємо такий порядок: високий рівень – 4 бали, середній – 3 бали, низький – 2 бали, дуже низький – 1 бал.

Таблиця 3.8

Результати учнів з ІІІ

Рівні	Експериментальна	Контрольна
Високий	5	0
Середній	27	8
Низький	7	14
Дуже низький	1	19
Кількість учнів	40	41

Знайдемо вибіркові x та y експериментальної та контрольної груп:

$$x = \frac{4 \times 5 + 3 \times 27 + 2 \times 7 + 1 \times 1}{40} = \frac{116}{40} = 2,9$$

$$y = \frac{4 \times 0 + 3 \times 8 + 2 \times 14 + 1 \times 19}{41} = \frac{71}{41} = 1,73$$

Далі нам потрібно знайти вибіркові дисперсії експериментальної (D_x) та контрольної (D_y) груп:

$$D_x = \frac{(4 - 2,9)^2 \times 5 + (3 - 2,9)^2 \times 27 + (2 - 2,9)^2 \times 7 + (1 - 2,9)^2 \times 1}{40}$$

$$= \frac{6,05 + 0,27 + 5,67 + 3,61}{40} = \frac{15,6}{40} = 0,39$$

$$D_y = \frac{(4 - 1,73)^2 \times 0 + (3 - 1,73)^2 \times 8 + (2 - 1,73)^2 \times 14 + (1 - 1,73)^2 \times 19}{43 - 1}$$

$$= \frac{0 + 12,9 + 1,02 + 10,13}{41} = \frac{24,05}{41} = 0,59$$

Підрахуємо кількість ступенів свободи: $df = 40 + 41 - 2 = 79$

Маючи дані вибірових дисперсій, вирахуємо $t_{емп}$:

$$t_{емп} = \frac{|2,9 - 1,73|}{\sqrt{\frac{0,39}{40} + \frac{0,59}{41}}} = \frac{1,17}{0,155} = 7,55$$

Знайдемо $t_{кр}$ за таблицею критичних значень для відповідного числа ступенів свободи:

$$t_{кр} = \begin{cases} 2,00 & \text{для } p \leq 0.05 \\ 2,66 & \text{для } p \leq 0.01 \\ 3,46 & \text{для } p \leq 0.001 \end{cases}$$

Якщо $p = 0,001$, то $t_{кр} = 3,46$.

Враховуючи те, що отримане значення критерію перевищує табличне ($t_{емп} > t_{кр}$) $7,55 > 3,46$ є підстави прийняти гіпотезу (H_1) про те, що школярі з ІІ експериментальної групи демонструють вищий рівень до порівняння, ніж учні з ІІ контрольної групи.

Результативний вплив робочого зошита з друкованою основою на рівень розумових операцій учнів з ІІ підтверджується даними, отриманими за допомогою математичної статистики.

У ході зіставлення результатів експерименту, спрямованого на встановлення рівня розумових операцій а учнів в ЕГ та КГ після роботи із зошитом з друкованою основою з географії в спеціальній школі робимо належні висновки. Однозначно за всіма показниками завдання в робочому зошиті з друкованою основою, комунікація з батьками, методичні зустрічі з педагогами сприяли удосконаленню інтелектуальних здібностей в учнів з ІП. Як зазначає опитування, впровадження робочого зошита вплинуло на покращене засвоєння знань учнями з ІП, які були в ЕГ. У таких учнів з ІП зросла мотивація вивчати географію, вони стали безпосередніми учасниками навчального процесу незалежно від рівня розумових здібностей. Класифікація завдань за рівнями дозволили педагогам здійснювати індивідуальне навчання з учнями з ІП, спонукати їх до самостійної роботи та спонукати до виконання практичних, творчих і проблемних завдань.

Висновки до третього розділу

Навчання географії із використанням друкованого робочого зошита, співпраця з батьками, методична робота з педагогами принесли свою позитивну динаміку у розвиток розумових операцій учнів з ІП. На це вказують результати формульованого експерименту.

Експериментальне використання робочого зошита з друкованою основою засвідчило вищий рівень ментальних операцій учнів, які належать до ЕГ, у порівнянні з учнями в КГ. Так, збільшився середній рівень розвитку узагальнення та систематизації (67,5%), при цьому значно скоротився дуже низький рівень (до 7,5%). У дослідженнях операцій аналізу та синтезу з'явився високий рівень – 12,5%, збільшився середній до 60,0%, а це призвело до зменшення чисельності у низькому та дуже низькому рівні. Дослідження операції порівняння вказують на суттєве зменшення дуже низького рівня (2,5%), появу високого (12,5%) та чисельне збільшення середнього (67,5%). Результати формульованого експерименту показують, що

спеціально підібрані, унаочнені, систематизовані тематично завдання, призначені для удосконалення інтелектуальних здібностей, функціонують як інтегральні механізми навчального та корекційного процесів.

Більше того, мотивація до вивчення географії в учнів з ІП зросла: зріс високий і середній рівні, а дуже низький не виявився. Учні КГ представили протилежні результати, адже у них не був представлений високий рівень, а низький і дуже низький зросли. Важливо, що внаслідок формувального експерименту учні активізувалися й у них з'явилися нові мотиви для вивчення географії.

Робочий зошит також виконував виховні завдання: робив учнів самостійними, такими, що вміють завершувати почату роботу, відповідально до неї ставитися. Учні з ЕГ охайні, контролюють свої дії на смартфонах або інших пристроях, набувають технологічні вміння роботи з відеохостингами й інтерактивними додатками тощо.

Таким чином, введений робочий зошит з географії для учнів з ІП є дієвим засобом реалізації корекційно-розвиткових цілей, свідченням чого є результати формувального експерименту. Робочий зошит з друкованою основою підтвердив значущість і вірогідність проведеного експериментального дослідження, що дає підстави для впровадження цього інструменту в освітній процес викладання географії учням з ІП.

Зміст третього розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Матвійчук І.І. Особливості змісту робочого зошита з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г.Шевченка(Серія: педагогічні науки)*. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г.Шевченка; голов.ред. М.О.Носко. Чернігів: НУЧК, 2020. Вип.6 (162). С.91-95. URL : <https://zenodo.org/record/3731030/files/Matviichuk.pdf>

2. Матвійчук І.І. Розвиток розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках географії. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса : Гельветика, 2023. Вип. 57. Т. 1. С. 104–109.
URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/57/part_1/20.pdf
3. Матвійчук І.І. Можливості використання робочого зошита у навчанні старшокласників з інтелектуальними порушеннями. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Херсон, 22 – 23 березня 2018 р.)*: зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. С.101–103. URL : <https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/IntNauPr2018.pdf?id=818aeca7-0494-4e1a-9fbe-79810992780e>
4. Матвійчук І.І. Сучасні засоби навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 09 жовтня 2018 року)*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 78–81.
5. Матвійчук І.І. Значення репродуктивних вправ на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 09 листопада 2021 р. / за ред. Т.О. Докучиної, О.І. Дмитрієвої*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. С.135–137.
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6669/Ps>

[ykhologo-pedahohichnyi-suprovid-ditei-z-intelektualnymy-porushenniamy-v-umovakh-spetsialnoi-ta-inkliuzyvnoi-osvity.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#)

6. Матвійчук І.І. Роль географічної карти при вивченні географії учнями з інтелектуальними порушеннями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2022 р.) [Електронний ресурс].* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С.224–225. URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv>
7. Матвійчук І.І. Підручник як засіб навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 02 – 03 листопада 2021 р.) [Електронний ресурс].* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 59. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6076>
8. Матвійчук І.І. Особливості організації самостійної роботи на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 р.) [Електронний ресурс].* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 14. С. 61–62. URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv>
9. Матвійчук І.І. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках географії з учнями з інтелектуальними

порушеннями. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 09 листопада 2022 р. / за ред. Т.О. Докучиної, відп. секретар О.І. Дмитрієва. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. С.114–116.*

10. Матвійчук І.І. Використання інтерактивних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2023 р.).* [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. С. 357–358. URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv>
11. Матвійчук І.І. Особливості вивчення географії учнями з інтелектуальними порушеннями в умовах дистанційного навчання. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2023 року / за заг.ред. С.Д.Яковлевої, Н.В. Кабельнікової. Івано-Франківськ, 2023. С. 140 - 143. URL :* <http://ekhsuir.kspu.edu/123456789/18115>

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми розумового розвитку учнів з ІП свідчить, що дійсно у цих дітей спостерігаються порушення мисленнєвої діяльності, що відображено у функціонуванні всіх розумових операцій. Проте вченими було доведено, що при систематичній корекційно-розвитковій роботі в освітньому процесі їхні показники можна значно збільшити. Одним із провідних шляхів реалізації корекційно-розвиткового складника є уроки. У спеціальній літературі наводяться висновки, що уроки географії для старшокласників слугують основою для розвитку причинно-наслідкових зв'язків, критичного мислення, узагальнення тощо.

Результати нашого дослідження переконливо підтверджують, що ІП, які шкодять формуванню географічних знань і вмінь можна коригувати, якщо застосовувати належні інструменти. Першорядним у цьому є стимулювання пізнавальних процесів на уроках географії, у тому числі різноманітні способи (наочні, словесні, практичні) знайомства з географічними об'єктами, правильне поєднання різних наочних, словесних і практичних засобів навчання географії.

З метою виявлення актуального рівня розвитку розумових операцій ми адаптували діагностичні методики до географічного матеріалу для вивчення операцій аналізу та синтезу, узагальнення та абстрагування, порівняння. Крім того, розглядали мотивацію до вивчення географії; досліджували ставлення батьків до вивчення географії їхніми дітьми; розглядали документи педагогів і проводили анкетування задля встановлення якості забезпечення освітнього процесу учнів з ІП при вивченні географії.

Констатувальний експеримент засвідчив низький рівень мотивація до вивчення географії або її відсутність в учнів з ІП. Анкетування батьків вихованців показало, що вони не цікавляться життям дітей у спеціальному закладі, їхнім вивченням географії, їхніми інтересами та захопленнями, і не вважають за потрібне контролювати виконання домашнього завдання тощо.

Крім того, в окремих навчальних закладах якість освітнього процесу потребує покращення. Педагоги не надають вагомого значення використанню сучасних форм і засобів навчання географії, важко адаптуються до нових реалій та реформації, що відбуваються в освіті.

Щодо дослідження стану розвитку розумових операцій, то показники старшокласників з ІІІ знаходяться на низькому та дуже низькому рівнях, що свідчить про недостатність реалізації корекційно-розвиткових цілей. Тому ми припустили, що задля корекційно-розвиткового впливу на розумові операції учнів з ІІІ потрібні сучасні засоби навчання, модифікація змісту географічного матеріалу, надання переваги корекційним методам навчання географії.

Враховуючи особливості навчальної діяльності учнів з ІІІ, нами був розроблений друкований робочий зошит для 9 класу, розрахований на 68 уроків відповідно до освітньої програми для спеціальних закладів освіти та підручника. Завдання у ньому диференційовані за рівнями складності: від репродуктивного до творчого, пізнавально-пошукового. Наявні практичні роботи з необхідними контурними картами тощо. Є місце для виконання домашніх завдань, колонка «Це цікаво», покликання на інтерактивні вправи та QR-коди для перегляду навчального відео із сайту YouTube тощо.

Протягом року респонденти ЕГ навчалися із використанням друкованих робочих зошитів, а учні КГ за стандартною методикою, яку практикують їхні педагоги. У кінці навчального року провели повторне вивчення рівня розвитку розумових операцій, мотивації та свідомості засвоєння набутих знань в респондентів КГ та ЕГ. Порівняння результатів двох груп за означеними критеріями дозволяє зробити висновки про позитивний вплив розробленого друкованого робочого зошита як засобу корекції. У дітей КГ показники функціонування розумових операцій особливих змін не зазнали, коливалися показники низького та дуже низького рівня. Натомість в учнів ЕГ підвищились рівні розвитку розумових операцій, про що свідчить наявність високого та середніх рівнів вмінь до аналізу та

синтезу, порівняння, узагальнення та абстрагування; водночас скоротилися показники низького та дуже низького рівня. Такі результати демонструють цілеспрямований вплив розроблених завдань у друкованому посібнику на уроках географії.

У процесі дослідження ми також повторно оцінили рівень мотивації до вивчення географії в учнів ЕГ та КГ. Результати показали, що респонденти ЕГ змінили своє ставлення до предмету «Географія» в цілому, а це в свою чергу призвело до підвищення мотивації. В учнів КГ, які навчалися за стандартною методикою, мотивація не змінилася: цінності у її вивченні вони не вбачають і її значення теж не розуміють.

Щодо результатів моніторингу рівня знань, то в учнів КГ він є низьким; засвоєння географічних знань у них знаходиться на репродуктивному рівні. Натомість учні ЕГ без труднощів виконували завдання репродуктивного типу могли виконати й проблемні завдання, які вимагають середнього та високого рівня розвитку розумових операцій, що підтверджує значущість проведеного формувального дослідження.

Так, проведене дослідження підтверджує необхідність впровадження в освітній процес сучасних, систематизованих, корекційно-спрямованих засобів навчання для учнів з ІП. Для забезпечення результативності навчання визначальною залишається співпраця усіх учасників освітнього процесу: педагоги – батьки – учні. Практично доведено, що навчально-методичне забезпечення впливає на розвиток розумових операцій учнів з ІП.

Наше дослідження не вичерпує всіх актуальних питань з теми. Перспективи вбачаємо в системному підході до розробки посібників з друкованою основою для всього курсу географії у старших класах з метою реалізації корекційного складника та міжпредметних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баудиш В. Сущность коррекционно-воспитательной работы во вспомогательной школе. *Дефектология*, 1978. №3. С.42–54.
2. Белкіна-Ковальчук О.В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2006. 21 с.
3. Бондар В.І. Диференційоване навчання дітей з особливостями інтелектуального розвитку в закладах загальної середньої освіти. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць*. [Кам'янець-Подільський], 2019. Вип.13. С. 5–18.
4. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
5. Васянович Г.П. Основи психології: навчальний посібник. К. : Педагогічна думка , 2012. 114 с.
6. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. М.: Смысл, 1998. 685 с.
7. Вішнікіна Л.П., Топузов О.М. Методичні прийоми навчання географії. *Географія та основи економіки*. № 6. С. 33–36.
URL:http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7276/1/Vishnikina_4.pdf (дата звернення: 16.04.2020)
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. М. : Лабиринт, 1999.352 с.
9. Галецька Ю.В. Спеціальна методика викладання географії: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2018. 120 с.
10. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. М. : Наука, 1966. 236 с.
11. Гаяш О.В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : Науково-методичний посібник для вчителів

- інклюзивного навчання, асистентів учителів, які працюють з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних педагогів, батьків. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2016. 120 с
12. Головата А.О. Удосконалення навчальних планів, програм та підручників з географії для допоміжних шкіл в Україні (1970-1990 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Серія 19.Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2014. Вип. 28. С.49–53.
  13. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
  14. Гупан Н.М., Пометун О.І. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання прав людини. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. праць. 2008. № 27. С. 79–88.
  15. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 05.11.2020).
  16. Дидактика географії: монографія / В.М. Самойленко, О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна, І.О. Діброва. К. : Ніка-Центр, 2013. 570 с.
  17. Докучина Т.О. Мотивація навчання як запорука стимулювання учнів до досягнення успіху. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Вип. 8. 2011. С.32–37.
  18. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
  19. Єременко І.Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі. К. : Рад. школа, 1966. 130 с.
  20. Загальна методика навчання географії: підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. К. : ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.

21. Запорожченко Ю.Г. Використання засобів ІКТ для підвищення якості інклюзивної освіти. *Інформаційні технології в освіті*, 2013. Т. 15. С. 138–145.
22. Ільїна Н.М., Мисник С.О. Загальна психологія: теорія та практикум. К. : Університетська книга, 2017. 352 с.
23. Кабелка И.В. Формирование знания карты у учащихся с интеллектуальной недостаточностью на уроках географии. *Спеціальна адукація. № 2. С. 29–34.* URL: http://elib.bspu.by/bitstream/doc/18437/1/%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B0%20%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_19_2016.pdf (дата звернення: 20.04.2020)
24. Кобернік С.Г. Дидактична система навчання географії в основній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : 13.00.03. Київ, 2013. 44 с.
25. Кобернік С.Г. Складові сучасного навчально-методичного комплексу для вивчення географії в основній школі. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 09 – 10 лютого 2012 року. Частина 2./ Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова.* К. : Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2012. С. 3–5.
26. Кобернік С.Г. Методичні аспекти використання у навчальному процесі посібників з географії для учнів основної школи. *Наукові записки : [зб. наук. ст.] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. Л. Л. Макаренко. Випуск LXXXVIII (98).* К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 92–104.
27. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку : навчально-методичний посібник. Чеботарьова

- О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Мякушко О. І., Сухіна І. В., Трикоз С. В. За наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 558 с.
28. Корнєєв О.В. Методи і форми використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії у профільній школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. № 11. С.83-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbgo_2010_11_17 (дата звернення: 10.01.2020)
29. Корнєєв В.П. Методичні засади розвитку пізнавальних інтересів учнів основної школи в процесі вивчення географії: дис... д-ра пед. наук: 13.00.02. Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. К., 1996. 347 с.
30. Колобич О.П. Загальна психологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.
31. Косенко Ю.М., Супрун М.О., Боряк О.В., Король О.М. Цифрові технології як інструмент формування абстрактних понять в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку (2021). URL: <http://surl.li/etvey> (дата звернення: 08.02.2022 р.)
32. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. школа, 1989. 608 с.
33. Костюк Л.М. Креативність та критичне мислення як елементи навичок технології «4к» на уроках української мови в НУШ / Л.М. Костюк, О.В. Барнич, О.Б. Мамчич / *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 86. С. 113–118.
34. Кріт Н.В. Методичні особливості формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником фізичної географії. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14162/1/1.pdf> (дата звернення: 07.10.2022 р.).

35. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технологія розвитку критичного мислення учнів. К. : Плеяда, 2006. 220 с.
36. Кустов А.В., Алексєєва Ю.А. Мислення: психологічні, психопатологічні та психотерапевтичні аспекти: навч. посіб. Суми : Вид-во СумДУ, 2010. 324 с.
37. Кузнецова М.С. Корекція уяви розумово відсталих учнів на уроках географії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.08. Київ, 2012. 20 с.
38. **Кузнецова М.С.** Роль уяви у засвоєнні географічного матеріалу дітьми з порушенням інтелектуального розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 21, 2012. С. 392–394. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2012_21_102(дата звернення: 15.09.2020) .
39. Легкий О.М. **Корекційні можливості застосування комп'ютера у спеціальній школі.** *Дефектологія.* 2002. № 1. С. 36–38.
40. Ликий В.С. Самостоятельная работа учащихся вспомогательной школы на уроках географии как средство повышения осознанности знаний. *Дефектология.* 1974. №3. С.42–46.
41. Липа В.О., Одинченко Л.К. Вивчення економічної та соціальної географії України в допоміжній школі. *Дефектологія.* 1998. №4. С. 33–35.
42. Липа В.О., Одинченко Л.К. Географія України: 9 клас: підруч. для спец. загальноосвіт. навч. закл. для розумово відсталих дітей. К. : Либідь, 2014. 240 с.
43. Лисогор Л.П., Берендєєв С.О., Косенчук Ю.Г. Використання електронних освітніх матеріалів у освітньому процесі: сучасні підходи і технології Нової української школи. Вип. 1 : Навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 117 с.

- 44.Лисянська Т.М., Бутівченко Л. М. Вивчення особливостей мислення учнів. Початкова школа. 1988. № 4. С. 7–11.
- 45.Лисянська Т.М. Психологічне забезпечення розвитку когнітивних процесів учнів молодшого шкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки, 41(65), 2013. С. 142–150. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22815/Lysianska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.04.2020)
- 46.Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів 2-ге вид. доп. Х.: О.В.С., 2000. 164 с.
- 47.Ляшенко О.І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Серія: Педагогічна. Кам'янець-Подільськ, 2016. Вип. 22. С. 39–42.
- 48.Максименко С.Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. К.: Знання, 1976. 48 с.
- 49.Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посібник. К.: МАУП, 2000. 256 с.
- 50.Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота у системі освіти дітей з вадами розумового розвитку. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2005. 164 с.
- 51.Матвійчук І.І. Особливості розвитку розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання: збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2020 року)*, Краматорськ : ДДМА, 2020. С. 402–409.
52. Матвійчук І.І. Особливості змісту робочого зошита з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 6 (162)

- / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка. Чернігів : НУЧК, 2020. С.91–95.
- 53.Матвійчук І.І. Вивчення розумових операцій як основа планування корекційного складника на уроках географії. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2(8).2022, С. 60–67.
- 54.Матвійчук І.І. Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*.15. 2020. С.155–165.
- 55.Матвійчук І.І. Корекційні можливості уроків географії у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями.*Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. Вип. 41. С. 100–107.
- 56.Матвійчук І.І. Використання практичних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення.*Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 18. Т. 1. 192 с.
- 57.Матвійчук І.І. Особливості навчально-методичного забезпечення уроків з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Вип. 52. Т. 2. Одеса : Гельветика, 2022. С. 59–62.
- 58.Матвійчук І.І. Роль сім'ї у мотивації дитини з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного*

- університеті імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 208 с.
- 59.Матвійчук І.І. Розвиток розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках географії. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал. Випуск 57. Том 1.* Одеса: Гельветика, 2023. С. 104–109.
- 60.Матвійчук І.І. Особливості вивчення географії учнями з інтелектуальними порушеннями в умовах дистанційного навчання. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України: збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2023 року* / за заг.ред. С.Д.Яковлевої, Н.В.Кабельнікової. Івано- Франківськ, 2023. С. 140–143.
- 61.Методика викладання географії в школі: навч.-метод. посібник/ С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко, П.О. Масляк, О.Я. Скуратович; за ред. С.Г. Коберніка. К.: Стаферд-2, 2000. 320 с.
- 62.Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
- 63.Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 259 с.
- 64.Миронова С.П. **Використання комп'ютера у корекційному навчанні дітей з вадами інтелекту.** *Дефектологія*, 2003. Т.3,С. 41–44.
- 65.Москалець В.П. Загальна психологія : підручник. К.: Ліра–К, 2020. 564 с.
- 66.Навчальні програми з географії для 6 – 9 класів для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / Укл. Л.К.Одиненко, Т.Ю.Скиба. 2015. Київ. 49 с.

67. Назаренко Т.Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: Монографія. К.: Педагогічна думка, 2013. 380 с.
68. Неділя Т.В., Кміть О.В. Критичне мислення як провідна технологія навчання в НУШ. *Наукові перспективи*: журнал. Київ, 2021. № 9 (15). С. 371–383.
69. Нечволод Л.І. Педагогічні умови впровадження робочих зошитів з друкованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів : авторефер. на здобуття наукового ступеня кандид. пед. наук. 13.00.09. Харків, 2002. 20 с.
70. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 18.04.2021).
71. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
72. Одинченко Л.К. Робочий зошит як компонент навчально- методичного комплексу вивчення географії у допоміжній школі URL: irbis-nbuv.gov.ua/znpkr_sp_2012_21__29.pdf. (дата звернення: 21.01.2019)
73. Одинченко Л.К. До питання організації самостійної роботи учнів з вадами розумового розвитку у процесі вивчення географії URL: <http://www.sworld.com.ua/konferm2/166.pdf>. (дата звернення: 30.03.2019)
74. Одинченко Л.К. Шляхи активізації навчальної діяльності старшокласників на уроках географії в допоміжній школі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. №23. С. 82–86. URL: https://dspace.lgpu.org/xmlui/bitstream/handle/123456789/313/%E2%84%96%2023_234_2011_%D0%9F%D0%9D.pdf?sequence=2&isAllowed=y#page=83 (дата звернення: 10.09.2020)
75. Одинченко Л.К. Методична організація роботи зі структурними компонентами підручника географії в навчанні дітей з розумовою

- відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*, 2016. Вип. 7(2). С. 244–254.
76. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. До проблеми навчально-методичного комплексу забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з вадами інтелекту. *Actual questions of the correctional education (pedagogical sciences)*. The collection of scientific papers / edited by. V.M. Synyov, O.V. Havrylov. Volume V. In two vol., Issue 1. Kamyanets-Podilsky: PC Medobory-2006, 2015. P. 228–241.
77. Основи спеціальної дидактики / За ред. д-ра пед. наук., проф. І.Г.Єременка. 2-е вид., переробл. К. : Рад. школа, 1986. 200 с.
78. Основи психології : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / А.І. Веракіс, Ю.І. Завалевський, К.М. Левківський. К. : ТОВ «Р. І.Ф.», 2005. 416 с.
79. Основи психології : підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. К. : Либідь, 1997. 632 с.
80. Паламарчук В.Ф., Барановська О.В. Педагогічні технології навчання в умовах Нової української школи: вектор розвитку. *Український педагогічний журнал*, 2018. № 3. С.75–85.
81. Партико Т.Б. Загальна психологія. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 416 с.
82. Пасічник І.Д. Мислення як предмет психології. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Сер.: Психологія і педагогіка, 2013. Вип. 25. С. 3–9. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_25_3. (дата звернення: 05.10.2019)
83. Пасічник І.Д. Психологія операційних структур розумової діяльності (генезис дії систематизації на математичному матеріалі): Дис...д-ра психол. наук: 19.00.07 / Рівненський пед. ун-т. Рівне, 1993. 261 с.
84. Покась Л.А. Використання online-сервісів для навчання географії у профільній школі. *Психологія та педагогіка : методика та проблеми*

- практичного застосування : зб. тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27–28 грудня 2019 року) : у 2-х ч. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота» ч. 1, 2019. С. 114–118.
85. Покась Л.А. Використання мультимедія технології на уроках фізичної географії. *Комп'ютер у школі та сім'ї. №1*. К. : Фенікс, 2016. С. 38-42.
86. Покась Л.А. Самостійна робота з географії як засіб формування предметної компетентності учнів. *Всеукраїнська науково-практична конференція "Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки" (Запоріжжя, 26-27 травня 2017 року.)*. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 59–65.
87. Покась Л.А. Формування дослідницької компетентності учнів на уроках географії. *Географія та основи економіки в школі. № 11/12, 2012.* С. 4–7 URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/15095/1/Pokas.pdf> (дата звернення: 20.09.2020)
88. Покась Л.А., Стаднюк Ю.Ю. Модель формування пізнавальних умінь учнів у процесі навчання фізичної географії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. 60.* 2018. С. 79–82. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23850> (дата звернення: 25.09.2020)
89. Полонська Т.К. Розвиток навичок майбутнього (soft skills) – нові виклики перед українською школою. *II Міжнародна наукова конференція «Поєднання теорії та практики, досвіду та перспектив», 12–13 лютого 2021 р.* Амстердам, Нідерланди. 2021. С.36–38.
90. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyakipitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi->

- ukrayini94735224-vid-28-veresnya-2020-roku** (дата звернення: 14.02.2020)
91. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : Видавництво А.С.К., 2006. 192 с.
92. Порадник батькам: практичні рекомендації під час дистанційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями/навчально-методичний посібник/авт.: О.Чеботарьова, Г.Блеч, І.Бобренко, І.Гладченко, О.Мякушко, І.Сухіна, С.Трикоз. За заг. ред. О.Чеботарьової. К. : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 154 с.
93. Починкова М.М. Критичне мислення в контексті вимог Нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2019. № 1 (324). Ч. 2. С. 260–267.
94. Презентація проекту Державного стандарту базової середньої освіти: чим новий стандарт відрізняється від попередніх? 2020. URL:<https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/78/107> (дата звернення: 01.11.2020).
95. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр: Постанова Кабінету Міністрів України №221 від 06.03.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.08.2020).
96. Прохоренко О.О., Люлькова Ю.М. **Роль шкільного підручника у проектуванні діяльнісно та компетентісно спрямованого освітнього середовища гімназії.** *Проблеми сучасного підручника: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 14 травня 2019 р.*, К. : Педагогічна думка, 2019. С.106–107.
97. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Баташева Н.І., Душка А.Л., Недозим І.В.,

- Омельченко І.М., Орлов О.В. Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник / за ред. В.В.Засенко, Л.І.Прохоренко. Київ, 2020. 435 с.
98. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с
99. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями/навчально-методичний посібник/ авт.: О. В. Чеботарьова, Г. О. Блеч, І. В. Гладченко, С. В. Трикоз, І.В. Сухіна, Н. А. Ярмола.: За наук. ред. О.В. Чеботарьової. К., ІСПП імені Миколи Ярмченка НАПН України, 2018. 123 с.
100. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка [авт. кол.: Алексеева М. І., Балл Г. О. ... Костюк Г. С.]. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
101. Розвиток пізнавальних процесів дитини / Упоряд.: С.Максименко, В. Маценко, О.Главник. К. : Мікрос-СВС, 2003. 112 с.
102. Самойленко В.М., Топузов О.М., Вішнікіна Л.П., Діброва І.О. Дидактика географії: монографія . К. : Ніка-Центр, 2013. 570 с.
103. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Загальна психологія. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 296 с.
104. Синёв В.Н., Стожок Л.С. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания. К. : Радянська школа, 1977. 87 с.
105. Синёв В.Н. Психологические вопросы коррекционной работы на уроках географии. М. : Педагогика, 1980. 176 с.
106. Синёв В.Н. Усвоение умственно отсталыми школьниками причинно-следственных зависимостей географического характера. *Специальная школа*. Вип. 4(130). М. : Просвещение, 1968. С. 114–118.
107. Синёв В.Н. Особенности запоминания географических названий учащимися старших классов вспомогательной школы. *Дефектология*, 1971. № 6. С.50–54.

108. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини: підручник. К. : Знання, 2008. 359 с.
109. Синьов В.М. Методичні рекомендації до використання методів навчання і корекції у допоміжній школі: К.: РУМК спец. шкіл МО УРСР, 1976. 66 с.
110. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Частина 1. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. 238 с.
111. Скиба Т.Ю. До проблеми формування знань географічного змісту у учнів з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 32 (2). 2016. С. 143–148.
112. Стадник О.С. Поняття про засоби навчання географії та їх диференціацію. *Новий Колегіум*. № 1., 2014. С. 72–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2014_1_16 (дата звернення: 20.01.2020)
113. Стадник О.Г. Навчально-методичний комплект з географії та його місце в навчально-методичному забезпеченні шкільного предмета. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя : Класич. приват. ун., 2013. Вип. 31. С. 505–509.
114. Спеціальна психологія. Тексти: Ч. 1 / За ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2001. 142 с.
115. Спеціальна психологія. Тексти: Ч. 2 / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2001. 142 с.
116. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2002. 200 с.

117. Теорія ймовірностей і математична статистика: Навч.-метод. Посібник / ред. кол.: В.І. Жлуктенко та ін. К. : КНЕУ, 2001. Ч. II. 336 с.
118. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
119. Топузов О.М. Поняття розвитку самостійного творчого мислення в дидактиці географії. *Педагогіка і психологія*, 1997. № 2. С. 43–48.
120. Топузов О.М. Комплексний навчально-методичний комплект шкільного курсу географії в системі особистісно-орієнтованого навчання. *Проблеми сучасного підручника: зб.наук.праць*, 2011. № 11. С. 130–137.
121. Топузов О.М. Роль і місце підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. К. : Педагогічна думка, 2012. Вип. 12. С. 241–247.
122. Топузов О.М, Надтока О.Ф. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 56 с.
123. Третяк Т.М. Психологічні особливості мисленнєвої діяльності школярів. Актуальні проблеми психології. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, XII(23)*, 2017. С. 312–323.
124. Тягло А. В. Критичне мислення: проблема світової освіти ХХІ сторіччя . Харків : «Університет внутрешніх дел», 1999. 219 с.
125. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К. : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.
126. Хохліна О.П. До проблеми суті корекційно-розвивальної роботи в спеціальному освітньому закладі. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В.

- Гаврилова. Вип. V. В 2-х т. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. Т.1. С.323–333.
127. Хохліна О.П. Корекційно-розвивальна робота в спеціальних закладах освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку: теоретичний аспект проблеми. *Виховання людей з особливими потребами [Збірник наукових праць]*, 2004. № 1(3). С.291–295
128. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток: навчально-методичний посібник. Чеботарьова О.В., Гладченко І.В. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 128 с.
129. Чупахіна С.В. Готовність майбутніх педагогів до використання інформаційних технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ, 2018. № 13. С.97–108.
130. Шевельова О.В., Корнус О.Г. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом впровадження елементів інноваційних технологій на уроках географії та в позакласній роботі. *Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка*. Географічні науки. 8, 2017. С.187–190. URL: http://scinotesgeo.at.ua/Volume_8/Sheveleva_Kornus.pdf (дата звернення:28.09.2020)
131. Шоробура І.М. **Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи**. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. 350 с.
132. Щодо забезпечення освіти осіб з особливими освітніми потребами: Лист МОН України. URL: https://rada.info/upload/users_files/44037815/48dc32e4c875f746943d980e441df464.pdf?fbclid=IwAR0kfKB_oYcX9eFKq1iSzJIZjS0glVmzPHX1oK1gpt9Bqo3emEx0Uu_Rqy4 (дата звернення – 11.10.2022).
133. Gadzella B.M., Stacks J.R., Stephens R.L., Masten W.G. Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal: Form-S for Education Majors. *Journal of Instructional Psychology*, 2005. № 32. PP. 9–12.
134. Facione P.A. The disposition toward critical thinking. *Journal of*

- General Education, 44, 1995. PP.1-25.
135. Perry W.G. Jr. Cognitive and ethical growth: The making of meaning. In Arthur Chickering and Associates (eds)/ *The Modern American College: Responding to the New Realities of Diverse Students and a Changing Society*. San Francisco: Jossey-Bass, 1981. PP. 76–116.
  136. Akramova G.R. Modern Approaches to Development Critical Thinking of Students. *Eastern European Scientific Journal*, (5), 2017. PP.65-67.
  137. Lambert D., Balderstone D. *Learning to teach geography in the secondary school: a companion to school experience*. Routledge, 2012. PP.56-61.
  138. Caruso A., Medina N., Zanolin G. Verso una geografia per l'inclusione: proposte didattiche teoriche, pratiche e sperimentazioni. *Tratti geografici. Materiali di ricerca e risorse educative*. 5, 2018. PP.19–37.
  139. Šulovská M., Vančová A. Innovative trends in geography for pupils with mild intellectual disability. *International Conference on Innovations in Science and Education. Proc. of CBU*. Vol. 4. 2016. PP. 392–398.
  140. David Perkins, Eileen Jay & Shari Tishman. *New Conceptions of Thinking: From Ontology to Education*, *Educational Psychologist*, 1993. PP. 67–85.
  141. Subotkevičienė R. Nežymia isutrikusio intelekto mokinių geografijos pamokose: edukaciniai patumai. *Tiltai* 67. no 2, 2014. PP.169–190. URL: <https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/1928/info> (дата звернення: 20.01.2021 р.)
  142. Piaget J. *Les structures mathematiques et les structures operatoires de l'intelligence / L'enseignement des mathematiques*. P., 1955. 117 p.
  143. Halford G.S. *Development of Thinking. The Cambridge handbook of thinking and reasoning*. Cambridge University Press. 2005, PP. 529–558
  144. Lois N. Nelson. **The Development of Conservation Concepts in Children from Low-Income Families**. *The Journal of Psychology*, 1980.

- P.77–90.
145. Magdalena Rychwińska. Sprawdziany dla klasy 6. Geografia. 2022. 112 str.
  146. Anna Żertka . Geografia. Graficzne karty pracy dla klasy 6.2023. 103 str.
  147. **Peter Kirch.** Topographische Arbeitshefte. Deutschland. **Westermann Schulbuchverlag.** 2016. 32 b.
  148. Terra Geographie für Baden-Württemberg. Arbeitsheft 5/6. Klasse. Ausgabe für Gymnasien. **Klett Schulbuchverlag** .2016.40 b.
  149. Lipman M. Critical thinking - what can it be? In A. Ornstein & L. Behar (Eds.) *Contemporary issues in curriculum.* Boston. MA: Allyn&Bacon, 1995. PP. 145–152.
  150. Piaget J., Inhelder B. The growth of logical thinking from childhood to adolescence: An essay on the construction of formal operational structures (A. Parsons and Milgram, Trans.). N.Y.: Basic Books, 1958. 205p.
  151. Rieber R.W. Development of Thinking and Formation of Concepts in the Adolescent. In: Rieber, R.W. (eds) *The Collected Works of L. S. Vygotsky. Cognition and Language.* Springer, Boston, MA. 1998. PP. 420 – 470.
  152. De Sánchez M. Teaching thinking processes. *In Thinking: The second international conference* Routledge, 2018. PP. 413–430.
  153. Taba H. The teaching of thinking. *Elementary English*, 42(5), 1965. PP. 534–542.
  154. Halpern D.F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (4th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2003. 473 p.
  155. Lipman M. Critical thinking - what can it be? In A. Ornstein & L. Behar (Eds.) *Contemporary issues in curriculum.* Boston. MA: Allyn&Bacon, 1995. PP. 145–152.
  156. Guilford J.P. *The nature of human intelligence* N. Y. : McGraw-Hill,

1967. 156 p.
157. Dewey Jh. How We Think . NY: «Prometheus Books», 1991. 183 p.
158. Chatfield T. [Critical thinking: your guide to effective argument, successful analysis & independent study](#). London: Sage Publications, 2017. 100 p.
159. Paul R.W. Critical thinking: What, why, and how? New Directions for Community Colleges. New directions for community colleges, 77(2), 1992. PP. 3–24.
160. Leat D. Thinking through geography. Cambridge (Reino Unido): Chris Kington, 2004. 425 p.
161. Zonienė L. Geografija. Rekomendacijos mokytojams, dirbantiems su specialiaja VII klasės geografijos mokymo(si) priemone specialiųjų mokyklų nežymiai sutrikusio intelekto mokiniams ugdyti, 2011. 47 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Публікації у наукових виданнях,
включених до переліку наукових фахових видань України

1. Матвійчук І.І. Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.В. Нечипоренко. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. Вип. 15. С.155–165. URL : <https://aqce.com.ua/vipusk-n15-2020/matvijchuk-ii-osoblivosti-motivacii-uchniv.html>
DOI 10.32626/2413-2578.2020-15.155-165*
2. Матвійчук І.І. Особливості змісту робочого зошита з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (Серія: педагогічні науки) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка; голов. ред. М.О.Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. Вип. 6 (162). С. 91–95. URL : <https://zenodo.org/record/3731030/files/Matviichuk.pdf>
DOI: 10.5281/zenodo.3731030*
3. Матвійчук І.І. Корекційні можливості уроків географії у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2021. Вип. 41. с.100–107. URL : <https://sj.npu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1214>
DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.14*
4. Матвійчук І.І. Вивчення розумових операцій як основа планування корекційного складника на уроках географії. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; [голов.ред. С.В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2022. Вип. 2(8). С. 60–67. URL : <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268055>
DOI : [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(8\).2022.268055](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(8).2022.268055)*
5. Миронова С.П., Матвійчук І.І. Особливості навчально-методичного забезпечення уроків з географії для учнів з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка : науковий журнал. Одеса : Гельветика, 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 59–62. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/52/part_2/11.pdf
DOI : <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.11>*
6. Матвійчук І.І. Розвиток розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках географії. *Інноваційна педагогіка :*

науковий журнал. Одеса : Гельветика, 2023. Вип. 57. Т. 1. С. 104–109. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/57/part_1/20.pdf
DOI : <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.20>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Матвійчук І.І. Можливості використання робочого зошита у навчанні старшокласників з інтелектуальними порушеннями. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Херсон, 22 – 23 березня 2018 р.)* : зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. С.101–103. URL : <https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/IntNauPr2018.pdf?id=818aeca7-0494-4e1a-9fbe-79810992780e>

8. Матвійчук І.І. Сучасні засоби навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 09 жовтня 2018 року)*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. С. 78–81.

9. Матвійчук І.І. Роль географії у розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 06 – 07 листопада 2018 р.)*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 10. С.51. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3370>

10. Матвійчук І.І. Використання практичних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 05 - 06 березня 2019 р.)* : вип. 18 у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Т. 1. С. 119. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3343>

11. Матвійчук І.І. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні географії учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 28 березня 2019 р.)* / [гол. ред. Демченко І.І.]. Жмень: ВПЦ «Візаві», 2019 р. Вип. V. С. 108–110. URL: http://195.34.206.236/bitstream/123456789/1401/1/7_PDF_%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97.pdf

12. Матвійчук І.І. Засвоєння географічних понять учнями з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 05 – 06 листопада 2019 р.)*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 60–61. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3601>

13. Матвійчук І.І. Значення навчальних екскурсій для вивчення географії в умовах спеціальної школи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 03 - 04 березня 2020 р.) : вип. 19 у 3-х т.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 1. С.144–145. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4628>

14. Матвійчук І.І. Особливості розвитку розумових операцій учнів з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання : зб. наук. праць VI Міжнародної науково-практичної конференції (Краматорськ, 13 – 14 травня 2020 р.) / за заг. ред. Ю. О. Долинного.* Краматорськ : ДДМА, 2020. С.402–408. URL : https://fr.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/zbirnyk-vi-mizhnarodn.konf.m.kramatorsk_-13-14.05.2020-1.pdf

15. Матвійчук І.І. Використання бесіди на уроках географії учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 02 – 03 березня 2021 р.) : вип. 20 у 3-х т.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 1. С.117. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5580>

16. Матвійчук І.І. Підручник як засіб навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 02 – 03 листопада 2021 р.) [Електронний ресурс].* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 59. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6076>

17. Матвійчук І.І. Значення репродуктивних вправ на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 9 листопада 2021 р. / за ред. Т.О. Докучиної, О.І. Дмитрієвої.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. С.135–137. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6669/Psykholoho->

[pedahohichnyi-suprovid-ditei-z-intelektualnymy-porushenniamy-v-umovakh-petsialnoi-ta-inkliuzyvnoi-osvity.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view)

18. Матвійчук І.І. Роль географічної карти при вивченні географії учнями з інтелектуальними порушеннями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 224–225. URL:<https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>

19. Матвійчук І.І. Роль сім'ї у мотивації дитини з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 120–123. URL:<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27098/1/konferenc.pdf>

20. Матвійчук І.І. Особливості організації самостійної роботи на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення: зб. наук. праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 р.) [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 14. С. 61–62. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6873>

21. Матвійчук І.І. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках географії з учнями з інтелектуальними порушеннями. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 9 листопада 2022 р. / за ред. Т.О. Докучиної, відп. секретар О.І. Дмитрієва. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. С. 114–116.

22. Матвійчук І.І. Використання інтерактивних завдань на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2023 р.). [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. С. 357–358. URL : <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv>

23. Матвійчук І.І. Особливості вивчення географії учнями з інтелектуальними порушеннями в умовах дистанційного навчання.

Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2023 року / за заг.ред. С.Д. Яковлевої, Н.В. Кабельнікової. Івано-Франківськ, 2023. С. 140–143. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/123456789/18115>

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України» (м. Херсон, 22 – 23 березня 2018 р.).
2. IV Міжнародна науково-практична конференція «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку в національному та світовому вимірі» (м. Суми, 09 жовтня 2018 р.).
3. X наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 06 – 07 листопада 2018 р.).
4. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів та аспірантів за підсумками НДР у 2018 р. (м. Кам'янець-Подільський, 05 – 06 березня 2019 р.).
5. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (м. Умань, 28 – 29 березня 2019 р.).
6. XI наукової конференції молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 05 – 06 листопада 2019 р.).
7. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2019 р. (м. Кам'янець-Подільський, 03-04 березня 2020 р.).
8. VI Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання» (м. Краматорськ, 13 – 14 травня 2020 р.).
9. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2020 р. (м. Кам'янець-Подільський, 02 – 03 березня 2021 р.).
10. XIII наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 02 – 03 листопада 2021 р.).
11. Всеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 09 листопада 2021 р.).
12. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2021 р. (м. Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2022 р.).

13. II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат». (м. Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.).
14. XIV наукова конференції молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 р.).
15. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 09 листопада 2022 р.).
16. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками НДР у 2022 р. (м. Кам'янець-Подільський, 01 – 02 березня 2023 р.).
17. Всеукраїнська науково-практична конференція «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України» (м. Івано-Франківськ, 23 – 24 березня 2023 р.).

КАЛЕНДАР СПОСТЕРЕЖЕНЬ за погодою

Уч _____ класу

_____

Правила заповнення календаря спостережень!

Для кращого пізнання природи рідного краю, а також для поглиблення своїх знань та умінь з географії та природознавства потрібно вести календар спостережень за погодою.

Отже, **правила заповнення календаря:**

1. Щоденно (о визначеній годині вчителем), користуючись термометром для вимірювання температури повітря, слідкуй за позначкою температури та записуй значення до календаря.

2. Також не забувай слідкувати за видами опадів та станом хмарності неба.

3. Всі свої спостереження записуй до календаря. З умовними позначками ти зможеш познайомитись нижче.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Хмарність

Ясно

Хмарно

Часткова хмарність

Види опадів

	Роса
	Град
	Іній
	Туман
	Сніг
	Дощ

ОСІНЬ

ВЕРЕСЕНЬ

ЖОВТЕНЬ

ЛИСТОПАД

Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба
1				1				1			
2				2				2			
3				3				3			
4				4				4			
5				5				5			
6				6				6			
7				7				7			
8				8				8			
9				9				9			
10				10				10			
11				11				11			
12				12				12			
13				13				13			
14				14				14			
15				15				15			
16				16				16			
17				17				17			
18				18				18			
19				19				19			
20				20				20			
21				21				21			

22				22				22			
23				23				23			
24				24				24			
25				25				25			
26				26				26			
27				27				27			
28				28				28			
29				29				29			
30				30				30			
31				31				31			

Підсумки спостережень за погодою

«Осінь»

За ВЕРЕСЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____
3. Загальна кількість сонячних днів _____
4. Загальна кількість похмурих днів _____

За ЖОВТЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____
3. Загальна кількість сонячних днів _____
4. Загальна кількість похмурих днів _____

За ЛИСТОПАД

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____

3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

ЗИМА

ГРУДЕНЬ

СІЧЕНЬ

ЛЮТИЙ

Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба
1				1				1			
2				2				2			
3				3				3			
4				4				4			
5				5				5			
6				6				6			
7				7				7			
8				8				8			
9				9				9			
10				10				10			
11				11				11			
12				12				12			
13				13				13			
14				14				14			
15				15				15			
16				16				16			

17				17				17			
18				18				18			
19				19				19			
20				20				20			
21				21				21			
22				22				22			
23				23				23			
24				24				24			
25				25				25			
26				26				26			
27				27				27			
28				28				28			
29				29				29			
30				30				30			
31				31				31			

Підсумки спостережень за погодою

«ЗИМА»

За ГРУДЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____
3. Загальна кількість сонячних днів _____
4. Загальна кількість похмурих днів _____

За СІЧЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____
3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

За ЛЮТИЙ

1. Найвища температура повітря _____

2. Найнижча температура повітря _____

3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

ВЕСНА

БЕРЕЗЕНЬ

КВІТЕНЬ

ТРАВЕНЬ

Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба	Дата	Температура повітря, °С.	Види опадів	Хмарність неба
1				1				1			
2				2				2			
3				3				3			
4				4				4			
5				5				5			
6				6				6			
7				7				7			
8				8				8			
9				9				9			
10				10				10			

11				11				11			
12				12				12			
13				13				13			
14				14				14			
15				15				15			
16				16				16			
17				17				17			
18				18				18			
19				19				19			
20				20				20			
21				21				21			
22				22				22			
23				23				23			
24				24				24			
25				25				25			
26				26				26			
27				27				27			
28				28				28			
29				29				29			
30				30				30			
31				31				31			

Підсумки спостережень за погодою

«ВЕСНА»

За БЕРЕЗЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____
2. Найнижча температура повітря _____
3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

За КВІТЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____

2. Найнижча температура повітря _____

3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

За ТРАВЕНЬ

1. Найвища температура повітря _____

2. Найнижча температура повітря _____

3. Загальна кількість сонячних днів _____

4. Загальна кількість похмурих днів _____

**Робочий зошит
з «Географії України»
уч_____ 9 класу**

ЗМІСТ

Урок №1-2. «Вступ до вивчення предмету географія

Урок №3. «Географічне положення України»

Урок №4. Практична робота №1 «Позначення на контурній карті кордонів України, її столицю. Визначення на карті кордонів своєї області»

Урок №5. «Головні риси рельєфу України. Форми поверхні»

Урок №6. «Корисні копалини»

Урок №7. Практична робота №2 «Позначення на карті основних форм поверхні та місцеположень корисних копалин»

Урок №8-9. «Клімат, чинники його формування. Неприятливі метеорологічні явища»

Урок №10. «Річки України та їх використання»

Урок №11. «Використання лиманів, озер. Водосховища та ставки. Підземні води. Особливості їх розміщення»

Урок №12. «Чорне та Азовське море»

Урок №13. Практична робота №3 «Позначення на контурній карті найбільших річок та морів України»

Урок №14. «Стихійні природні явища, пов'язані з внутрішніми водами. Екологічні проблеми»

Урок №15. Контрольна робота

Урок №16-17. «Основні типи ґрунтів. Карта ґрунтів»

Урок №18. «Рослинність України»

Урок №19. «Тваринний світ України»

Урок №20. «Природні зони України. Лісова зона»

Урок №21. «Лісостепова та степова зона»

Урок №22. Практична робота №4 «Позначення на контурній карті кордонів природних зон»

Урок №23. «Українські Карпати та Кримські гори»

Урок №24. «Природоохоронні території України»

Урок №25. Контрольна робота

Урок №26. «Природоохоронне законодавство. Основні екологічні проблеми України»

Урок №27. Практична робота №5 «Нанесення на контурну карту природоохоронних об'єктів»

Урок №28. «Чисельність та густота населення. Національний склад»

Урок №29. «Природний та механічний рух населення»

Урок № 30. «Поняття про трудові ресурси»

Урок №31. Практична робота №6 «Схематичне позначення на контурній карті кількісного складу населення»

Урок №32. Контрольна робота за I семестр

Урок № 33. Складові частини та структура господарства України

Урок № 34. Паливно-енергетичний комплекс. Структура комплексу та його роль. Вугільна промисловість

Урок № 35. Нафтова та газова промисловість

Урок № 36. Електроенергетика, її склад. Типи електростанцій. **Практична робота №7:** «Позначення на контурній карті АЕС, ГЕС»

Урок № 37. Металургійний комплекс, його структура. Чорна металургія

Урок № 38. Кольорова металургія. **Практична робота №8:** «Позначення на контурній карті районів чорної та кольорової металургії»

Урок № 39. Машинобудівний комплекс: його структура. Галузі машинобудування

Урок № 40. Розміщення підприємств машинобудування. **Практична робота №9:** «Позначення на контурній карті центрів машинобудування»

Урок № 41. Хімічна промисловість: його структура, сировинна база

Урок № 42. **Практична робота №10:** «Позначення на контурній карті центрів хімічного виробництва»

Урок № 43. Лісова промисловість: склад галузі. Меблева промисловість

Урок № 44. Екологічні проблеми лісокористування

Урок № 45. Промисловість будівельних матеріалів: структура, значення галузі

Урок № 46. Контрольна робота

Урок № 47. Агропромисловий комплекс України. Галузі спеціалізації сільського господарства

Урок № 48. Рослинництво: структура галузі, провідні культури

Урок № 49. Тваринництво: структура галузі та значення

Урок № 50. Харчова промисловість. **Практична робота №11:** «Складання схеми-структури сільського господарства України»

Урок № 51. Транспортний комплекс України. Загальна характеристика

Урок № 52. Види транспорту: сухопутний, водний та повітряний

Урок №53. Легка промисловість: галузева структура. Географічне розміщення підприємств

Урок № 54. Сфера послуг: її складові, значення

Урок № 55. Своя область: положення на карті, кордони. Історія утворення області

Урок №56. Основні форми поверхні. Корисні копалини своєї області

Урок № 57. Практична робота №12: «Нанесення на контурну карту корисних копалин своєї області»

Урок № 58. Клімат своєї області (аналіз календарів погоди)

Урок №59. Ріки та озера своєї області, їх господарське використання

Урок № 60. Практична робота №13: «Нанесення на контурну карту річок та озер області»

Урок № 61. Рослинний та тваринний світ. Екологічні проблеми, охорона природи своєї області

Урок № 62. Населення своєї області, його склад

Урок № 63. Промисловість своєї області, її провідні галузі

Урок № 64. Рослинництво та тваринництво своєї області, їх спеціалізація

Урок № 65. Транспорт своєї області

Урок № 66. Обласний центр, великі міста, населені пункти. **Практична робота №14:** «Нанесення на контурну карту найбільших міст області»

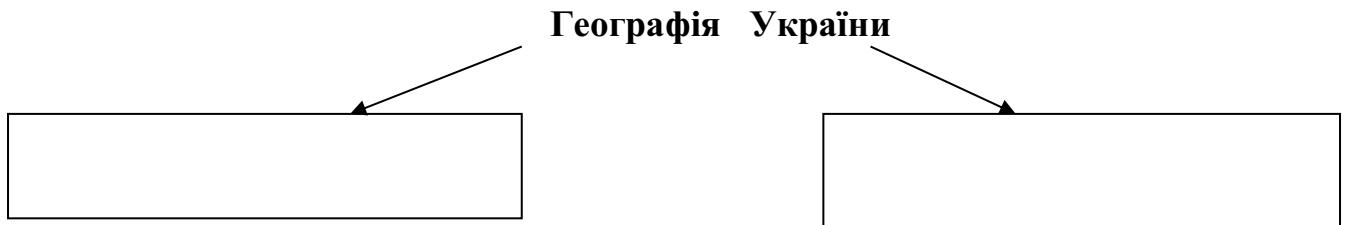
Урок № 67-68. Контрольна робота за рік. Підсумковий урок.

**Вступ до вивчення
предмету
«Географія України»**

1 рівень

1. Доповни схему:

2. Запиши визначення:

Фізична географія вивчає - _____

_____

Економічна географія вивчає - _____

_____

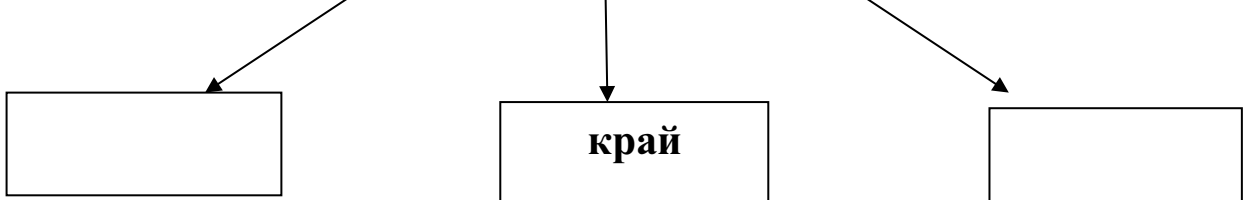
2 рівень

1. Доповни схеми:

а.) **Походження назви «Україна»**

Скіфія → _____ Роксоланія → _____ — Україна

б) **Значення назви «Україна»**

Проскануй QR-код та
переглянь цікаве відео!

3 рівень

1. Прочитайте у додатку статтю «Перші згадки про державу Україну» та виконайте наступне завдання:

а.) Запишіть рік, назву літопису та автора, де вперше згадується назва «Україна».

Це цікаво!

Державна символіка - зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує національно-державницьку ідею. Основними атрибутами державності є герб, гімн та прапор. З найдавніших часів жовто-блакитні барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі. Після прийняття християнства ці кольори освячувалися образом животворного Хреста. З часів нашестя татарських орд Батия ця символізація зникла, але згодом відродилася в церковних оздобах, на гербах українських міст. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами.

Домашнє завдання: Опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) підручник, стор.4 – 7. Виконати тестові завдання на стор. 8. (підручник) та завдання під № 1,2 (зошит).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

ЗАВДАННЯ №1.

План вивчення географії України:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____

ЗАВДАННЯ №2.**Намалювати державні символи України (прапор, герб).**

--	--

Оцінка _____

*Урок № 3.***Географічне положення України****1 рівень**

1. Користуючись «Політичною картою Європи» пригадайте та запишіть країни з якими межує Україна:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Дайте відповіді на запитання.

- а.) На якому материку розташована Україна? _____ ;
- б.) До якої частини Європи відноситься наша держава? _____ ;
- в.) Яка столиця України? _____ ;
- г.) Назвіть дату проголошення Незалежності України? _____ ;

2 рівень

1. Запишіть загальні відомості про фізико-географічне положення України за таким планом:

- а.) площа _____ ;
 б.) кількість населення _____ ;
 в.) національний склад населення _____ ;
 г.) крайні точки країни:
     північна _____ ;
     південна _____ ;
     західна _____ ;
     східна _____ ;
 (покажіть їх користуючись «Фізичною картою України»)
 д.) кількість областей, які входять до складу України _____ ;
 е.) в якій області проживаєте ви _____ ?

Проскануй QR-код
та переглянь відео!

3 рівень

1. Законспектувати (вибрати найголовніше) статтю «Моя Батьківщина – Україна» із додатку на стор. 167.

Це цікаво!

Чи знаєте ви, що *географічний центр Європи* розташований на Україні (с.Ділове, Рахівський район, Закарпатська область).

Домашнє завдання: опрацювати §1-2, стор.10-14, знати відповіді на запитання. Виконати завдання № 1, 2 (зошит).

ЗАВДАННЯ №1.

Користуючись картою у підручнику на сторінці 11 («Адміністративна карта України»), випишіть назви найбільших річок України та моря, які омивають її береги.

Оцінка _____

Урок № 4.

Практична робота №1: «Позначення на контурній карті кордонів України, її столицю. Визначення на карті кордонів своєї області»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити §1-2: географічне розташування України, площа, кількість населення, назви адміністративних областей.

Завдання №2

На «Фізичній карті України» показати кордони України із сусідніми країнами; на «Адміністративній карті» показати кордони областей та столицю України; назвати та показати найбільші міста (*Київ, Львів, Харків, Одеса, Дніпро*).

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

На контурній карті позначити:

- Кордон України з іншими державами;
- кордони областей;
- столицю України та найбільші міста;

Форми земної поверхні

Гори Карпати

Полтавська рівнина

Кримські гори

Придністровська височина

Оцінка _____

Урок № 5.

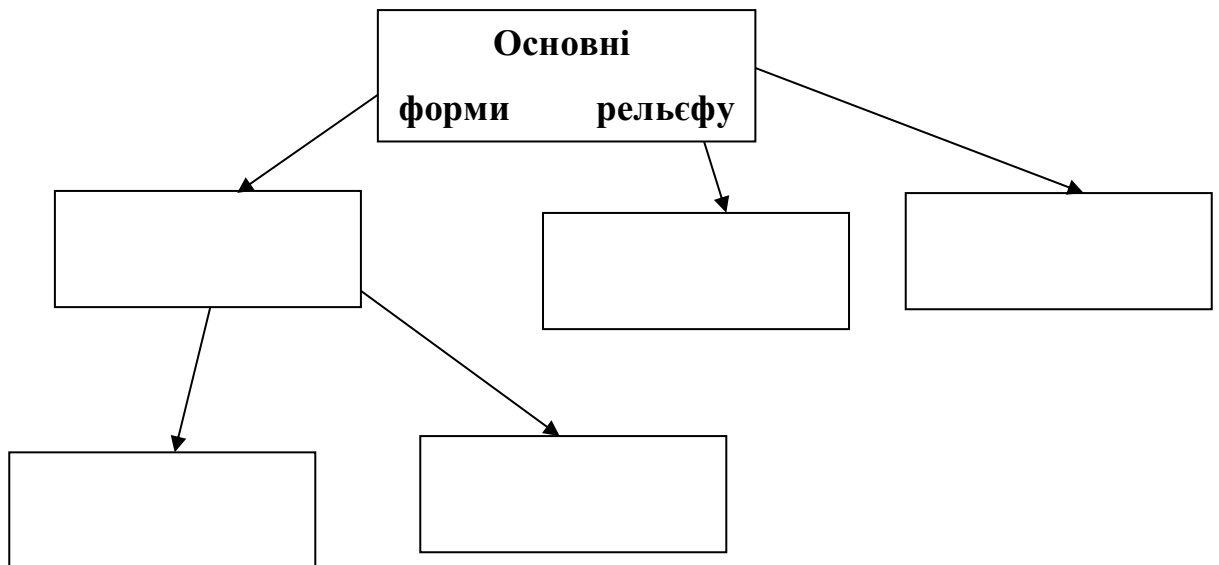
Головні риси рельєфу України. Форми поверхні

1 рівень

1. Прочитай та запам'ятай!

Рельєф – це сукупність форм поверхні Землі, що утворюються під дією внутрішніх і зовнішніх сил.

2. Доповни схему:

3. Дайте визначення таким термінам:

Рівнина – це _____

Низовина – це _____

Гори – це _____

Проскануй QR-код та
переглянь відео!

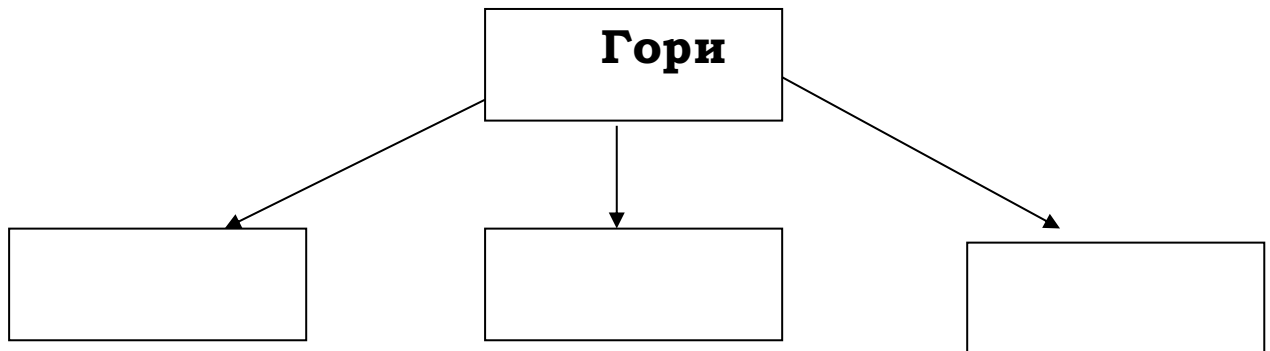

2 рівень

1. Випишіть із підручника (§3) назви основних форм поверхні України у
2 колонки:

Височини	Низовини

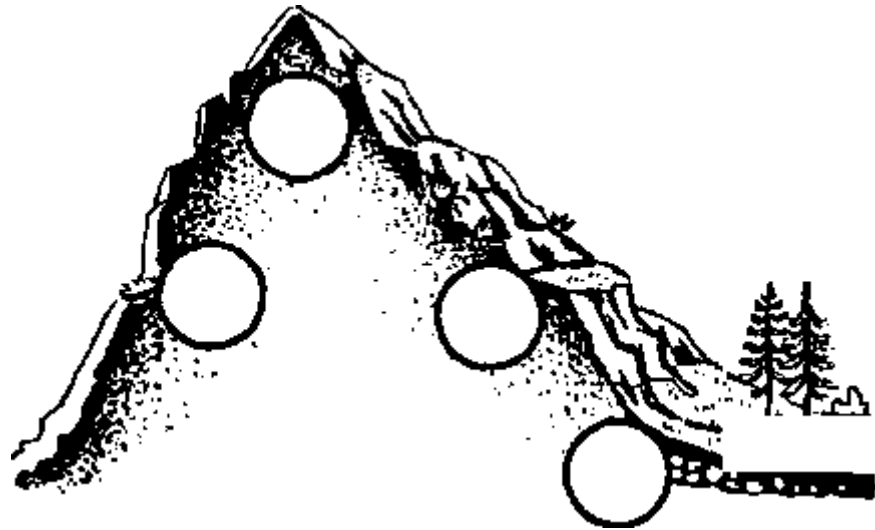
2. Заповніть схему «Види гір»:

3 рівень

1. Пригадайте та підпишіть будову гори:

- 1- _____ ;
- 2 - _____ ;
- 3 - _____ ;
- 4- _____ .

Це цікаво!

Найвища точка рівнинної частини України - [515 м](#) (г. Берда, Хотинська височина)

Найвища точка України - [г. Говерла 2061 м](#) (Українські Карпати)

Найбільша річка - [Дніпро 1 121 км](#) (протяжність на території України)

Найглибше озеро - [Світязь 58,4 м](#)

Найбільше прісне озеро - [Сасик\(Кундук\) 210 кв. км](#)

Найбільше солоне озеро - [Сасик 75 кв. км](#)

Найбільший лиман - [Дністровський 360 кв. км](#)

Найдовша печера - [Оптимістична 224 000 м](#)

Найглибша печера - [Солдатська 500 м](#)

Перейди за QR-кодом та
виконай цікаве завдання!

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §3-4. На «Фізичній карті України» (стор.16 у підручнику) знайти вивчені об'єкти (височини, низовини, гори). Виконати завдання №1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ №1

1. Виписати із підручника (§3-4) значення таких слів:

Полонина - _____

Могили - _____

Оцінка _____

Урок № 6.

Корисні копалини

Це цікаво!

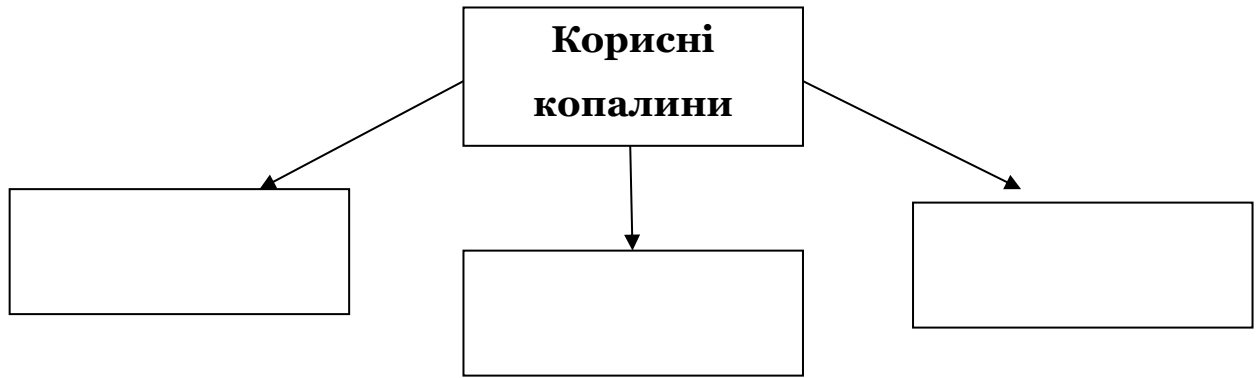
Україна багата на різноманітні корисні копалини і належить до найбільших мінерально-сировинних держав світу. На її території відкрито понад 20 тис. родовищ, які представлені 97 видами корисних копалин. Розвідано близько 8 тис. родовищ, із яких майже половина розробляються. Але незважаючи на різноманіття та багатство корисних копалин, Україна недостатньо забезпечена паливними ресурсами, рудами кольорових металів, фосфатною сировиною для виробництва добрив, калійними солями. Деякі родовища корисних копалин ще не досліджені достатньою мірою та несповна оцінені.

1 рівень

1. Дайте визначення до поняття:

Корисні копалини – це _____

2. Заповніть схему «Види корисних копалин»:

2 рівень

1. Погрупуйте корисні копалини відповідно за 3 групами: кам'яне вугілля, нафта, газ, горючі сланці, торф, залізні руди, марганцеві руди, титанові руди, нікелеві руди, поліметалеві руди, ртуть, глини, вапняк, сірка, кам'яна сіль, калійна сіль.

Паливні	Рудні	Нерудні

3 рівень

1. Випишіть назви та умовні позначки корисних копалин користуючись малюнком №1:

Умовне позначення	Назва корисної копалини	Область де видобувають

Відскануй QR-код та
переглянь цікаве відео!

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §5, стор. 25-29. Виконати тестові завдання, стор.30.

Завдання для допитливих!
Відскануй QR-код.

Оцінка _____

**Практична робота №2: «Позначення
на карті основних форм поверхні та
місцезнаходжень корисних копалин»
України»**

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 3-5.

Завдання №2

На «Фізичній карті України» показати основні форми поверхні України; на карті «Корисних копалин» знайти та показати основні види корисних копалин, які поширені на території України.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

На контурній карті позначити:

родовища нафти;

- родовища природного газу;
- родовища кухонної солі;
- родовища торфу;
- Донецький та Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн

Домашнє завдання: повторити §5.

Завдання для допитливих!

Відскануй QR-код.

Оцінка _____

Урок 8 – 9

**Клімат, чинники його
формування.
Несприятливі метеорологічні
явища**

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняттям:

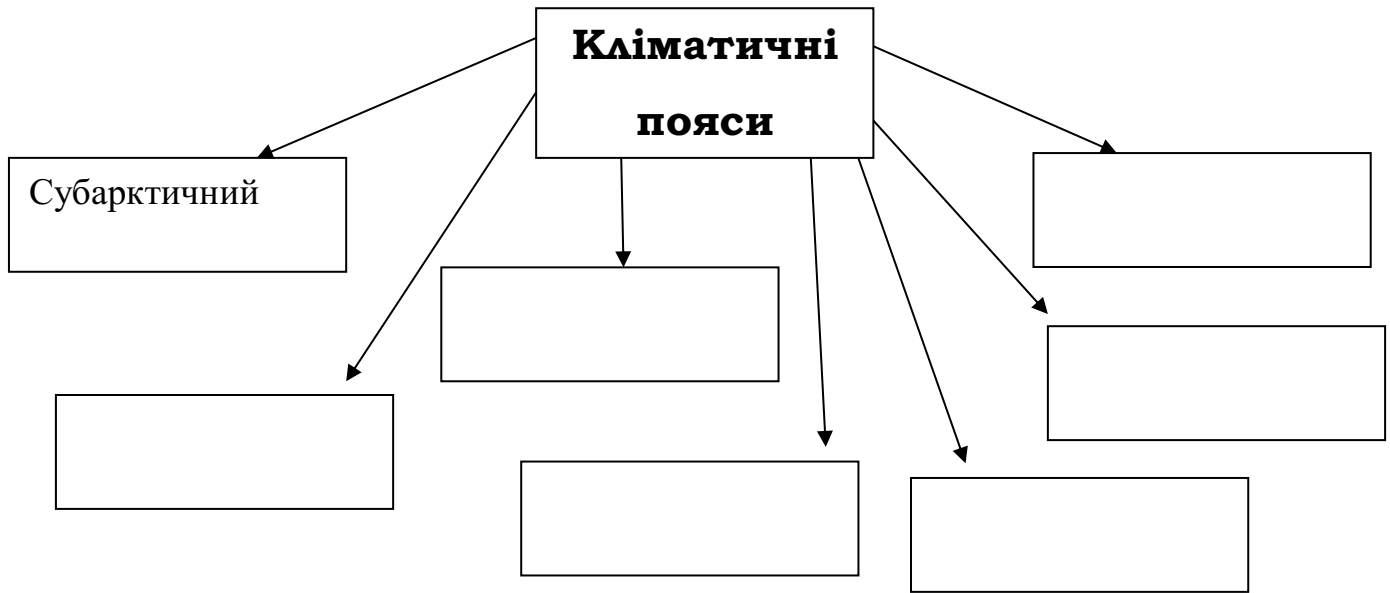
Погода – це _____

Клімат – це _____

Це цікаво!

Перші метеорологічні спостереження в [Україні](#) почались у 1738 році у [Харкові](#). В 1810 році в селі Кручик, 50 км від Харкова засновано метеорологічну станцію, яка спостерігала за температурою, тиском, опадами, напрямом вітру, визначенням загального стану погоди. Станція діяла до 1840 року.

2. Пригадайте «Види кліматичних поясів» та заповніть схему:

3. Чинники, які впливають на формування клімату в Україні:

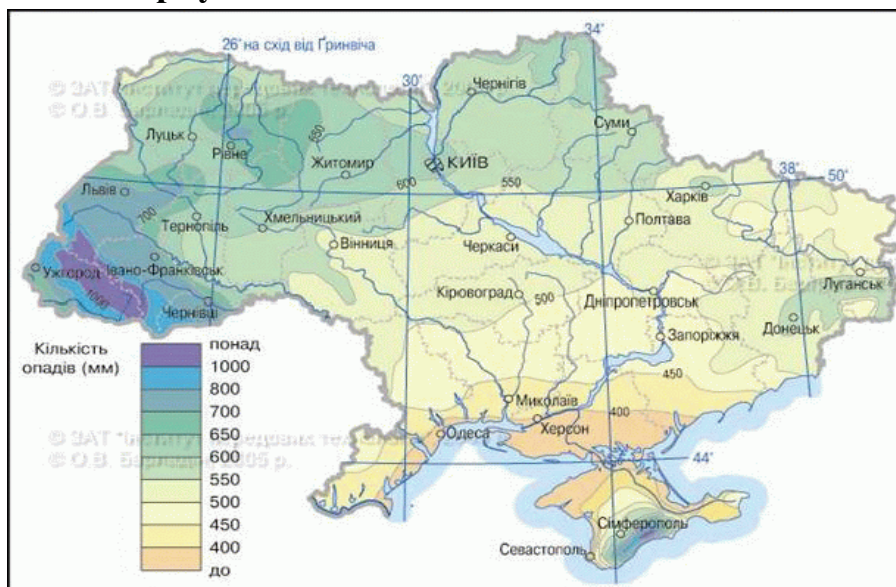
- а. _____
- б. _____
- в. _____
- г. _____

Відскануй QR-код та
переглянь відео.

2 рівень

1. Опрацюйте карту «Розподіл опадів на території України» та з'ясуйте на якій території України випадає найбільше та найменше кількість опадів. Свої міркування запишіть.

2. Запишіть визначення до даних понять:

Метеорологія – _____

Метеорологічна станція _____

Синоптики - _____

3. З'ясуйте та запишіть несприятливі метеорологічні явища (їх назви та визначення):

3 рівень

1. Дайте письмову характеристику клімату своєї області за таким планом:

а.) в якому кліматичному поясі розташована;

б.) яка кількість опадів випадає на рік;

в.) які несприятливі метеорологічні явища спостерігаються.

---

2. Підпишіть назви до умовних знаків позначення погоди.

	
Сонячно	
	
	

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §6-7, стор. 31- 36. Виконати усно завдання № 2, стор. 36(підручник).

Завдання для допитливих.

Відскануй QR-код.

Оцінка _____

Річки України та їх використання

1 рівень

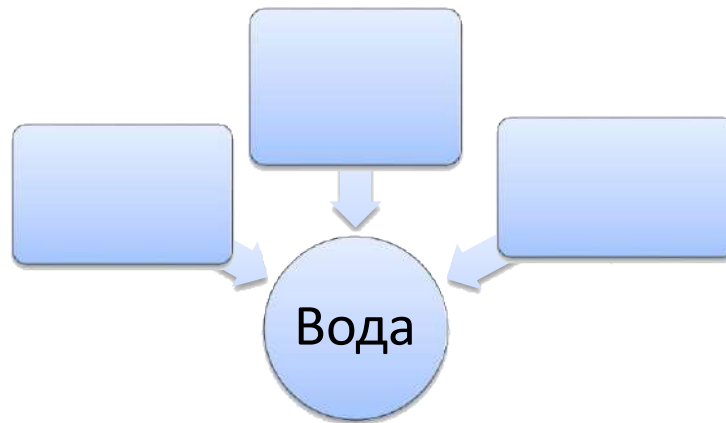
1. Дайте відповіді на запитання:

а. Що таке поверхневі води? _____

б. Що таке підземні води? _____

в. Кругообіг води - _____

2. Пригадайте та назвіть в яких станах може перебувати вода?

2 рівень

1. Розгляньте малюнок та пригадайте «Будову річки». Підпишіть її частини згідно вказаної нумерації.

---

2. Розгляньте карту в підручнику на стор. 38 та з'ясуйте найбільші річки України. Покажіть їх на фізичній карті.

Перегляньте відео.

Відскануй QR-код.

3 рівень

1. Яке значення мають річки у житті людини?

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §8, стор. 37-41.

Завдання для допитливих!

**Відскануй QR-код та
дотримуйся інструкції!**

Оцінка _____

Урок № 11

**Використання лиманів, озер.
Водосховища та ставки. Підземні
води. Особливості їх розміщення**

1 рівень

1. Запишіть визначення:

Озеро – це _____

Лиман – це _____

Ставок – це _____

Болото – це _____

Канал – це _____

---

2. Як люди використовують підземні води?

2 рівень

1. Погрупуйте дані об'єкти (Світязь, Ялпуг, Куяльницький, Хаджибейський, Дніпро – Кривий Ріг, Дніпро - Донбас) за 3 категоріями:

Озера	Лимани	Канали

Це цікаво!

Повінь – найвищий рівень води в річищі, що настає у певні сезони року.

Межень – найнижчий рівень води в річищі.

Паводок – різкий підйом рівня води у річці після значних опадів або швидкого танення снігу (характерний переважно для гірських річок Карпат).

3 рівень

1. Поміркуйте: «У якій частині України найбільше поширені озера?»

Переглянь цікаве відео
про озера України.
Відскануй QR-код.

2. Напишіть у 2 колонки значення боліт та ставків.

Озера	Ставки

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §9, стор.42 – 44. Виконайте завдання №1 (зошит).

ЗАВДАННЯ № 1.

Заповни пропуски в реченнях.

.....- це витягнута мілководна затока. Часто ..... відгороджуються від моря косами. У тих місцях, де немає поблизу ні річки, ні озера, люди створюють ..... . Значними нагромаджувачами води є .....

Оцінка _____

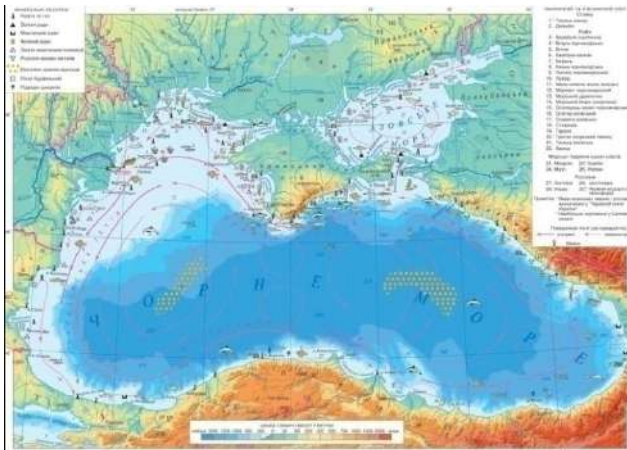
Урок № 12

**Чорне та Азовське
море**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

Що називають морем – _____

_____

_____

_____

Які моря омивають береги України? _____

_____

Яка найбільша річка впадає в Чорне море? _____

Якою протокою Азовське море з'єднується з Чорним? _____

2. Доповніть схему:

2 рівень

1. Занотуйте загальну характеристику морів (Чорного та Азовського) за такими критеріями:

Назва моря	Чорне	Азовське
Характеристика		
Вид моря		
Площа		
Середня глибина		
Найбільша глибина		
Середня температура води влітку		

Відскануй QR-код та
переглянь відео!

3 рівень

1. Опишіть природу Чорного моря

- географічне положення;
- до басейну якого океану
- клімат;
- тваринний світ;
- рослинний світ.

за таким планом:

належить;

Це цікаво!

Чорне море мало в минулому різні назви. Стародавні греки називали його **Понтом Аксінським**, а згодом, після успішної колонізації його узбережжя, — **Понтом Евксинським**. Ним проходили важливі торгові шляхи, що зв'язували античні держави та племена Північного Причорномор'я з Південним Причорномор'ям і Середземномор'ям. Деякі античні письменники називали це море **Скіфським**.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §10-11, стор. 45 – 50. Виконати завдання № 3 (у підручнику), стор. 50.

Цікаве завдання для
допитливих!
Відскануй QR-код.

Оцінка _____

Урок № 13

Практична робота №3: «Позначення на контурній карті найбільших річок та морів України»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 8-11, стор. 37-50.

Завдання №2

На «Фізичній карті України» показати найбільші річки та моря України.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

- 1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.*
- 2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.*
- 3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.*

Практична частина:

Завдання №1

Позначити на контурній карті «Внутрішніх вод» України такі об'єкти:

- *кордони України;*
- *найбільші річки України: Дніпро, Дністер, Південний Буг, Десна, Сіверський Донець;*
- *Чорне та Азовське море.*

Стихійні природні явища, пов'язані з внутрішніми водами. Екологічні проблеми

1 рівень

1. Напишіть визначення:

Водна ерозія - _____
_____

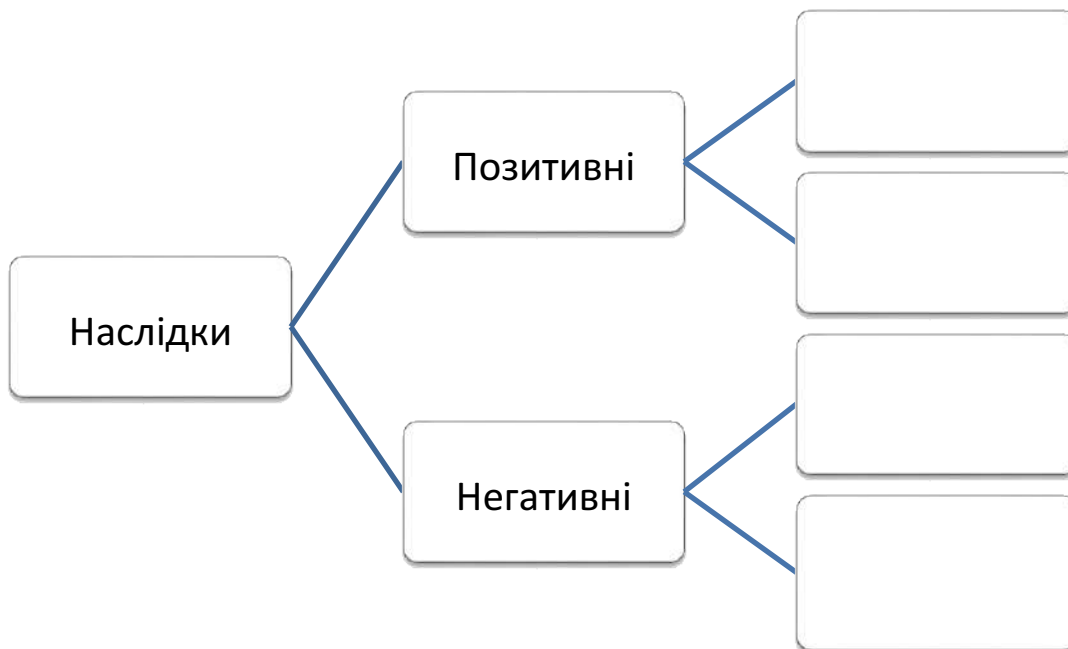
2. Дайте відповіді на запитання:

Для чого укріпляти береги річок? _____
_____

Як виникають стихійні явища, пов'язані з дією вод сходулу? _____
_____

2 рівень

1. Запишіть позитивні та негативні наслідки будівництва водосховищ?

2. Дайте відповідь на запитання:

Чому охорона вод має велике значення? _____
_____

Відскануй QR-код
та дізнаєшся про
проблеми водойм в Україні!

3 рівень

1. Поміркуйте та запишіть заходи для боротьби із забрудненням водойм.

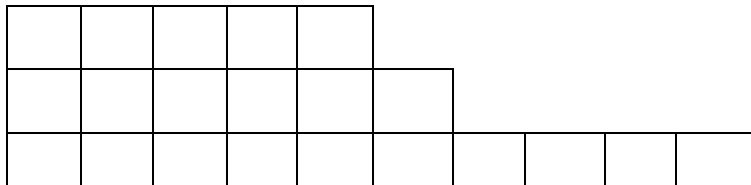

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 12, стор. 51 – 52. Виконати завдання №1 (зошит), №2.

ЗАВДАННЯ №1

Розв'яжи кросворд:

1. Витягнута мілководна затока.
2. Місця значним нагромадженням води.
3. Води, які містяться на певній глибині від поверхні землі, називаються...

Оцінка _____

Урок № 15

Контрольна робота

Основні типи ґрунтів. Карта ґрунтів

1 рівень

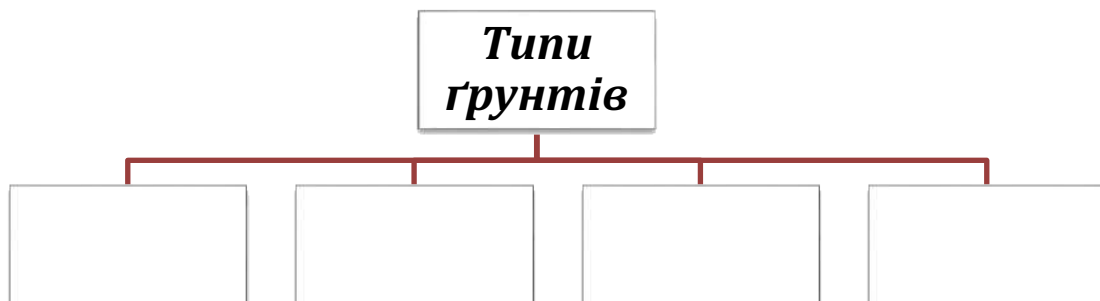
1. Дайте відповіді на запитання:

Що таке ґрунт? _____

Яка основна властивість ґрунту - _____

Яке значення ґрунт має для людини? _____

2. Доповніть схему:

3. Доберіть синоніми до слова «ґрунт»:

Відскануй QR-код та
переглянь цікаве відео про ґрунт.

2 рівень

1. Скласти порівняльну таблицю для різних видів ґрунтів.

Назва ґрунту	Його особливості
Дерново-підзолисті	
Сірі лісові	
Чорноземні	
Каштанові	

2. Подивіться на карту «Родючості ґрунтів» та запишіть регіони з високою та низькою родючістю. Також визначте рівень родючості своєї області.

Це цікаво!

Найродючішими в світі, як відомо, вважаються чорноземи, які займають в Україні значні площі (40 % світового запасу чорнозему). Недарма чорноземи називають «чорним золотом» України. Дійсно, в районах поширення чорноземних ґрунтів отримують найвищі врожаї сільськогосподарських культур. Ми повинні берегти цей безцінний скарб української природи, національне багатство нашої держави.

3 рівень

1. Використовуючи карту «Ґрунтів України» визнач та запиши, які типи ґрунтів переважають у таких областях: Вінницька, Одеська, Київська, Волинська.

---

2. Дайте визначення поняттю:

Меліорація - _____

---

3. Запишіть заходи меліорації:

- а. _____ ;
- б. _____ ;
- в. _____ ;
- г. _____ ;
- д. _____ ;
- е. _____ ;

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §13-14, стор.54–58. Виконати завдання №1 (зошит).

ЗАВДАННЯ №1

Згадай та запиши українські прислів'я та приказки про землю (грунт).

---

*Спробуй виконати цікаве завдання!
Відскануй QR-код.*

Оцінка _____

Урок № 18

Рослинність України

1 рівень

1. Назвіть основні типи рослинних угруповань:

2. Які породи дерев вам відомі?

---

3. Доповніть речення:

Червона книга – це _____

До Червоної книги заносяться рослини та тварини, які _____

---

2 рівень

1. Яке значення мають ліси для життя людини?

---

3 рівень

1. Розгляньте карту «Рослинності України» та зазначте, які види рослин занесені до Червоної книги на таких територіях: *Львівська, Рівненська, Вінницька область.*

Відскануйте QR-код та
перегляньте відео.

Це цікаво!

Ліси України багаті на [ягоди](#), [гриби](#), дикорослі плоди, [лікарські рослини](#). Серед цінних рослин, які використовуються в [медицині](#), в Україні [лікарськими](#) визнано майже 250 видів. Найпопулярнішими лікарськими рослинами в Україні є: [кульбаба лікарська](#), [звіробій звичайний](#), [материнка звичайна](#), [нагідки лікарські](#), [мальва](#), [хрін](#), [перцева м'ята](#), [кропива дводомна](#), [вовче тіло болотне](#) та інші. Найбагатшими на лікарські рослини є райони [Полісся](#) та [лісостепу](#), а також [Карпати](#).

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати та знати відповіді на запитання) § 15, стор. 59 – 61. Завдання № 1, 2 (*підручник*).

ЗАВДАННЯ №2

Оцінка _____

Тваринний світ України

1 рівень

1. Назвіть типових мешканців лісу:

---

2. Назвіть причини змін видового складу рослинного та тваринного світу

---

2 рівень

1. Випишіть у 2 колонки тварин відповідно до класу: сова, бобер, лисиця, вовк, лелека, дятел, ведмідь, лось, кажан, орел, ластівка.

Ссавці	Птахи

2. Заповніть таблицю «Тваринний світ України», використовуючи матеріал підручника:

Хижаки	Гризуни	Ластоногі	Парнокопитні

Переглянь відео про особливості
тваринного світу України.
Відскануй QR-код.

3 рівень

1. Розгляньте карту «Тваринний світ» та визначте тварин, які проживають на півночі нашої країни. Свої міркування запишіть.

Це цікаво!

В Україні створено 11 національних природних парків, 4 біосферних заповідники, 16 природних заповідників, численні дендропарки, є багато пам'яток садово-паркового мистецтва. Найвідомішими є [Асканія-Нова](#) ([Херсонська область](#), кінець XIX ст.), [Шацький національний природний парк](#) ([Волинська область](#)), дендрологічні парки — [«Софіївка»](#) ([Черкаська область](#)), [«Олександрія»](#) ([Київська область](#)), [Тростянецький дендропарк](#) ([Чернігівська область](#)).

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 16, стор.61-63. Виконайте тестові завдання, стор. 64(підручник).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

Оцінка _____

Урок № 20

Природні зони України. Зона мішаних лісів

1 рівень

1. Спробуй пригадати:

Природні зони – це _____

Природний комплекс – це _____

---

2. Доповни схему:

Відскануй QR-код та
переглянь цікаве відео.

Це цікаво!

Зони мішаних і широколистих лісів України і сусідніх з нею Білорусі та Польщі є прабатьківщиною слов'ян. Саме звідси вони розселилися по всій Східній Європі. Тривалий час лісова зона була негусто заселена, природні праліси зберігалися в майже незайманому вигляді. Активне знищення лісів унаслідок господарської діяльності людини розпочалося на заході України в XVI ст., а в Поліссі – у XIX ст. Надалі посилювалися сільськогосподарське освоєння земель, промислові лісозаготівлі, виникали міста, прокладалися шляхи. У наш час сільськогосподарські ландшафти охоплюють понад 80 % – широколистих лісів.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 17-18, стор. 65–68.

Оцінка _____

Урок № 21

Лісостепова та Степова зона

1 рівень

1. Поміркуйте:

Чим відрізняється лісова зона від лісостепової? _____

_____

2. Відгадай ребус:

2 рівень

Склади характеристику лісостепової зони, використовуючи підручник.

<i>Поверхня</i>	<i>Ґрунти</i>	<i>Клімат</i>	<i>Розташування</i>

2. Випишіть із підручника представників рослинного світу лісостепової та степової зони.

---

3. Склади характеристику степової зони, використовуючи підручник.

<i>Поверхня</i>	<i>Ґрунти</i>	<i>Клімат</i>	<i>Розташування</i>

3 рівень

1. Назвіть заходи, які зможуть поліпшити стан природного середовища в степовій зоні України.

Практична робота №4: «Позначення на контурній карті кордонів природних зон»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 18 – 20, стор. 43 – 50.

Завдання №2

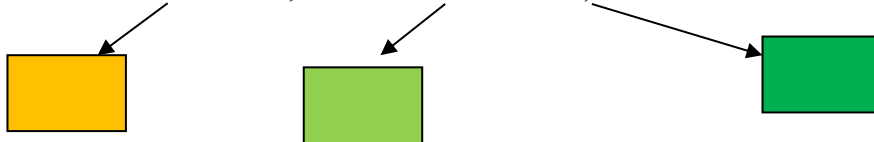
На карті «Природних зон України» показати межі вивчених зон.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Природні зони позначаємо такими кольорами:

Степова зона; лісостепова зона; лісова зона.

3. *Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.*

Практична частина:

Завдання №1

Позначити на контурній карті «Природних зон» України такі об'єкти:

- *Лісову зону;*
- *Лісостепову зону;*
- *Степову зону.*

Українські Карпати та Кримські гори

1 рівень

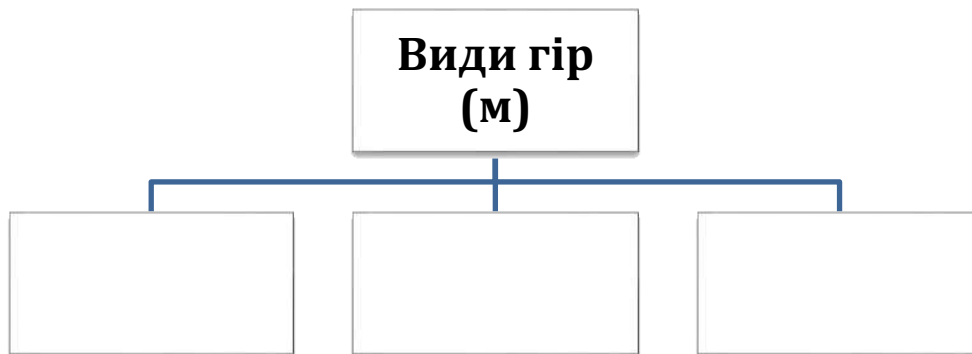
1. Пригадай визначення:

Гори – це _____

2. Будова гори така:

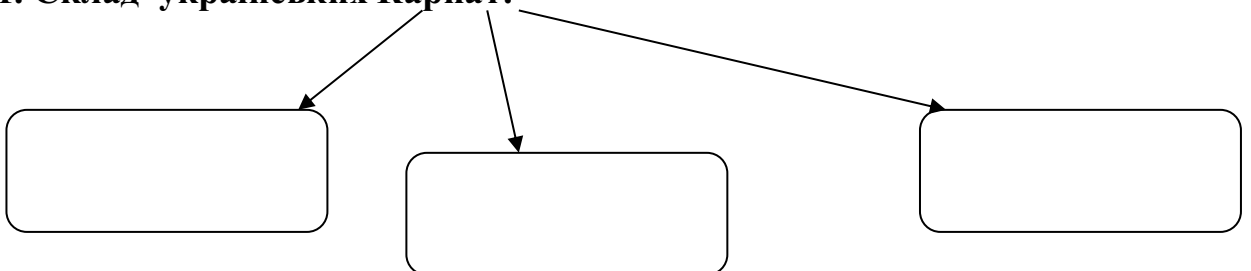
1. _____ ;
2. _____ ;
3. _____ ;

3. Доповни схему (за висотою):

2 рівень

1. Склад українських Карпат:

2. Складіть характеристику Карпат:

Ознаки	Передкарпатська височина	Карпатські гори	Закарпатська низовина
<i>Клімат</i>			
<i>Ґрунти</i>			
<i>Висота</i>			
<i>Рослинність</i>			

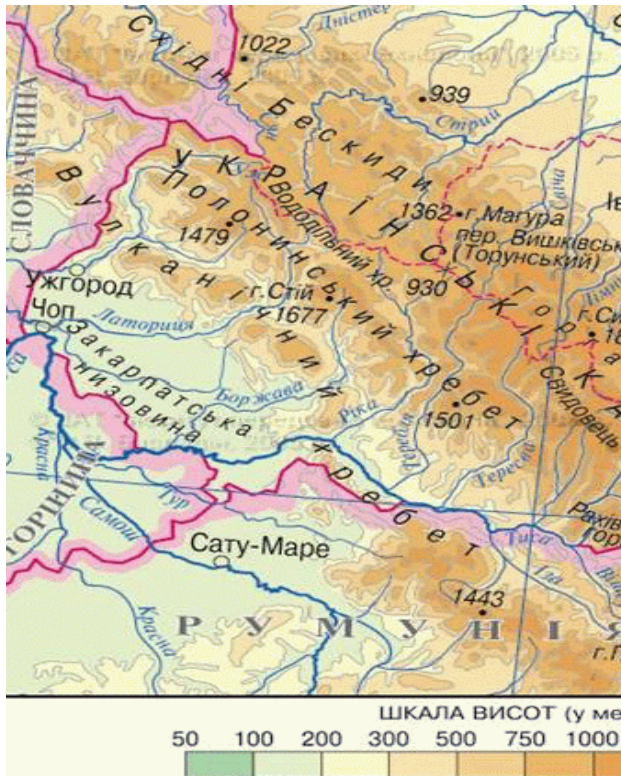

<i>Тваринний світ</i>			
-----------------------	--	--	--

Відскануй QR-код та переглянь цікаве відео про гори України.

3 рівень

1. Користуючись картою «Українських Карпат» знайди найбільшу гору України, а також знайди інші гори та запиши їх висоту.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 21,22. Виконайте усно завдання № 3, стор. 80 (підручник).

**Цікаве завдання.
Відскануй QR-код**

Оцінка _____

Природоохоронні території України

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняттям:

Природний заповідник – це _____

Природний заказник – це _____

Біосферний заповідник – це _____

Національний природний парк – це _____

2 рівень

1. Поміркуйте, для чого створюються заповідні території в Україні?

Перегляньте відео,
відсканувавши QR-код

3 рівень

1. Розгляньте карту «Природоохоронних територій» України та випишіть усі біосферні заповідники України.

Домашня робота: опрацюйте (прочитайте та дайте відповіді на запитання) § 23, стор. 80 – 83. Виконайте завдання № 1 (зошит).

ЗАВДАННЯ № 1

Використовуючи карту «Природоохоронних територій» України випишіть природоохоронні об'єкти степової зони.

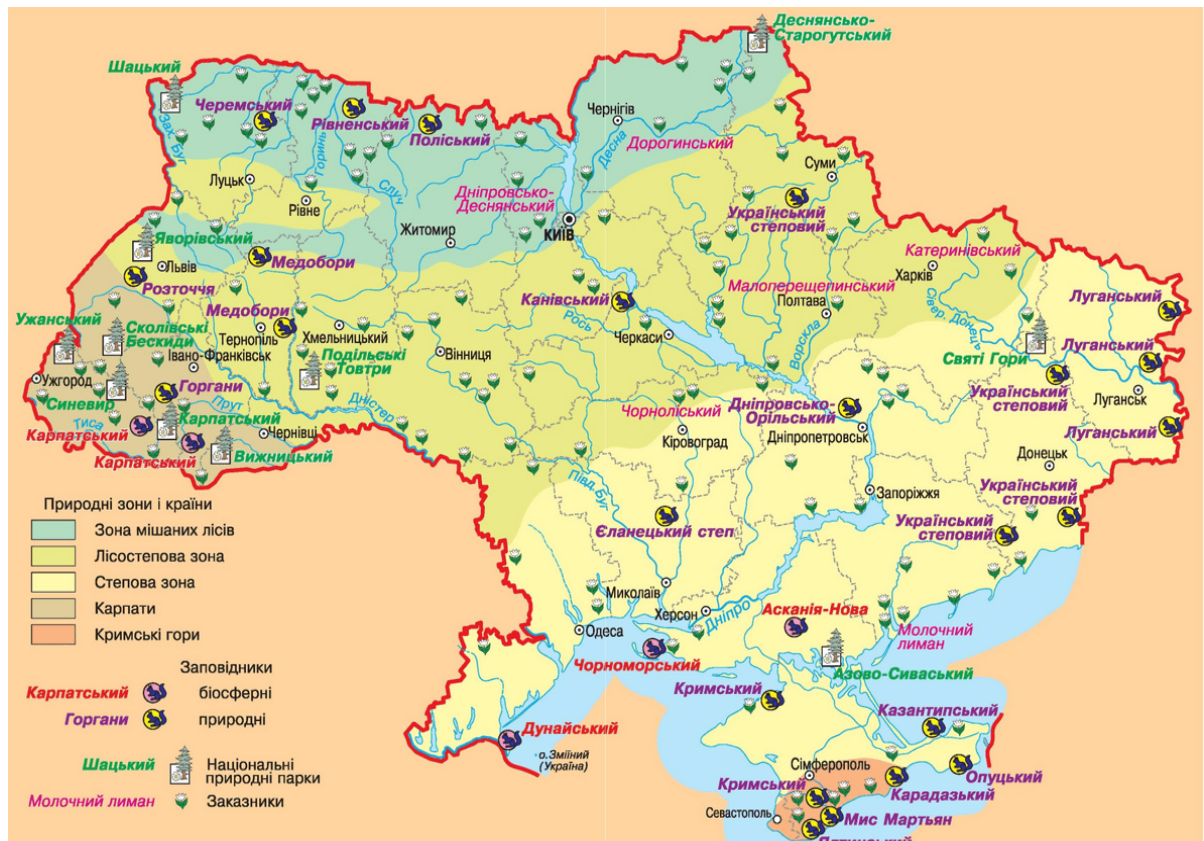

Оцінка _____

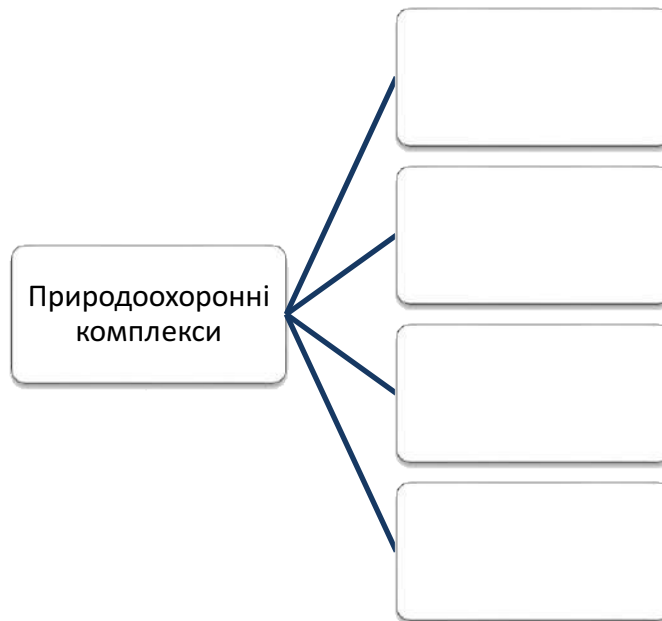
Урок №25

Контрольна робота

Урок №26

**Природозахисн
е законодавство.
Основні екологічні
проблеми України**

2 рівень

1. Поміркуйте та визначте, що забруднює навколишнє середовище.

---

2. Прочитай та запам'ятай.

У 1991 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». А в червні 1992 р. увійшов в силу Закон «Про природно-заповідний фонд України». До цього фонду належать:

1. Природні території і об'єкти;
2. Штучно створені об'єкти.

Основу природоохоронного законодавства складають закони:

- ✿ "Про природно-заповідний фонд України"
- ✿ "Про тваринний світ"
- ✿ "Про охорону рослин"
- ✿ "Про Червону книгу України"
- ✿ "Про карантинні рослини"
- ✿ Лісовий кодекс України
- ✿ Водний кодекс України
- ✿ Земельний кодекс України

3 рівень 1. Поміркуйте та запишіть твір-роздум на тему «Чому потрібно охороняти навколишнє середовище».

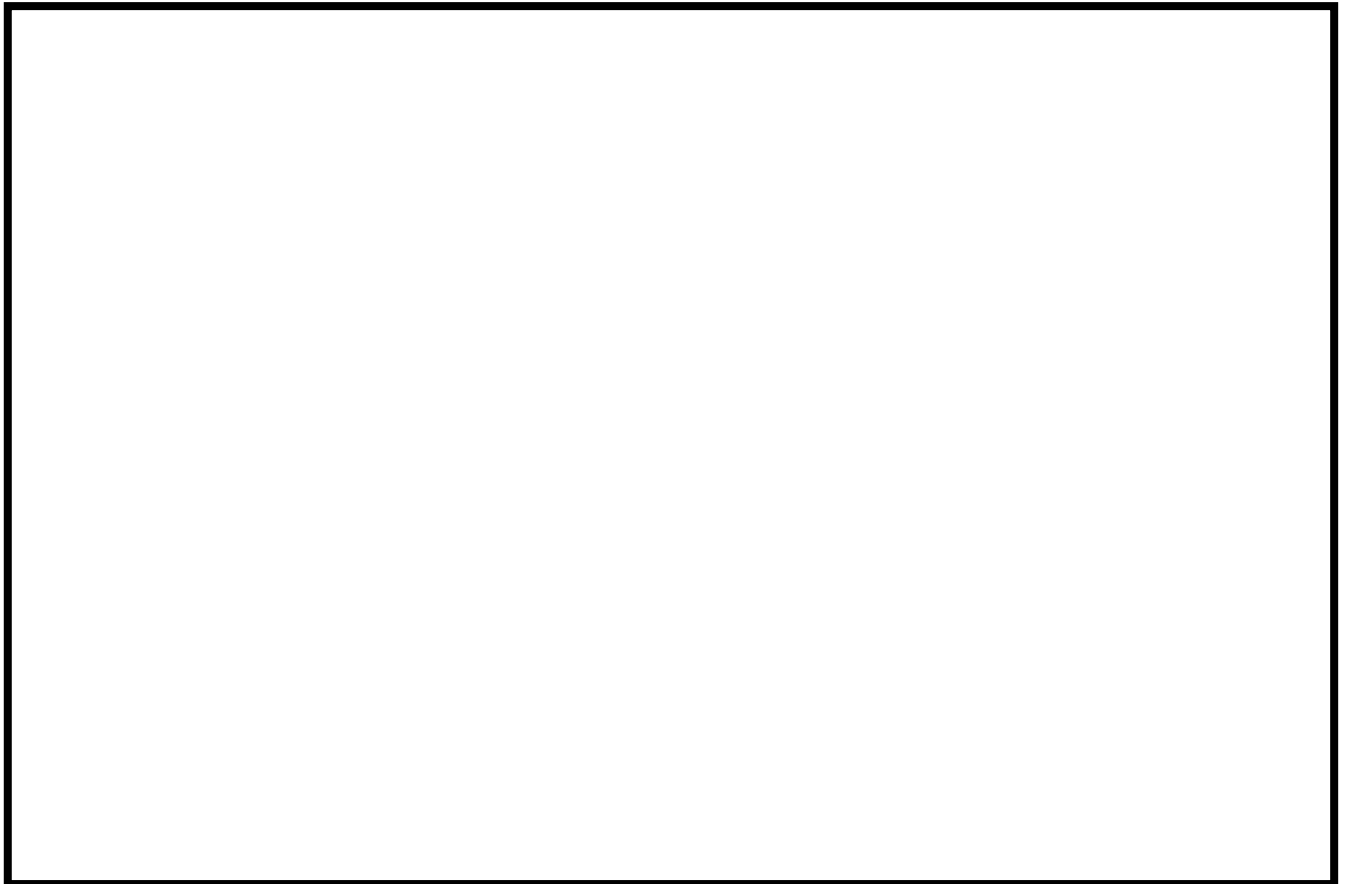

Домашнє завдання: намалювати малюнок на тему «Скажемо: Ні! Забрудненню довкілля».

Оцінка _____

Урок № 27

Практична робота №5: «Нанесення на контурну карту природоохоронних об'єктів»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 23, стор. 55 – 57.

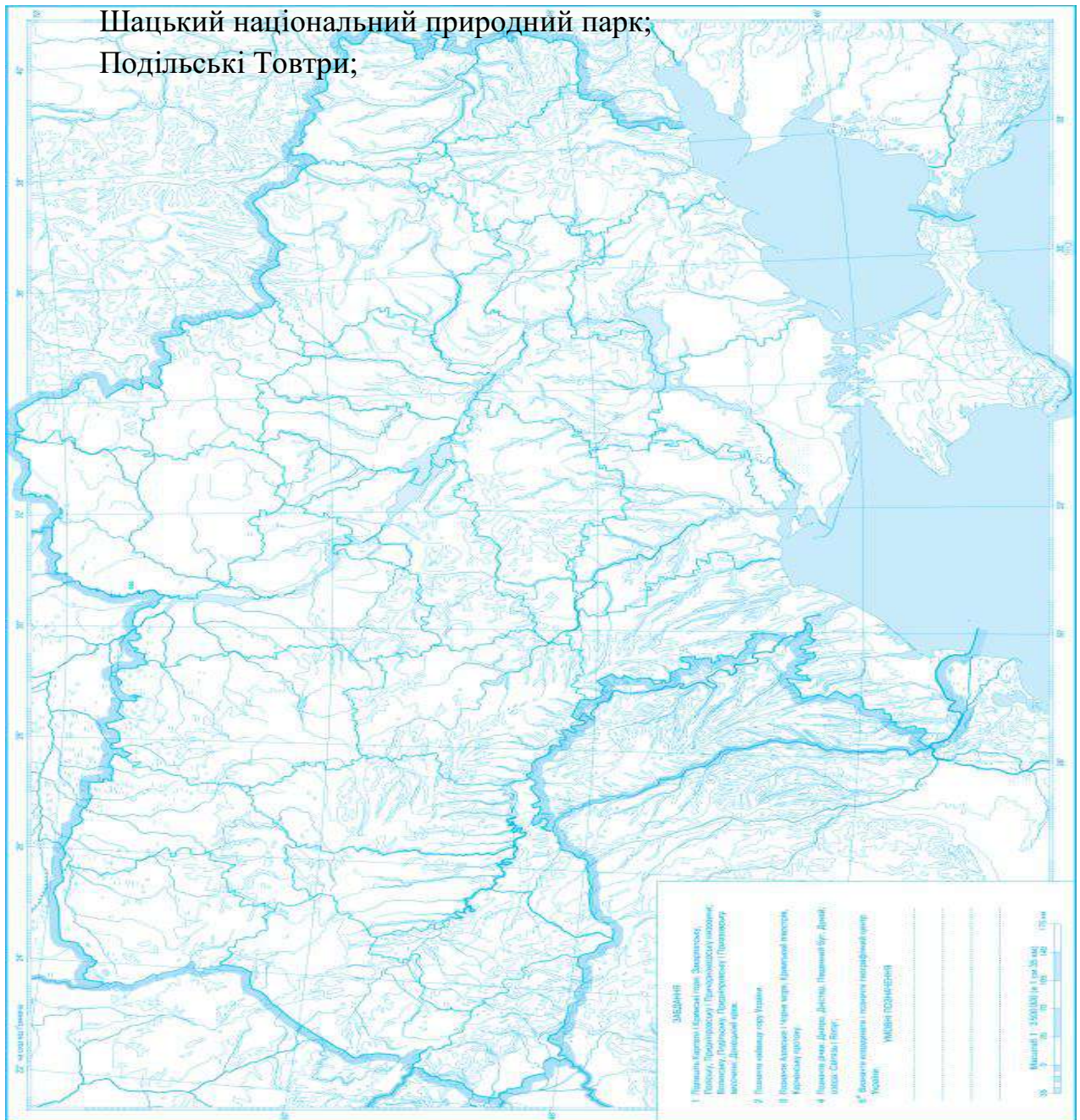
Завдання №2: на карті «Природоохоронних територій» знайти та показати найбільші заказники та заповідники України.

Практична частина:

Завдання №1

Позначити на контурній карті «Природоохоронних територій» України такі об'єкти:

- Біосферний заповідник Асканія-Нова та Чорноморський;
- Шацький національний природний парк;
- Подільські Товтри;

Чисельність та густина населення. Національний склад

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняттям:

Населення – це _____

Густина населення – це _____

Національний склад – це _____

2. Яка кількість населення України на сьогодні? _____

2 рівень

1. Зазначте причини зменшення кількості населення України.

а. _____ ;

б. _____ ;

в. _____ ;

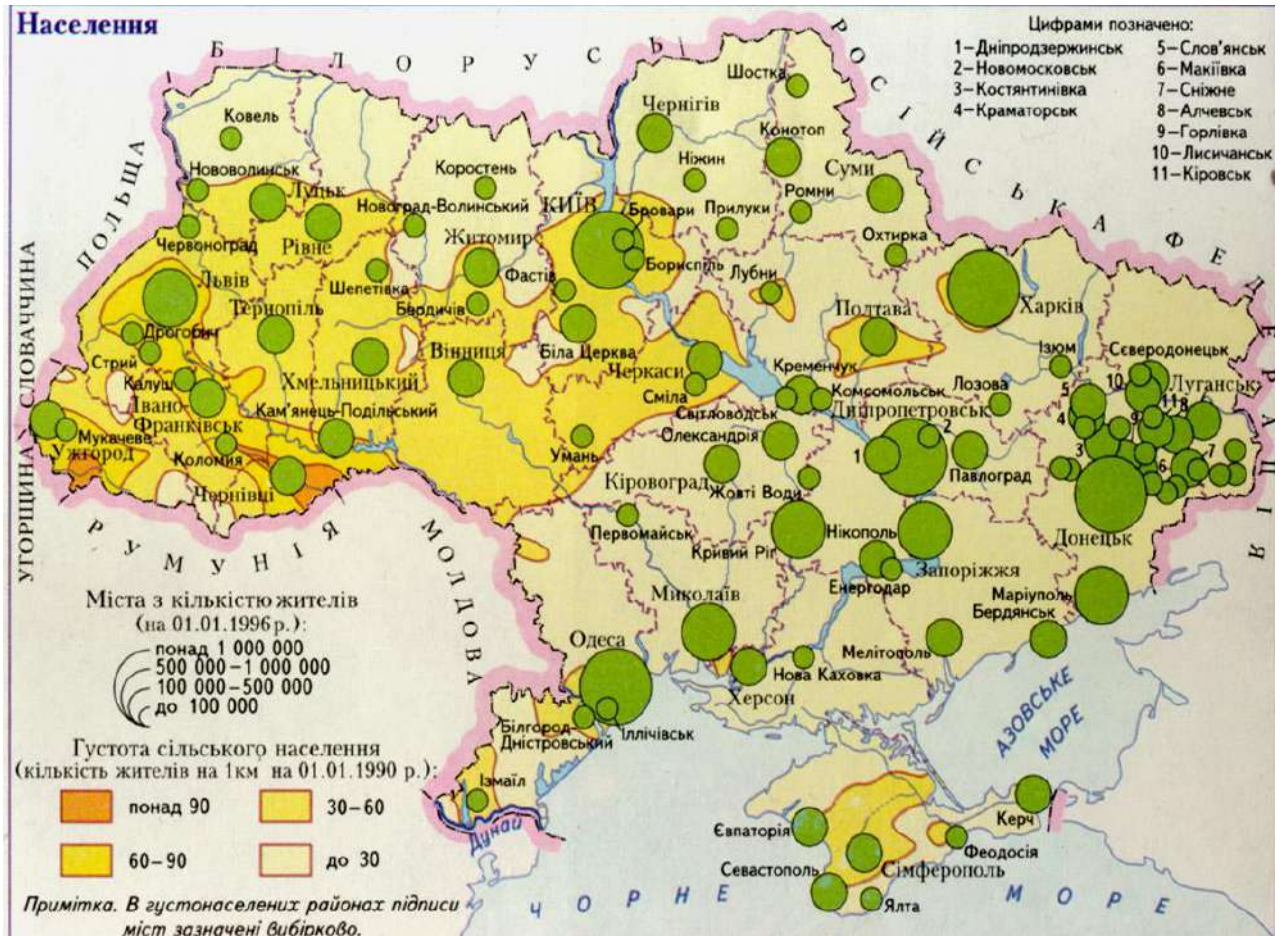
г. _____ ;

д. _____ ;

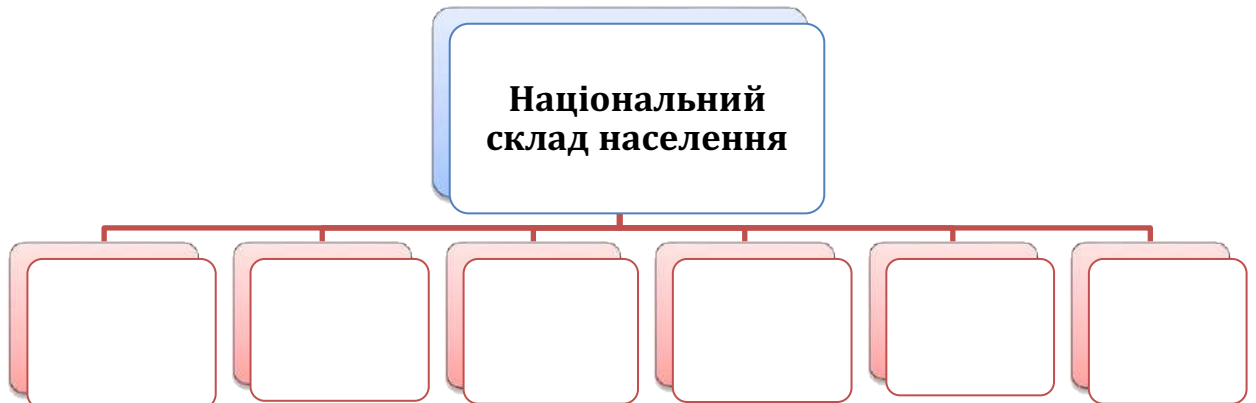
Відскануй QR-код та переглянь
відео про особливості
населення України.

2. Погляньте на карту та запишіть найбільші міста України за кількістю населення.

3. Доповніть схему:

3 рівень

1. Із даних карти запишіть найбільш та найменш густо заселені області України.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 24. Виконати завдання № 1, стор. 88 (підручник).

ЗАВДАННЯ №2

Відскануй QR-код та
виконай цікаве
завдання

Оцінка _____

Природний і механічний рух населення

1 рівень

1. Дайте визначення таким термінам:

Природний рух – це _____

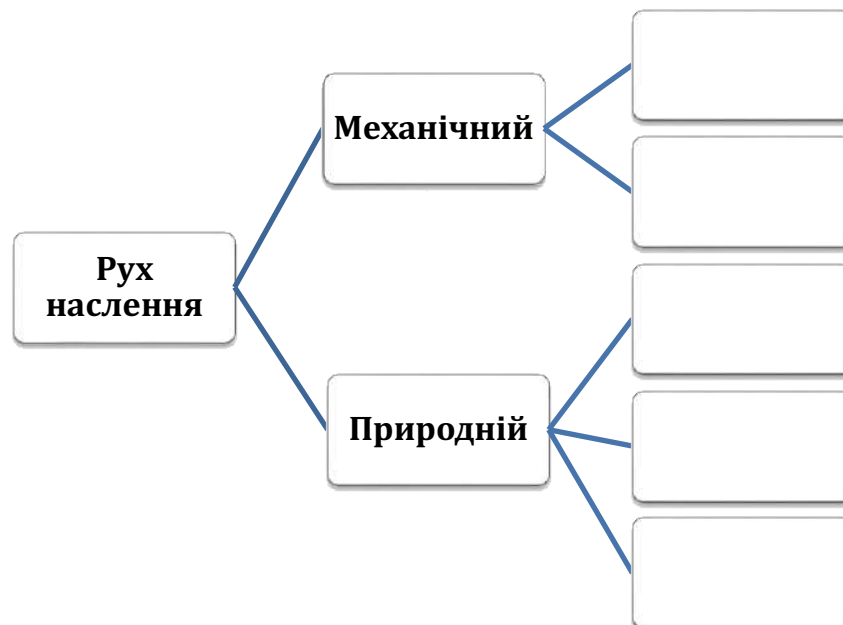
Механічний рух – це _____

Природний приріст населення – це _____

Імміграція – це _____

Еміграція – це _____

2. Доповніть схему:

2 рівень

1. Визначте регіони із найбільшою та найменшою смертністю. Запишіть їх. До якої групи належить твоя область?

---

3 рівень

1. Поміркуйте та зазначте: «Що принесе для чисельності країни масова еміграція?»

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 25, стор. 89-90. Виконайте тестові завдання на стор.90.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

**Національний склад
населення. Поняття
про «трудові
ресурси»**

1 рівень

1. Дайте визначення поняттям:

Трудові ресурси – це _____

_____

Працездатне населення – це _____

_____

Вік працездатного населення: _____

2. Дайте відповіді на запитання:

Хто є корінним населенням нашої держави? _____

_____

Яка державна мова в Україні? _____

_____

3. Які професії вам відомі? _____

_____

_____

2 рівень

1. Доповніть схему:

2. Вставте замість пропусків визначення.

Люди, що працюють в промисловості, сільському господарстві, на будівництві відносяться до _____ сфери. А працівники науки, освіти, культури відносяться до _____ сфери.

Відскануйте QR-код та перегляньте відео.

3 рівень

1. Запишіть заходи, які робить держава для забезпечення безробітних роботою.

Домашня завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) §26- 27, стор. 91 – 94. Виконайте тестові завдання на стор.94.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Оцінка _____

**Практична робота №6:
«Схематичне позначення на
контурній карті кількісного складу
населення»**

План практичної роботи:

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 27, стор. 62-63.

Завдання №2

На карті «Населення України» показати міста-мільйонери.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

Позначити на контурній карті «Населення» такі об'єкти:

- **Міста-мільйонери: Київ, Одеса, Донецьк, Дніпро, Харків;**
- **області із високою та низькою густиною населення.**

Контрольна робота за I семестр

Складові частини та структура господарства. Міжгалузеві промислові комплекси

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняттям:

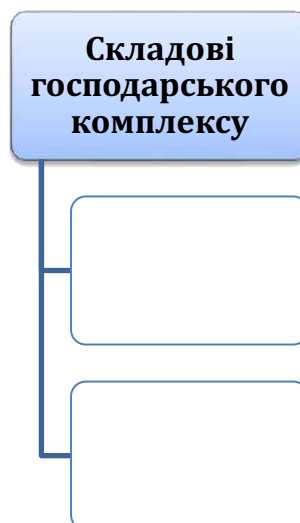
Галузь господарства країни – це _____

_____

Господарство України – це _____

_____

2. Доповніть схему:

2 рівень**1. Запишіть галузі виробничої сфери:**

- а. _____;
- б. _____;
- в. _____;
- г. _____;
- д. _____.

2. Запишіть галузі невиробничої сфери:

- а. _____;
- б. _____;
- в. _____;
- г. _____;
- д. _____.

3 рівень**1. Як розміщені підприємства виробничої сфери і заклади невиробничої? Чому?**

---

2. Які провідні галузі промисловості України вам відомі? _____

---

3. Назвіть, які ресурси є передумовами розвитку господарства України.

Домашнє завдання: опрацювати (прочитати, знати відповіді на запитання) § 28-29, стор. 96-100.

Оцінка _____

Паливно-енергетичний комплекс. Структура комплексу та його роль. Вугільна промисловість

1 рівень

1. Дайте визначення поняттям:

Паливно-енергетичний комплекс – це _____

Терикони – це _____

2. Доповніть схему «Складові паливно-енергетичного комплексу»:

**Відскануйте QR-код та
перегляньте відео
про вугільну промисловість.**

2 рівень

1. Запишіть значення терміна:

Вугілля – це _____

---

2. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки.

Одна з найважливіших галузей промисловості в Україні є .....
Тому не випадково вугілля називають ..... промисловості. В
Україні видобувають ..... та буре ..... Вугілля
видобувають відкритим ..... способом, проте більш ширшого
використання набуло видобування вугілля закритим .....
способом.

Довідка: хлібом, вугільна, кам'яне, вугілля, шахтним, кар'єрним.

Це цікаво!

В Україні найглибші шахти: «Батьківщина» (м.Кривий Ріг) (понад 1520 метра), «Гвардійська» (Кривий Ріг) (1430 м) «Прогрес» (м.Торез) (1340 м), ім. Сковинського (1200 м). **Найглибші шахти світу** знаходяться в **Індії** (шахта **«Чемпіон-Риф»**) та в Південно-Африканській республіці: **«Тау-Тона»** (глибина понад 4,5 км). **Шахтарям** доводиться працювати в екстремальних умовах. Спека доходить до 60 градусів, і на такій глибині постійно існує небезпека прориву води і вибухів.

3 рівень

1. Розгляньте карту «Корисних копалин України» та знайдіть такі об'єкти: Донецький та Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн, Дніпровський буровугільний басейн. Зазначте, які паливні копалини видобувають у вашій області та сусідніх областях.

Домашнє завдання: опрацювати §30,31 ст. 101-104. Виконати завдання

№ 1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ № 1

Пригадайте та запишіть назви та умовні позначки горючих корисних копалин.

Нафтова та газовапромисловість

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

До якого промислового комплексу належить видобуток нафти й природного газу? _____

У яких регіонах нашої країни видобувають нафту та природний газ? _____

2 рівень

1. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки.

Запаси й видобуток природного газу в Україні дещо ....., ніж нафти. Значні родовища зосереджені в ..... районі, зокрема в Харківській області, менші – на Передкарпатті. Нещодавно відкрито родовища природного газу на півдні країни, передусім у .....

Довідка: Причорномор'ї, більші, Дніпровсько-Донецькому.

Це цікаво!

Нафтогазова промисловість України має багатовікову історію: перші історичні дані про видобуток нафти на території західної України з'явилися ще в XIV столітті. У 20-тих роках XIX століття розпочався промисловий видобуток нафти в районі м. Борислав на Прикарпатті. На той час це був найбільший нафтовидобувний регіон у Європі. Вже на початку XX століття обсяг видобутку в цьому регіоні досяг 2 млн.

тонн на рік.

**Відскануйте QR-код
та перегляньте відео!**

3 рівень

1. Використовуючи текст підручника на стор.104-106, выпишіть у яких сферах використовують природний газ.

---

2. Поміркуйте та зазначте, які проблеми у нафтогазовій промисловості України є на сучасному етапі.

Домашнє завдання: опрацювати §32, стор.104-106, відповідати на запитання, виконати завдання № 2 у підручнику на стор. 106. (коротко законспектуйте найголовніше).

ЗАВДАННЯ №2

Оцінка _____

Урок № 36

**Електроенергетика, її
склад.
Практична робота №7
«Позначення на карті
АЕС, ГЕС»**

1 рівень

1. Дайте відповідь на запитання:

Що таке електроенергетика? _____

Пригадайте, які ще галузі, крім електроенергетики, входять до паливно-енергетичного комплексу? _____

2. Доповніть схему «Структура електроенергетики»:

2 рівень

1. Заповніть таблицю «Види електростанцій», вставляючи назви відповідних станцій:

АЕС	ТЕС і ТЕЦ	ГЕС

Відскануй QR-код та
переглянь відео!

Це цікаво!

Енергетичне господарство України належить до найстаріших у країні. Перша згадка про використання енергії річок датується 1292 р. У Києві в 1890 р. почала працювати перша електрична станція загального користування, що освітлювала міський театр і Хрещатик. На початку ХХ ст. виробляли струм невеликі теплові електростанції. Великі ТЕС і ГЕС почали ставати до ладу у 20—30 рр. та після війни.

3 рівень

1. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки.

Електростанції України об'єднані в ..... систему. Це дає змогу передавати ..... в ті райони, які не мають потужних електростанцій. Для цього створюють ЛЕП - ....., найпотужніша із них є .....

Довідка: електроенергетичну, електроенергію, Донбас-Вінниця-Буриштин, лінія електропередач.

Практична робота

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Прочитати §32-33.

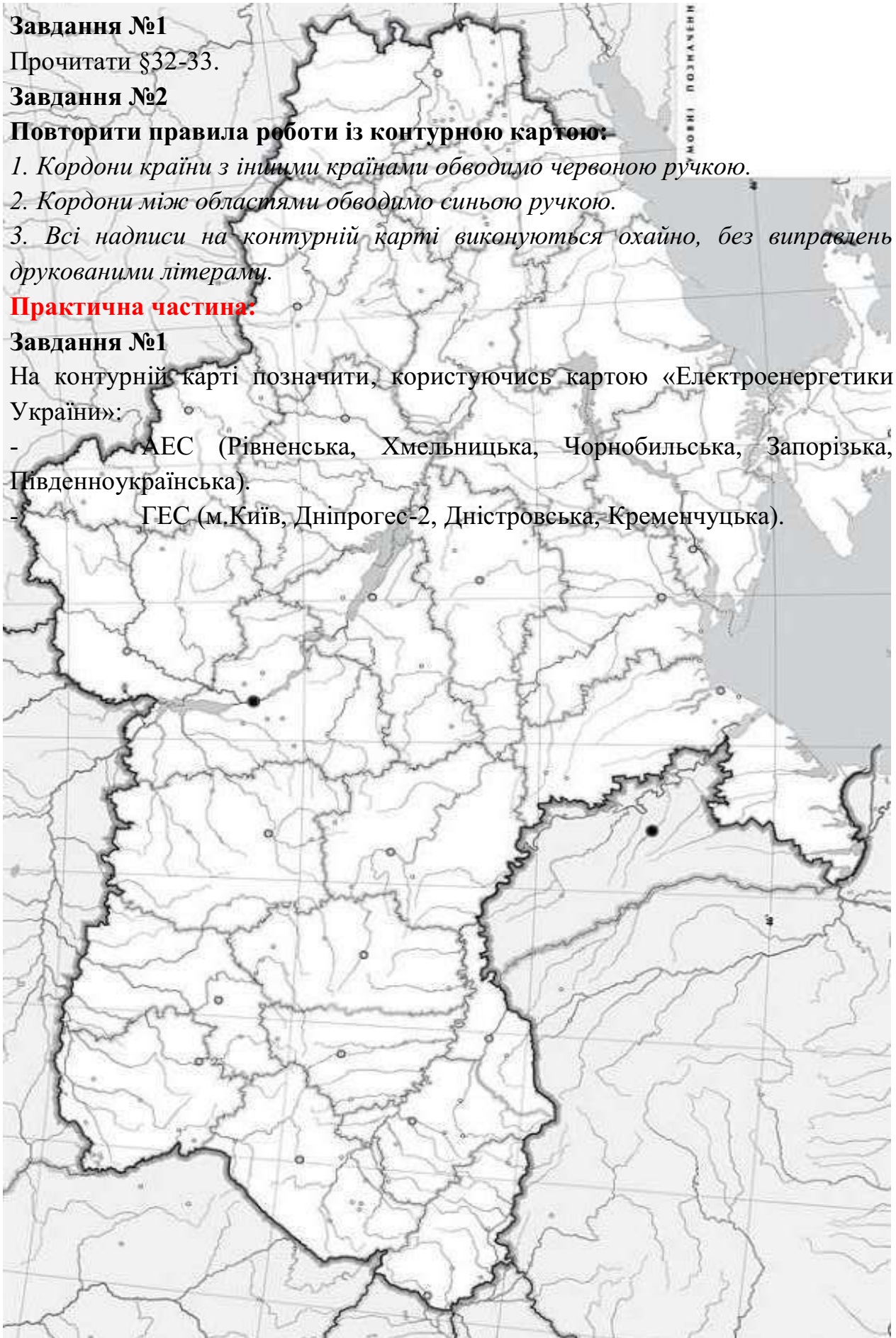
Завдання №2**Повторити правила роботи із контурною картою:**

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:**Завдання №1**

На контурній карті позначити, користуючись картою «Електроенергетики України»:

- АЕС (Рівненська, Хмельницька, Чорнобильська, Запорізька, Південноукраїнська).
- ГЕС (м.Київ, Дніпрогес-2, Дністровська, Кременчуцька).

Домашнє завдання: опрацювати §33, ст.107-110. Знати відповіді на запитання.
Виконати завдання №2, ст.111 (у підручнику).

ЗАВДАННЯ № 2

**Завдання для допитливих!
Відскануй QR-код.**

Оцінка _____

Урок № 37

**Металургійний
комплекс, його
структура. Чорна
металургія**

1 рівень

1. Дайте визначення поняттям:

Металургійний комплекс –
це _____

_____

_____ Ч

орна металургія – це

_____

_____

Збагачування руди – це _____

_____

Агломерація – це _____

_____

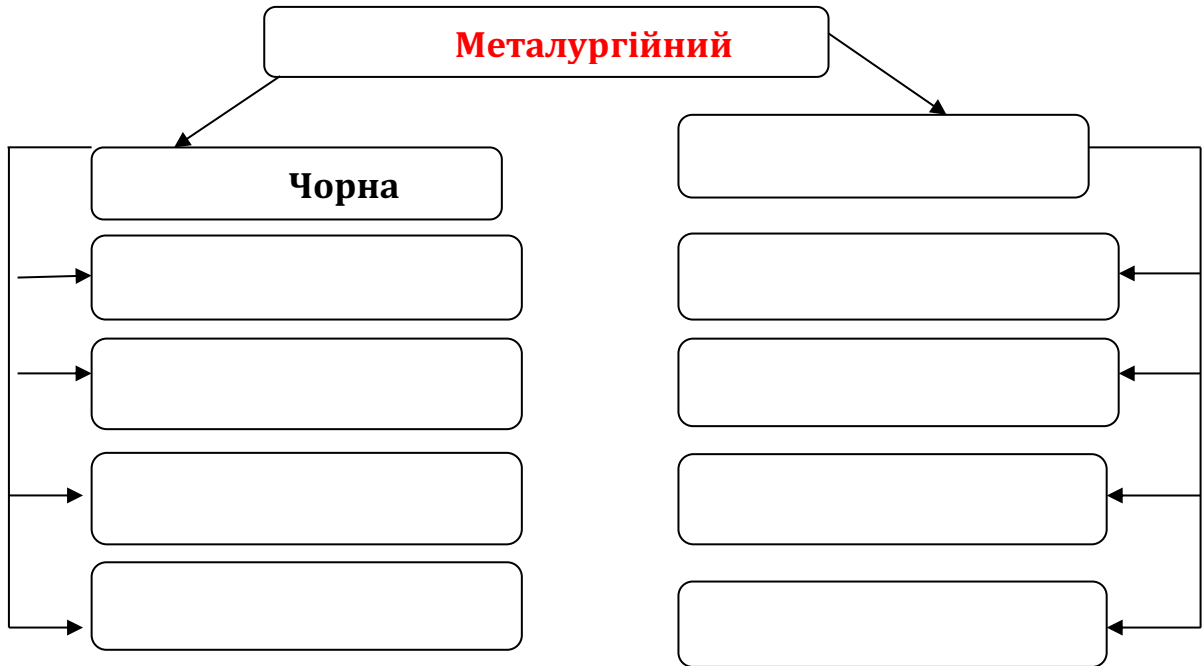
2. Зазначте фактори, що сприяли розвитку металургійного комплексу України:

1. _____ ;

2. _____ ;
 3. _____ ;

2 рівень

1. Доповніть схему, використовуючи підручник ст.112 «Складові металургійного комплексу України»:

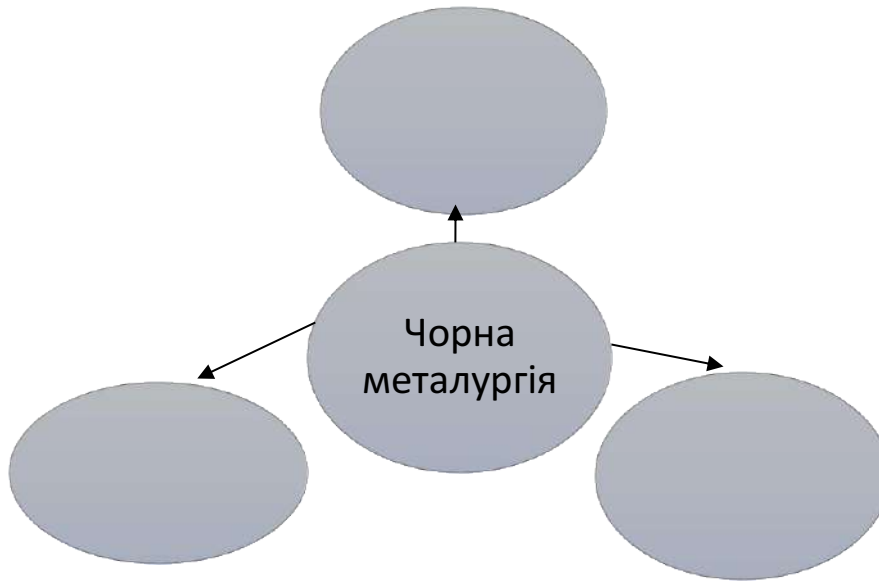

Відскануй QR-код та
переглянь відео!

2. Запишіть райони чорної

металургії:

Це цікаво!

Виписка й використання заліза на території України відоме ще з часів Київської Русі. На Поліссі, у Передкарпатті з болотяних руд виплавляли залізо на деревному вугіллі у XIV-XVIII ст. (Луганськ — 1796 р.). З 1872 року став до ладу в Юзівці (тепер Донецьк) завод на коксі. У 1913 році в Україні діяло понад 120 металургійних підприємств. У період Першої і Другої світових воєн галузь була практично повністю зруйнована. У 50-і роки більшість підприємств було відбудовано, почалося споруджені нових.

3 рівень

1. Запишіть, якої шкоди завдає видобування руди навколишньому середовищу.

---

2. Випишіть із карти «Промисловість України» центри Чорної промисловості України.

Домашнє завдання: опрацювати §34-35, ст.112-116. Знати відповіді на запитання.

Оцінка _____

Урок № 38

**Кольорова металургія.
Практична робота № 8
«Позначення на карті
районів чорної та
кольорової металургії»**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а.) Що таке кольорова металургія? _____

_____

б.) Які руди кольорових металів ви знаєте? _____

_____

2 рівень

1. Зазначте райони кольорової металургії:

**Відскануй QR-код та
переглянь відео!**

3 рівень

1. Заповніть таблицю «Види кольорових металів та місце їх розташування»:

Назва металу	Місце розташування заводу
Алюмінієві сплави	Луганська обл., м.Довжанськ (Свердловськ)

Практична робота

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

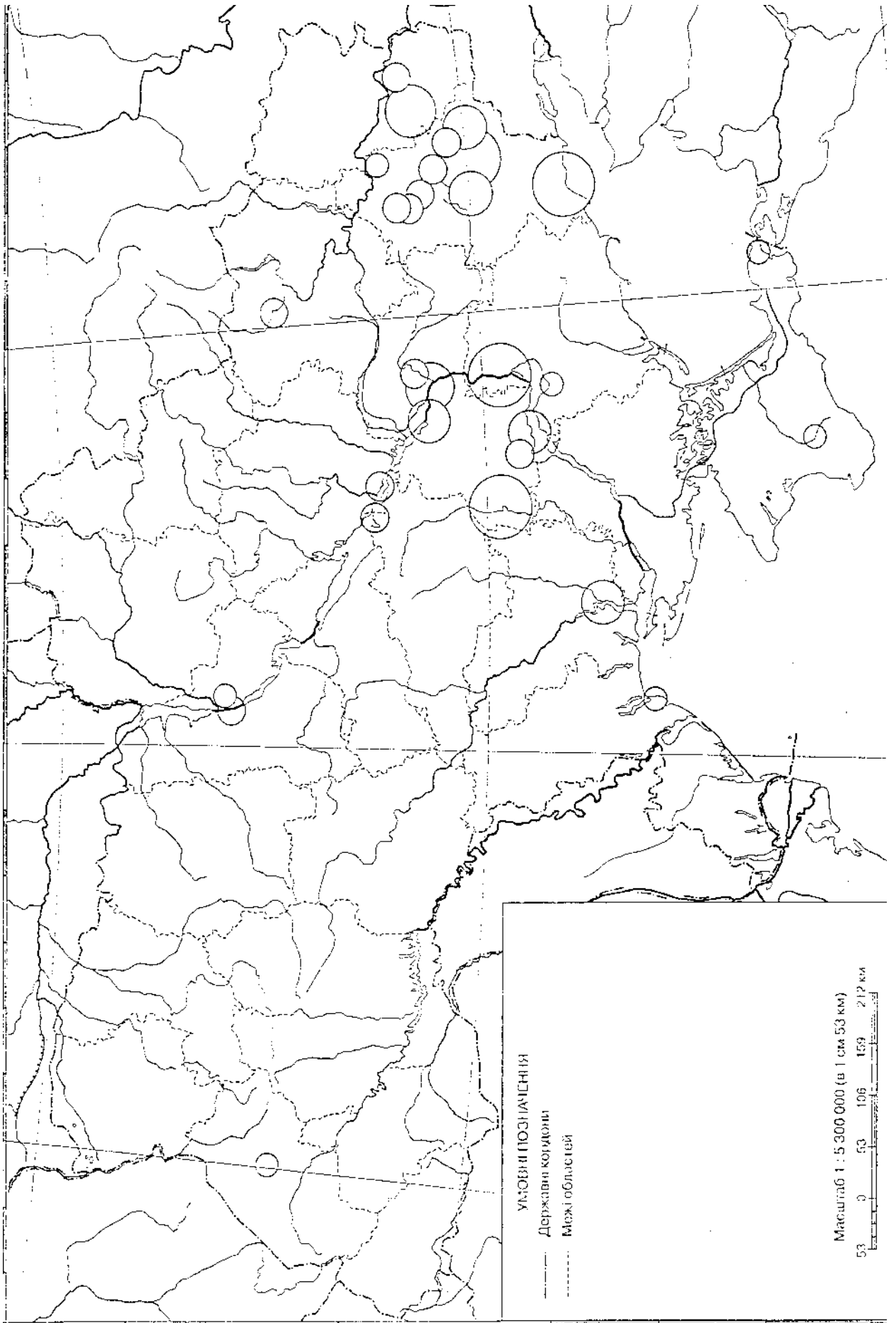
Повторити §35, 36, стор.113-17.

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

- 1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.*
- 2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.*
- 3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.*

Практична частина: На контурній карті позначити найбільші центри чорної та кольорової металургії, користуючись картою на стор.115 у підручнику.

Домашнє завдання: опрацювати §36, стор.116-117. Знати відповіді на запитання.

Відскануй QR-код та розв'яжи кросворд.

Оцінка _____

Урок №39

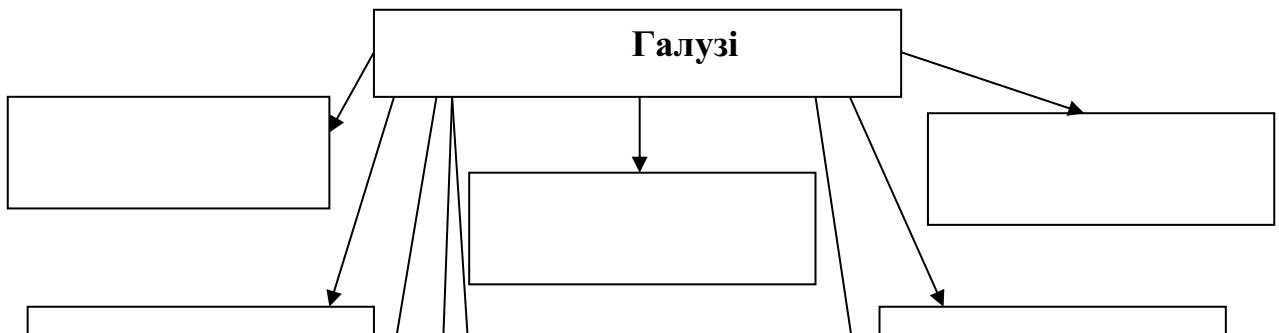
Машинобудівний комплекс: його структура. Галузі машинобуду

1 рівень

1. Дайте визначення поняттю:

Машинобудівельний комплекс – це _____

2. Доповніть схему «Структура машинобудівельного комплексу»:

З рівень

1. Складіть таблицю головних галузей машинобудування та об'єктів, що вони виробляють.

Галузь машинобудування	Об'єкт виробництва
Важке	
Транспортне	
Енергетичне	
Електротехнічне	
Точне	

Верстатобудування	
Сільськогосподарське	

Це цікаво!

[Машинобудування України](#) виникло ще в середині XIX сторіччя. Наявність металу, вигідне транспортно-географічне розташування, висока концентрація сільськогосподарського виробництва сприяли розвитку важкого, транспортного і сільськогосподарського машинобудування.

**Відскануй QR-код
та переглянь відео!**

3 рівень

1. Поміркуйте та запишіть: *Чим машинобудування з іншими господарства?*

пов'язане галузями

---

§37, стор.118-121. Знати відповіді на стор.121 (у підручнику). Законспектувати

**Завдання для кмітливих!
Проскануй QR-код.**

Оцінка _____

Урок №40

**Розміщення підприємств машинобудування.
Практична робота №9
«Позначення на карті центрів**

1 рівень**1. Зазначте від яких особливостей розміщується машинобудування:**

а. _____;

б. _____;

в. _____;

2 рівень**1. Перерахуйте райони розташування:**

а. важкого машинобудування: _____
_____;

б. транспортного машинобудування: _____
_____;

в. суднобудування: _____
_____;

г. літакобудування: _____
_____;

д. енергетичного машинобудування: _____
_____;

е. електротехнічного машинобудування: _____
_____;

є. точного машинобудування: _____
_____;

ж. верстатобудівне та приладобудівне машинобудування: _____
_____;

з. сільськогосподарське машинобудування: _____
_____.

Відскануй QR-код та

**спробуй свої сили у
вікторині!**

Практична робота

План практичної роботи

Теоретична частина

Завдання №1

Повторити §38, стор.121-123.

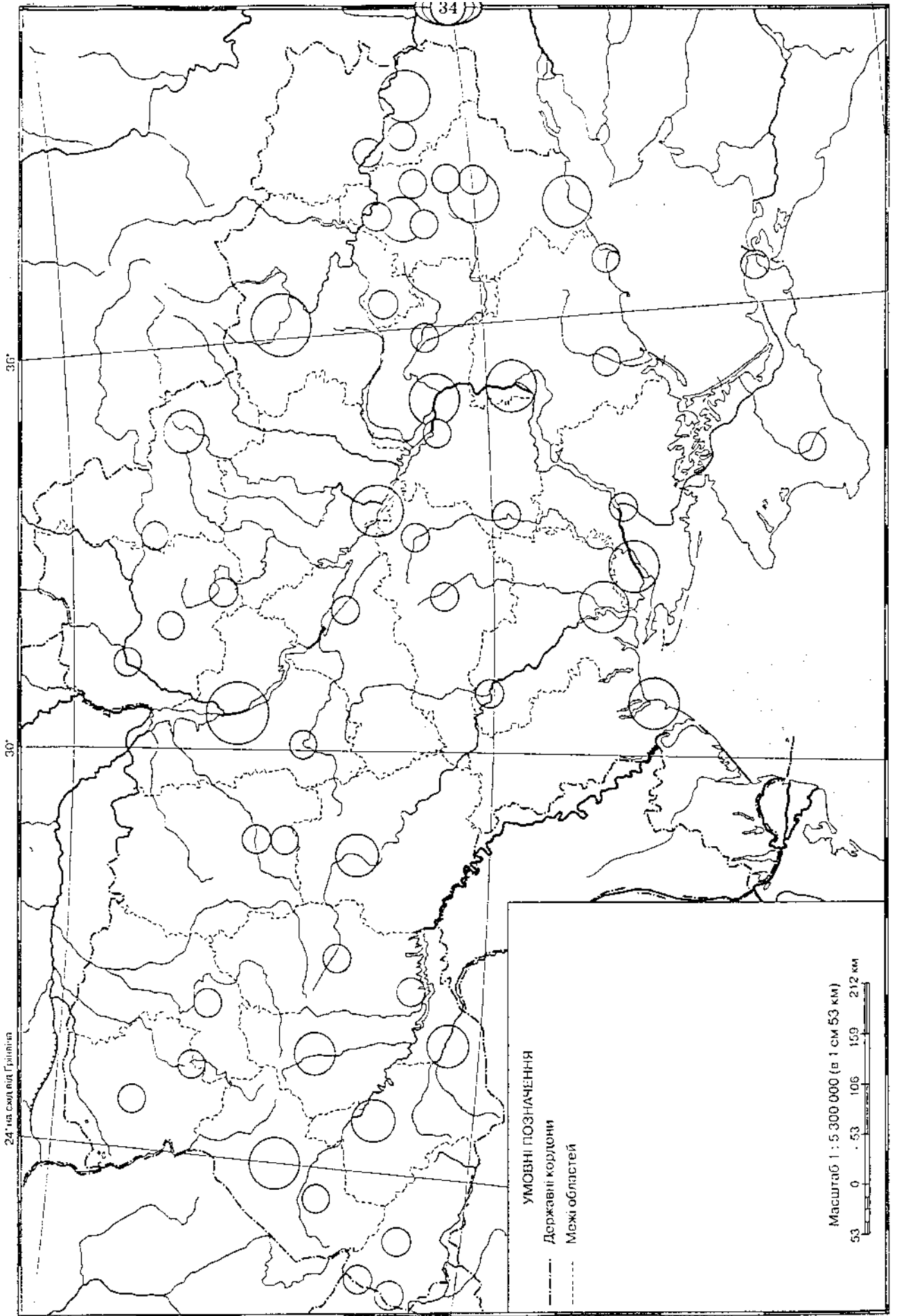
Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

- 1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.*
- 2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.*
- 3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.*
- 4. Центри машинобудування позначати червоним кругом.*

Практична частина:

На контурній карті позначити найбільші центри машинобудування: Сміла, Конотоп, Костянтинівка, Маріуполь, Макіївка, Горлівка, Харків, Кременчук, Кривий Ріг, Запоріжжя.

Домашня завдання: опрацювати §38, стор.121-123. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №1, стор.124, записати їх у зошит.

ЗАВДАННЯ № 3

Оцінка _____

Урок №41

**Хімічна
промисловість: її
структура,
сировинна база**

1 рівень

1. Дайте визначення поняттю:

Хімічна промисловість – це _____

---

2. Зазначте найважливіші галузі хімічної промисловості:

а. _____ ;

б. _____ ;

в. _____ ;

Відскануй QR-код та
переглянь відео!

2 рівень

1. Складіть схему «Центри хімічної промисловості»:

3 рівень

1. Заповніть таблицю «Види хімічної продукції»:

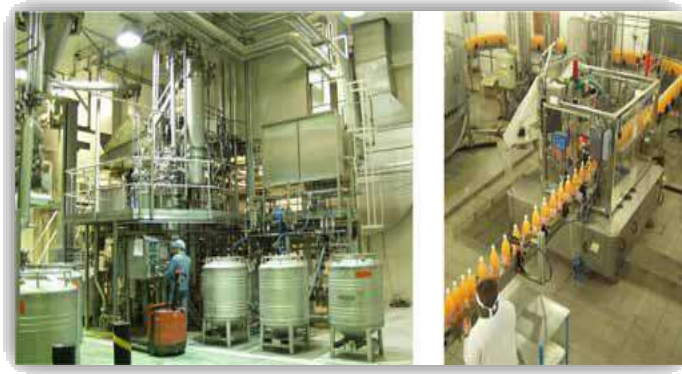
Назва хімічної продукції	Центр виробництва
Фосфорні добрива	Вінницький, Костянтинівський, Одеський хімзавод

Домашнє завдання: опрацювати §39, стор.124-127. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №3, стор.127.

ЗАВДАННЯ № 3

Назва виробу	Місце виготовлення

Оцінка _____

**Практична робота
№10 «Позначення
на контурній карті
центрів хімічного
виробництва»**

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити §39, стор.124-127.

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.
2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.
3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

Обвести кордони України.

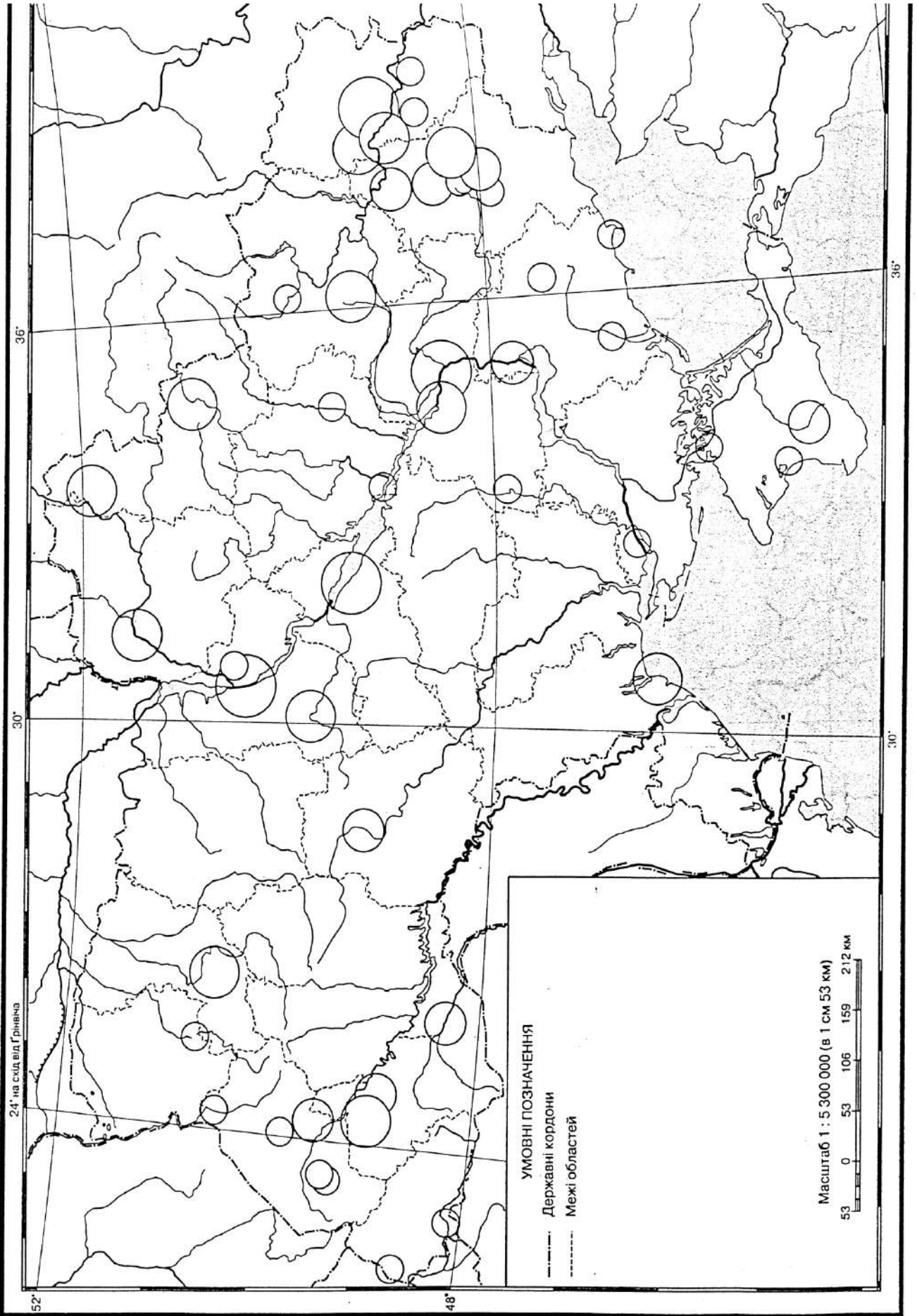
Завдання №2

На контурній карті позначити:

- центри виробництва пластмаси: Донецьк, Запоріжжя;
- центри виробництва хімічних волокон: Київ, Черкаси, Чернігів;
- центри виробництва соди: Лисичанськ (Луганська обл.);
- центри виробництва калійних добрив: Калуш та Стебник (Івано-Франківська обл.);
- центри виробництва фосфорних добрив: Вінниця, Одеса;
- центри виробництва азотних добрив: Горлівка, Кам'янське(Дніпродзержинськ), Сєвєродонецьк.

ХІМІЧНА ПРОМИСЛІВІСТЬ

Домашнє завдання: повторити §39, виконати завдання № 1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ № 1

Виконайте тестові завдання. Виберіть 1 правильну відповідь (навпроти поставте відповідну позначку у квадратику).

1. В Україні існують .... центри хімічної промисловості:

- а) 2;
 б) 3;
 в) 4;

2. Найважливіші галузі хімічної промисловості:

- а.) виробництво кам'яної солі та соди;
 б.) виробництво калійної солі та соди;
 в.) виробництво мінеральних добрив, кислот і соди.

3. Виробництво лікарських засобів, дезінфікувальних засобів називається ..... промисловість:

- а.) хіміко-фармацевтична;
 б.) лікувальна;
 в.) лакофарбна.

Оцінка _____

Урок №43

**Лісова
промисловість:
склад галузі.
Меблева
промисловість**

1 рівень

1. Дайте визначення поняттю:

Лісова промисловість – це _____
 _____.

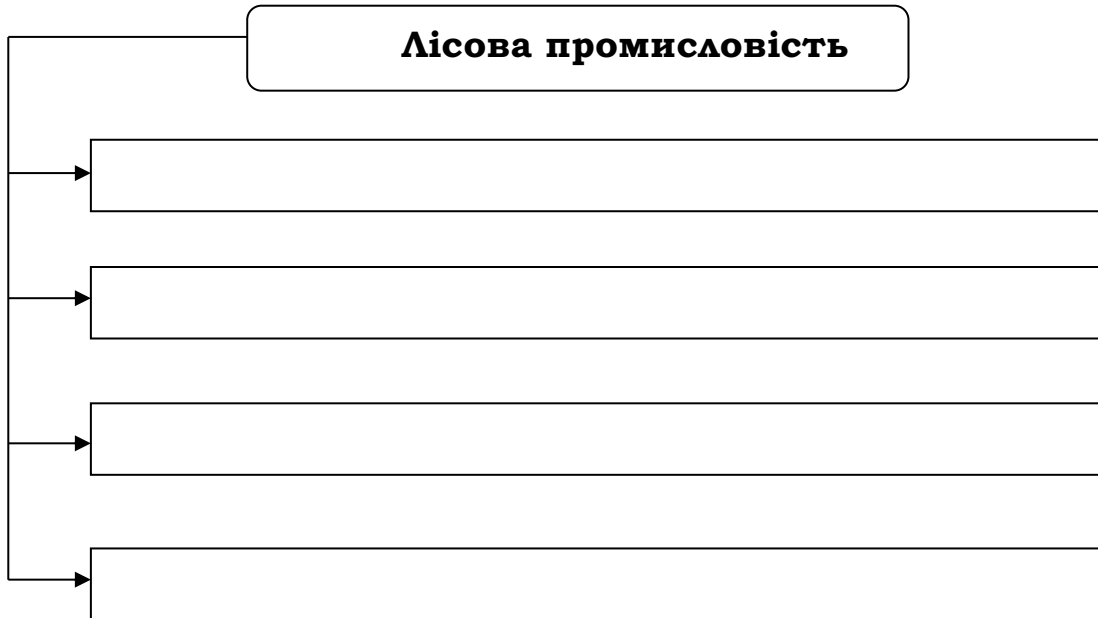
2. Дайте відповіді на запитання:

а) На які групи ділять дерева і кущі? _____

б) Які породи дерев поширені у твоїй місцевості? _____

2 рівень

1. Складіть схему-структуру лісової промисловості України:

Відскануйте QR-код
та перегляньте відео!

2. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки.

Лісозаготівля відбувається переважно в ..... та на ....., тобто там, де є ліси. Тут поширені такі цінні породи дерев, як дуб, ..., сосна, ялина, ..., ...

Довідка: смерека, ясен, Українських Карпатах, Полісся, бук.

3 рівень

1. Заповніть таблицю «Характеристика лісової промисловості»:

Галузь лісової	Райони розміщення	Продукти
----------------	-------------------	----------

промисловості	підприємств	виробництва
Лісозаготівля	Карпати, Полісся	Заготівля лісу для подальшої обробки.

2. Поміркуйте та запишіть, якими виробами меблевої промисловості ми користуємося кожного дня?

Домашнє завдання: опрацювати §40, стор.127-130. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №2 (у підручнику) стор.130.

ЗАВДАННЯ №2

**Завдання для
допитливих.
Відскануй QR-код.**

Оцінка _____

**Відскануйте QR-код
та перегляньте відео
про екологічні
проблеми та шляхи
їх вирішення.**

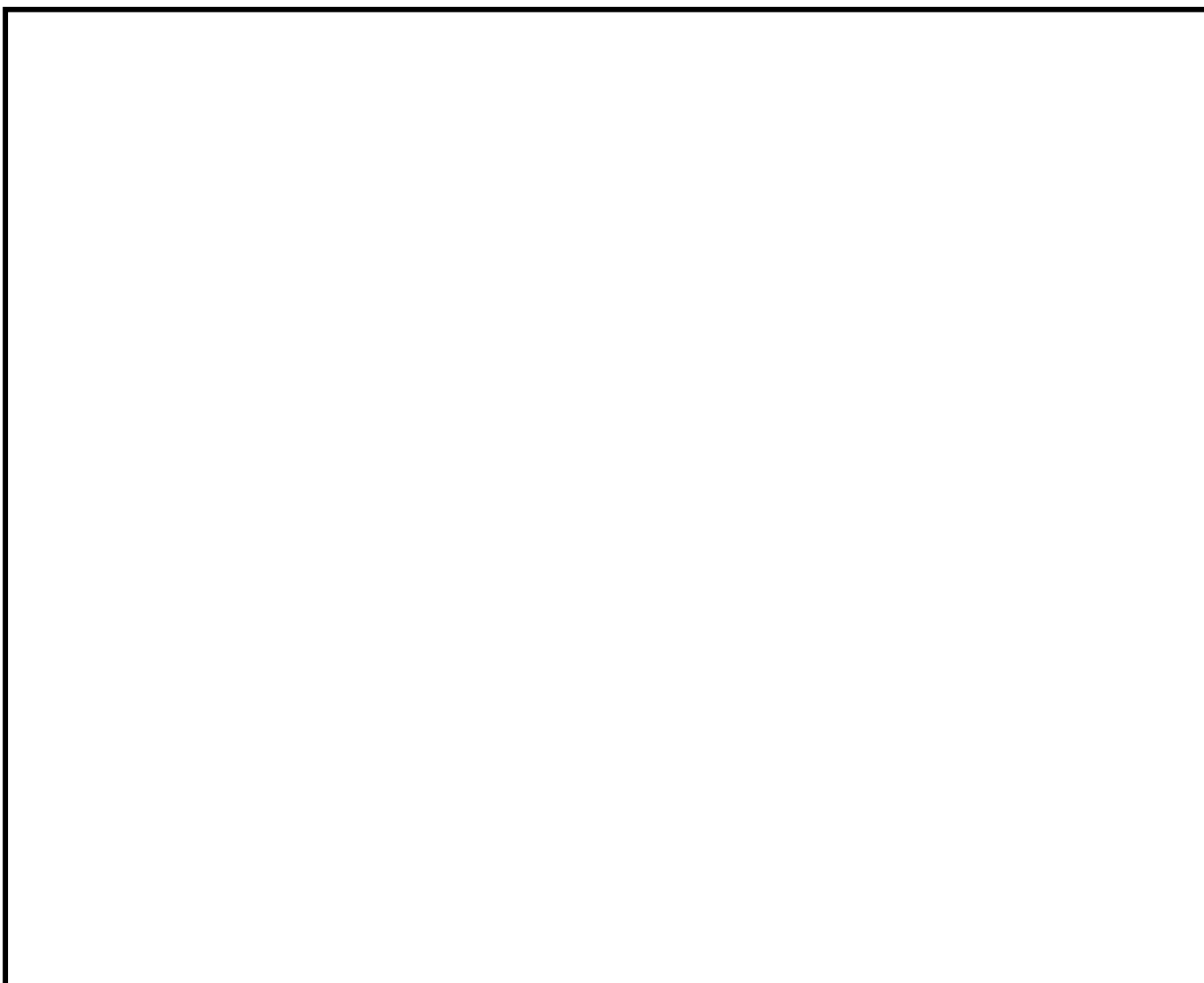

Домашнє завдання: опрацювати §41, стор.130-132. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ № 1

Намалювати малюнок на тему «Ліс – легені планети»

Оцінка _____

Промисловість будівельних матеріалів: структура, значення галузі

1 рівень

1. Дайте визначення поняттю:

Промисловість будівельних матеріалів – це _____

_____

2. Запишіть, що відносять до будівельних матеріалів:

_____

_____

2 рівень

1. Поміркуйте та зазначте, які корисні копалини є сировинною базою для будівельної галузі.

_____

_____

Відскануйте QR-код
та перегляньте відео!

2. Заповніть таблицю «Різноманітність та поширення промислових матеріалів»:

Будівельний матеріал	Район видобування
----------------------	-------------------

Цегла	Працюють майже по всій території України.

Це цікаво!

Цементна промисловість України бере свій початок із трьох Амаросіївських цементних заводів, які стали до ладу 1890, 1896, 1913 рр. як сировина тут використовується мергель. У наступні періоди, аж до 1928 року, нові цементні заводи не будувалися. Лише відновлювалися старі—Краматорський, Дніпропетровський. Розвиток промислового будівництва вимагав збільшення випуску цементу. Були збудовані нові цементні заводи—Харківський і Дніпродзержинський (1934), Єнакіївський (1938).

3 рівень

1. Розгляньте схему взаємозв'язків галузей промисловості у підручнику на стор.132 та зазначте, який зв'язок галузі будівельних матеріалів з іншими галузями господарства.

Галузь промисловості	Промисловість будівельних матеріалів
Металургія	Будівельні споруди, метали
Хімічна	
Лісова	
Транспорт	
Сільське господарство	
Невиробнича сфера	
Машинобудування	

Домашнє завдання: опрацювати §42, стор.132-134. Знати відповіді на запитання.

**Відскануй QR-код
та виконай цікаве
завдання!**

Оцінка _____

Урок №46

Контрольна робота

Урок №47

**Агропромисловий
комплекс України.
Галузі спеціалізації
сільського
господарства**

1 рівень

1. Дайте визначенню поняттям:

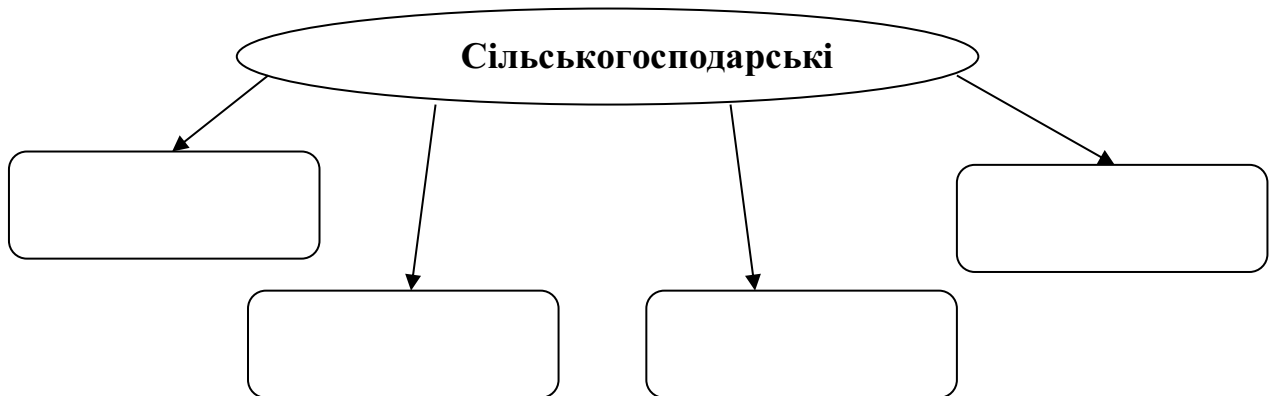
Агропромисловий комплекс (АПК) - _____

_____
_____
_____.

Сільськогосподарські угіддя – це _____

Сільськогосподарська зона – це _____

2. Запишіть схему «Види сільськогосподарських угідь»:

2 рівень

1. Замість крапок вставте потрібне слово за змістом із довідки.

Головною ланкою агропромислового комплексу України є .....
 ..... його поділяють на ..... та
 .....

Довідка: рослинництво, сільське господарство, тваринництво.

2. Запишіть, які сільськогосподарські зони відокремлюють на території України.

3 рівень

1. Зазначте природну зону та, що на ній вирощують:

Домашнє завдання: опрацювати §43, стор.137-139. Знати відповіді на запитання.

Оцінка _____

Урок №48

**Рослинництво:
структура галузі,
провідні культури**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а. Які типи ґрунтів поширені на території України? _____

б. Який ґрунт є найродючішим? _____

в. Зазначте, які природні зони є на території України _____

2. Дайте визначенню поняттю:

Рослинництво – це _____

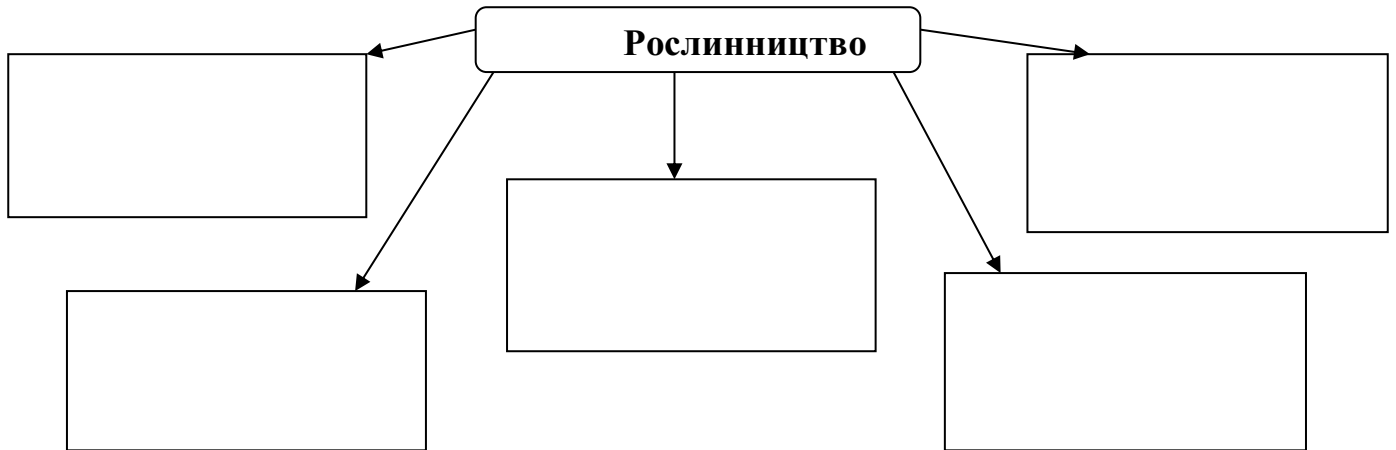
3. Дайте відповіді на запитання:

а. Яка основна зернова культура України? _____

б. Які провідні технічні культури України? _____

2 рівень

1. Складіть схему-структуру рослинництва

Відскануй QR-код
та переглянь відео!

2. Запишіть таблицю «Види культур»:

Види культур	Рослини, які відносяться	Природна зона в якій поширені
Зернові (злакові)	Озима пшениця, ячмінь, кукурудза	Лісостепова та степова
Зернові (круп'яні)		
Зернові (зернобобові)		
Кормові		
Технічні		
Овочі		
Баштанні		
Плодові, ягідні		

3 рівень

1. Користуючись картою «Посів цукрових буряків в Україні» у підручнику на стор.142, простежити та записати природні зони у яких поширено їх вирощування та найбільш густо засіяні області.

Домашнє завдання: опрацювати §44, стор.139-144. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №4 (у підручнику) стор.144.

ЗАВДАННЯ №4

Оцінка _____

Урок №49

**Тваринництво:
структура галузі та
значення**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а. Що таке тваринництво? _____

б. На які 2 види поділяють всі тварини? _____

в. Які свійські тварини ви знаєте? _____

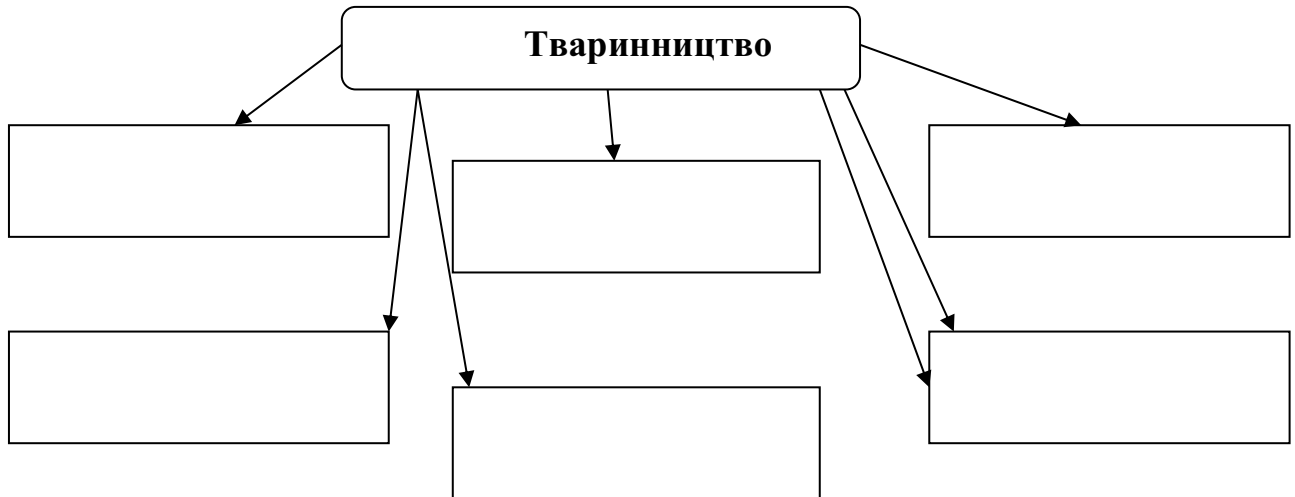

---

2. Поміркуйте та запишіть, що дає тваринництво людям?

2 рівень

1. Складіть та запишіть структуру тваринництва:

Відскануйте QR-код
та перегляньте відео.

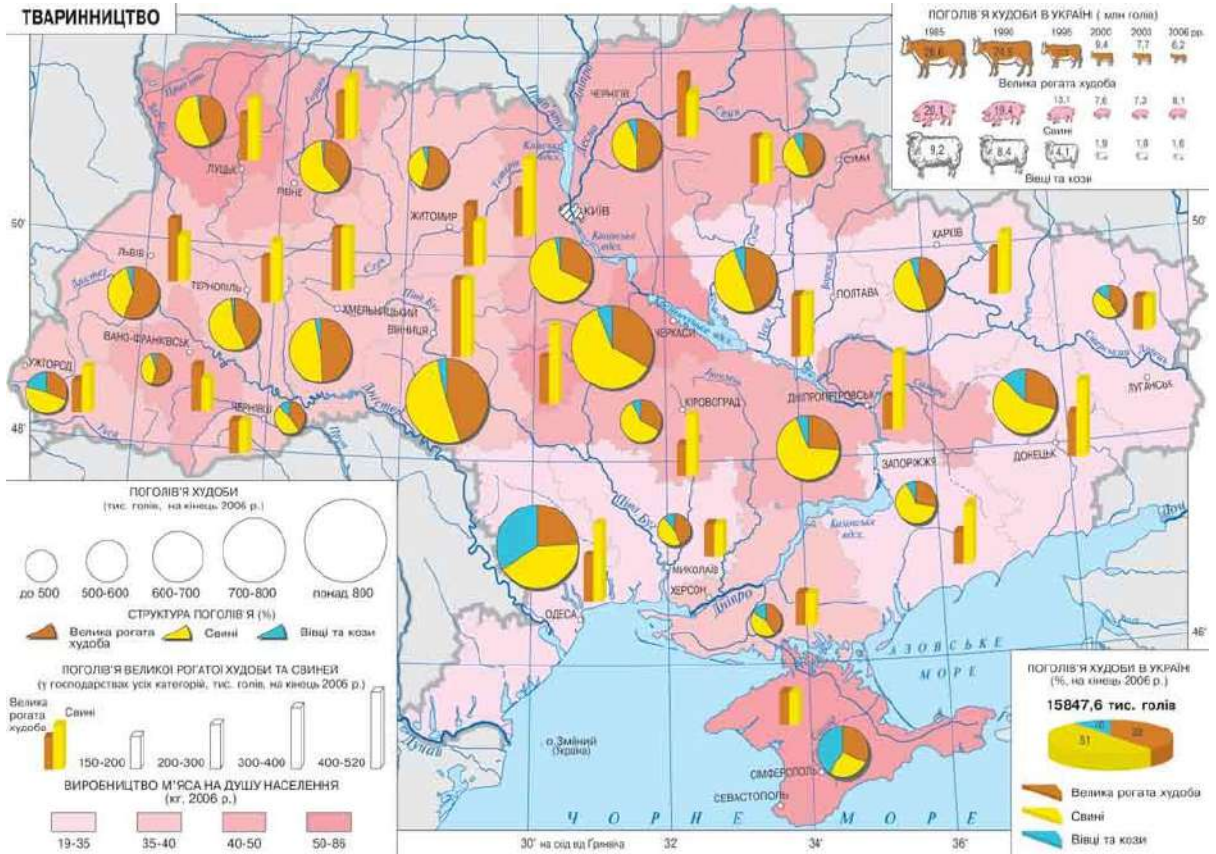

2. Запишіть таблицю «Особливості галузей тваринництва»:

Галузь тваринництва	Тварини, які відносяться	Природна зона в якій поширені
Скотарство		
Свинарство		Усі природні зони

3 рівень

1. Користуючись картою «Тваринництво» запишіть області із найбільшою кількістю поголів'я худоби.

Це цікаво!

На українських землях тваринництво відоме з давніх давен, плекали велику рогату худобу, овець, свиней і кіз, зокрема носії трипільської культури; також дещо пізніше стало поширене конярство. Але після перетворення степів на орну землю вівчарство зменшилося через брак кормової бази, а волів, які добре надавалися на розорання важкої цілини, замінили коні .

Домашнє завдання: опрацювати §45, знати відповіді на запитання.

Завдання для допитливих!
Відскануй QR-код.

Оцінка _____

**Харчова промисловість.
Практична робота
№11: «Складання схеми
структури сільського
господарства України»**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

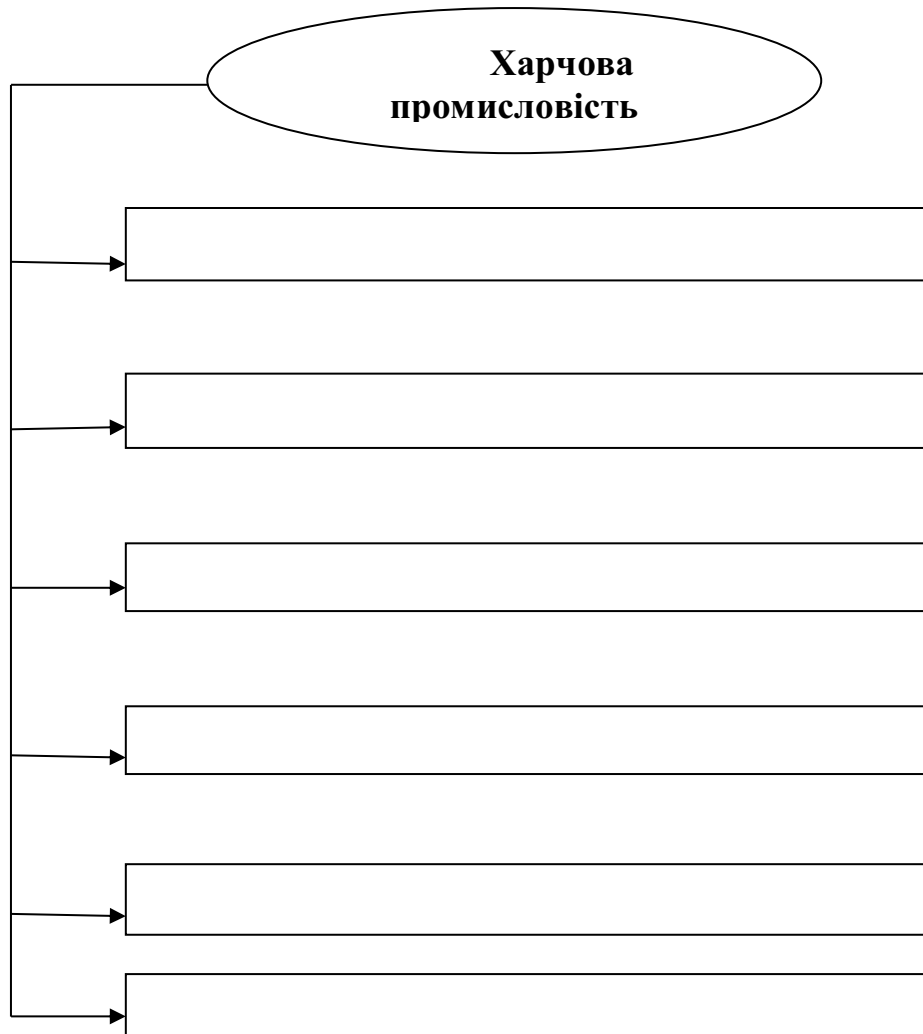
а. Що таке харчова промисловість? _____

б. На які чинники розташування орієнтується харчова промисловість? _____

в. Які продукти харчування ви знаєте? _____

2 рівень

1. Складіть та запишіть структуру харчової промисловості.

Це цікаво!

До початку [XIX ст.](#) виробництво харчових продуктів існувало в Україні у вигляді: [млинарства](#), [винокуріння](#), [олійництва](#), [видобутку солі](#), [тютюнництва](#) тощо. Як галузь [фабричного виробництва](#) харчова промисловість почала розвиватися у другій половині XIX століття; лише цукрова промисловість зародилася раніше, коли [1824 р.](#) в с. [Макошиному](#) на Чернігівщині та в с. [Трощині](#) на Київщині побудовано перші цукрові заводи.

Відскануй QR-код та переглянь відео!

3 рівень

1. Запишіть таблицю «Харчова промисловість»:

Галузь харчової промисловості	Продукти виробництва	Природна зона в якій поширені
Борошномельно-круп'яна, хлібопекарська, кондитерська	Хлібобулочні вироби, печиво, цукерки тощо.	Усі райони України

Домашнє завдання: опрацювати §46, знати відповіді на запитання.

**Завдання для
допитливих.
Відскануй QR-код.**

Оцінка _____

Урок №51

**Загальна
характеристика
транспортного
комплексу**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

Які є види транспорту? _____

Яким видом транспорту ви добираєтесь додому? _____

2. Запишіть визначення до понять:

Транспорт -

_____

Транспортний комплекс - _____

Транспортний вузол - _____

2 рівень

1. Запишіть найбільші транспортні вузли України:

а. _____;

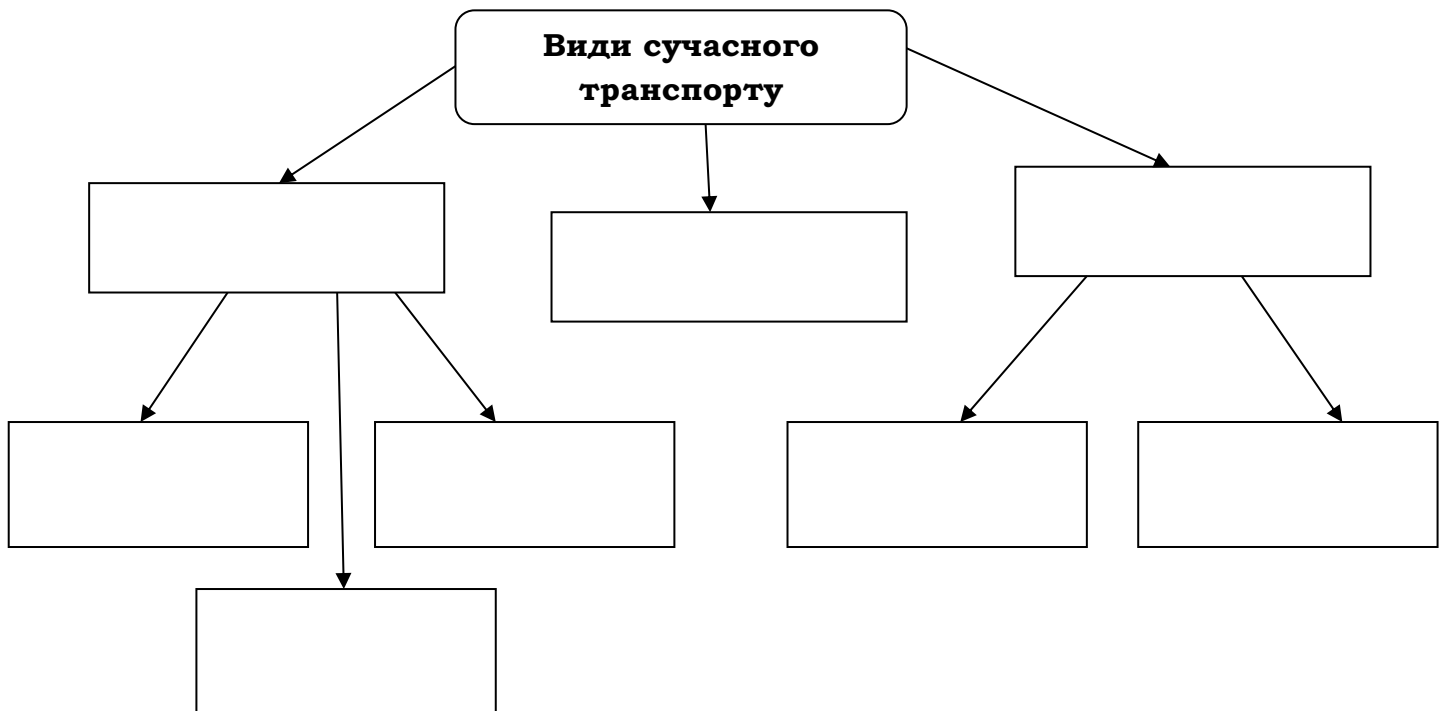
б. _____;

в. _____;

г. _____.

3 рівень

1. Складіть схему «Види сучасного транспорту»:

Це цікаво!

Залізничний транспорт є найрозвинутішим в Україні, за загальною довжиною колії він посідає четверте місце у світі (після США та Канади).

Автобусним транспортом перевозиться практично стільки ж пасажирів, скільки усіма іншими видами транспорту (тролейбусним, трамвайним, залізничним, метрополітенним,

таксомоторним легковим, морським, річковим, авіаційним) разом узятими. Загальна довжина доріг і вулиць з твердим покриттям, включаючи довжину вулиць-набережних у містах і селищах міського типу, перевищує чверть мільйона кілометрів.

Домашнє завдання: опрацювати §47, стор.151-152. Відповідати на запитання. Виконати завдання № 1, ст..151.

ЗАВДАННЯ №1

Оцінка _____

Урок №52

**Види транспорту:
сухопутній, водний
та повітряний**

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняттям:

Залізничний транспорт - _____

Трубопровідний транспорт - _____

Морський транспорт - _____

Повітряний транспорт - _____

2. Запишіть найважливіші залізничні сполучення та автомобільні магістралі:

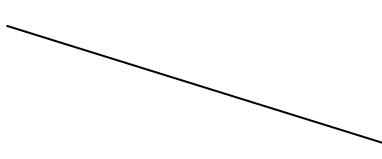
2 рівень

1. Зазначте важливі морські порти Чорного та Азовського морів. По групуйте їх у 2 колонки: *Одеса, Чорноморськ, Керч, Херсон, Феодосія, Маріуполь.*

Чорне море	Азовське море

2. Пригадайте та установіть відповідність (з'єднайте стрілочками) між великими машинобудівними центрами України та галузями машинобудування, які в них переважають:

Краматорськ	електротехнічне машинобудування
Миколаїв	приладобудування
Харків	важке машинобудування
Київ	суднобудування

3 рівень

1. Зазначте основні функції транспорту в господарстві країни.

---

2. Прочитайте поняття та запишіть їх за групами:

Автомобіль, кукурудза, поїзд, нафта, телевізор, картопля, сталь, тролейбус.

а. транспорт _____;

б. промислова продукція _____;

в. сільськогосподарська продукція _____.

Домашнє завдання: опрацювати §48,49, стор.153-158. Знати відповіді на запитання.

Оцінка _____

Урок 53

**Легка
промисловість:
структура,
географічне
розміщення**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а) Що таке легка промисловість? _____

_____

б) Наведіть приклади предметів легкої промисловості _____

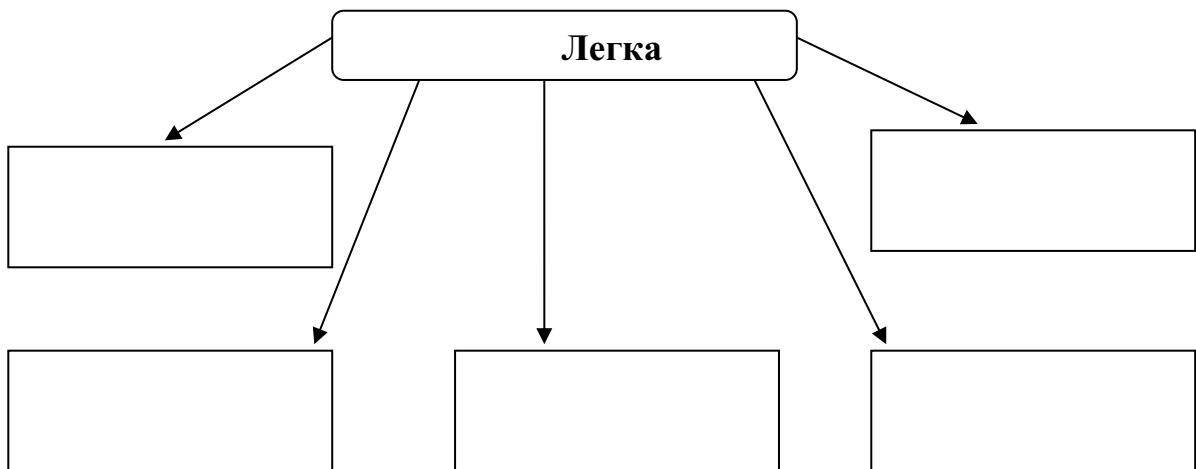
_____

2. Де розміщуються підприємства легкої промисловості? _____

_____

2 рівень

1. Скласти схему-структуру «Легкої промисловості»:

**Відскануй QR-код
та переглянь відео.**

2. Установіть відповідність (з'єднайте стрілочками) між виробництвом

легкої промисловості та
Верхня білизна, панчохи
Різноманітні тканини
Чоботи, туфлі
Шуба

готовою продукцією:

хутрова
текстильна
трикотажна
взуттєва

3 рівень

1. Складіть таблицю-легкої промисловості користуючись

характеристику підручником.

Назва галузі	Чинники розміщення	Основні центри
Текстильна	Сировинний, споживчий	
Швейна		
Трикотажна		
Шкіряно-взуттєва		

2. Поміркуйте та зазначте, які проблеми має легка промисловість?

Домашнє завдання: опрацювати §50, стор.160-162. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №1 (у зошиті).

ЗАВДАННЯ №1

Виберіть лише одну правильну відповідь.

1. Які міста є центрами вовняної промисловості?

- а) Київ, Вінниця, Чернігів;
 б) Чернігів, Луганськ, Кривий Ріг;
 в) вся Україна;

2. Забезпечує населення взуттям така промисловість:

- а) взуттєва;
 б) трикотажна;
 в) швейна;

3. Є такі види тканин:

- а) легкі, важкі;
 б) мокрі, бавовняні, лляні;
 в) лляні, бавовняні, шовкові.

Відскануй QR-код

та виконай цікаве завдання!

Оцінка _____

Урок №54

Сфера послуг: її складові, значення

1 рівень

1. Дайте визначення таким поняття:

а) Сфера послуг _____

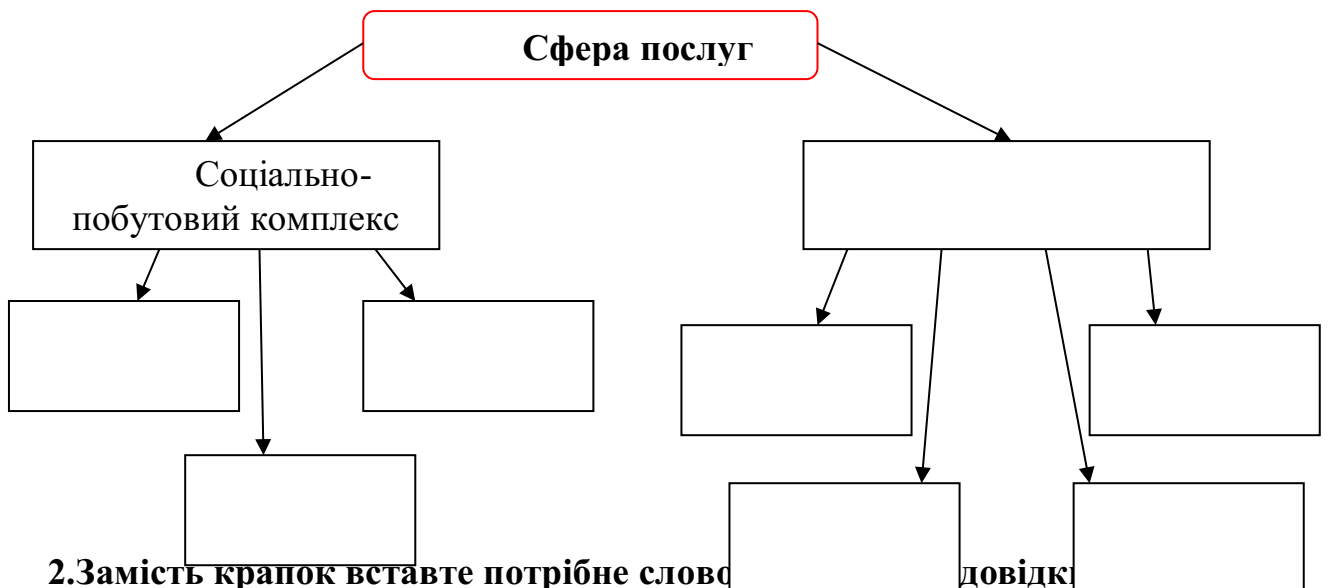
це _____

б) Рекреація – це _____

2. Де розміщуються об'єкти сфери послуг? _____

2 рівень

1. Складіть схему-структуру сфери послуг:

2. Замість крапок вставте потрібне слово

довідка

Важливою складовою охорони здоров'я є .....
діяльність, що в поєднання з туризмом становлять .....
.....– це система заходів, пов'язаних із використанням вільного
часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної, спортивної діяльності людей на
спеціалізованих територіях.

Довідка: рекреація, санітарно-курортна, рекреаційний комплекс.

3 рівень

1. Поміркуйте та запишіть, які проблеми має сфера послуг в умовах нашої країни.

Домашнє завдання: опрацювати §51, стор.162-164. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №3, стор.164 (у підручнику).

Оцінка _____

Урок №55

**Положення на карті,
кордони. Історія
утворення області**

1 рівень

1. Дайте характеристику своєї області:

а. географічне положення _____;

б. дата утворення області _____;

- в. площа _____;
- г. кількість населення _____.

2 рівень

1. Заповніть пропуски у тексті.

..... область на півночі межує з
 ..... областю, на північному заході із
 ....., на сході з ....., на
 південному сході з ....., на півдні – з
 ..... областю, на південному заході
 ..... та на заході та північному заході з
 ..... областю.

3 рівень

1. Розгадай анаграми та дізнаєшся назви обласних центрів.

Анаграми	Відповіді
1. ІННЯИВЦ	_____
2. ЦЬЙНКЕХМИИЬЛ	_____
3. РЕЧІНІЦВ	_____
4. ЇВВЛ	_____
5. ІНТОЛПЕЬР	_____
6. ЇВКИ	_____
7. ІНІЧРЕВЦ	_____
8. ОЖДРГОУ	_____

Домашнє завдання: опрацювати тему за картками, навчальним атласом та робочим зошитом. Виконайте завдання №1.

ЗАВДАННЯ №1:

Моя _____ область утворилася _____. Межує вона із _____ областями.

Оцінка _____

Урок №56

**Основні форми
поверхні. Корисні
копалини**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

- Що таке корисні копалини? _____
_____
- На які групи діляться корисні копалини? _____
_____
- Які форми земної поверхні існують? _____
_____

2. Користуючись атласом своєї області, визначте, які форми земної поверхні є на ній поширені:

_____

_____

**Відскануй QR-код
та переглянь відео
про корисні
копалини.**

2 рівень

1. Заповніть таблицю найпоширеніші «Корисні копалини своєї області».

Умовна позначка					
	Назва				

3 рівень

1. Складіть таблицю «Корисна копалина та назва родовища», користуючись атласом.

Назва корисної копалини	Назва родовища

Домашнє завдання: опрацювати тему за опорними картками, навчальним атласом своєї області.

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити тему «Корисні копалини своєї області».

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони області обводимо червоною ручкою.
2. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами під об'єктом.

Практична частина:

Завдання №1

Обвести кордони своєї області.

Завдання №2

На контурній карті позначити родовища корисних копалин своєї області.

Оцінка _____
Урок №58

Клімат своєї області (аналіз календарів погоди)

1 рівень

1. Пригадайте визначення даних понять:

- *Погода* – це _____
_____;
- *Клімат* – це _____
_____;
- *Синоптики* – це _____
_____.

2. У якому кліматичному поясі розташована твоя область? _____
_____

2 рівень

1. З'єднайте стрілочками назву приладу за допомогою якого визначають погоду та його призначення:

Барометр	визначає кількість опадів
Флюгер	вимірює температуру повітря
Термометр	вимірює атмосферне повітря
Опадомір	визначає напрям вітру

2. Які атмосферні явища ви знаєте? _____
_____

Це цікаво!

Різні тварини по-різному реагують на зміну погоди. Наприклад, *павуки*— прекрасні метеорологи. Вони завбачають зміну погоди з точністю барометра. Якщо павуки зранку виходять на полювання — буде негода, полюють в жаркий полудень — буде сильний вітер чи гроза. Побачивши павука ввечері, можна бути впевненим, що наступний день буде безхмарним і сонячним.

3 рівень

Оцінка _____

Урок №59

**Ріки та озера
області, їх
господарське
використання**

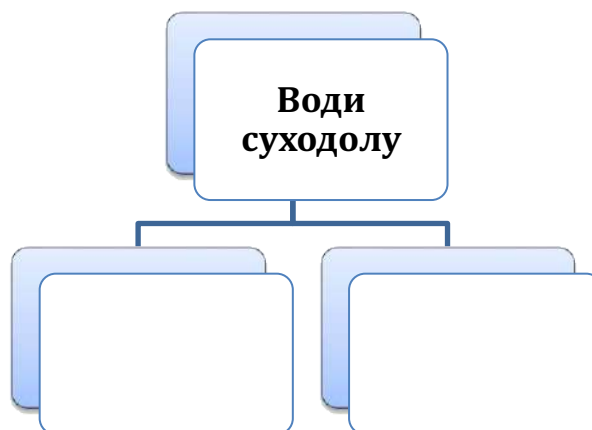
1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

В яких трьох станах може перебувати вода? _____ ;

При якій температурі кипить вода? _____ .

2. Доповніть схему «Води суходолу»:

2 рівень

1. Заповніть пропуски у тексті, використовуючи довідку.

Місце, звідки починається річка, називається ..... . Це може бути джерело, що б'є з-під землі, болото, озеро. Місце, де річка впадає в море, озеро або іншу річку, називають ..... . Річка має правий і

лівий ..... Річка має ....., які, як правило, коротші і менші за головну річку.

Довідка: гирлом, витоком, берег, притоки.

3 рівень

1. Користуючись фізичною картою випишіть найбільші річки та їх притоки.

Домашнє завдання: опрацювати тему за картками, атласом своєї області.

Оцінка _____

Урок №60

Практична робота №13: «Нанесення на контурну карту річок області»

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити тему «Річки своєї області».

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони області обводимо червоною ручкою.

2. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами під об'єктом.

Практична частина:

Завдання №1

Обвести кордони своєї області.

Завдання №2

На контурній карті позначити найбільші річки області та їх притоки.

Оцінка

**Рослинний та
тваринний світ.
Екологічні проблеми,
охорона природи**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а.) Що необхідно рослинам для життя? _____

б.) Яких тварин рідного краю ви знаєте? _____

2. У якій природній зоні розташована твоя область? _____

2 рівень

1. Пригадайте та запишіть визначення до таких понять:

а. Дикорослі рослини – це _____

б. Культурні рослини – це _____

в. Лікарські рослини – це _____

г.) Червона книга – це _____

2. Користуючись атласом своєї області випишіть рослини та тварини які занесені до Червоної книги.

Тварини	Рослини

3 рівень

1. Розв'яжи кросворд, вписавши назви птахів, що зустрічаються в області, використавши початкову і останню букву.

ж		к
з	я	
л	а	
с	я	
с	а	

Домашнє завдання: Опрацювати тему за зошитом, опорними картками.

Оцінка _____

Урок №62

**Населення
своєї області, його
склад**

1 рівень

1. Пригадайте та запишіть визначення до понять:

а. Населення – це _____

_____

б. Густота населення – це _____

_____

2. Яка кількість населення твоєї області? _____

2 рівень

1. Користуючись атласом своєї області, визначте найбільш густо заселені райони.

---

2. Випишіть назви міст своєї області, кількість населення яких складає 20 – 50 тисяч осіб.

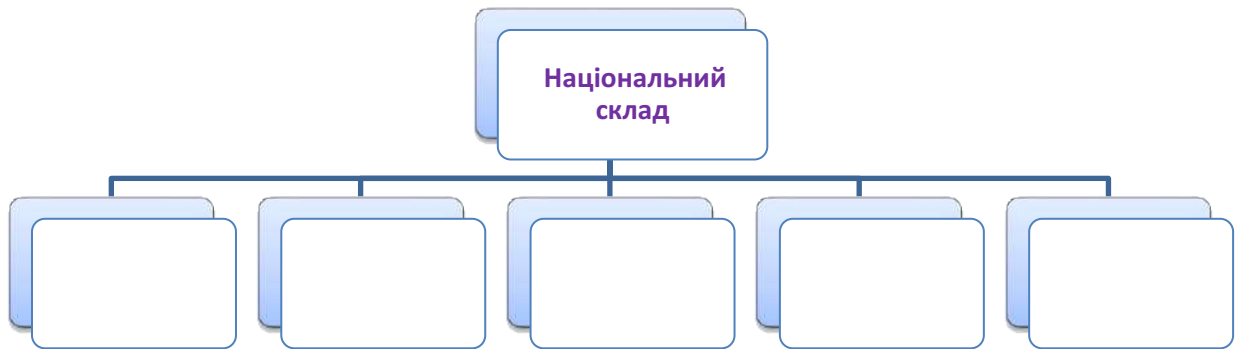

---

3 рівень

1. Складіть схему-структуру національного складу населення своєї області.

Домашнє завдання: Опрацювати тему за картками.

Оцінка _____

Урок № 63

**Промисловість, її
провідні галузі**

1 рівень**1. Пригадайте та запишіть:**

а.) Що таке паливно-енергетичний комплекс? _____

_____

б.) Яка будова ПЕК? _____

_____

2. Чи є на території твоєї області об'єкти електроенергетики?

_____

_____

2 рівень**1. Користуючись атласом своєї області, виписати центри машинобудування та металообробки.**

_____

_____

2. Запишіть назву центрів промисловості своєї області та вкажіть його спеціалізацію.

_____

_____

3 рівень**1. Виписіть назви найбільших та середніх центрів обробної промисловості своєї області, користуючись атласом.**

_____

_____

_____

Домашнє завдання: Опрацювати конспект у зошиті, опорні картки.**Оцінка** _____

**Рослинництво
та тваринництво,
їх спеціалізація**

1 рівень

1. Дайте відповіді на запитання:

а. Що таке сільське господарство? _____

б. Що таке рослинництво? _____

в. Що таке тваринництво? _____

2. Зазначте спеціалізацію свого обласного центру із переробної промисловості сільського господарства.

_____

_____

_____

2 рівень

1. Запишіть галузі спеціалізації рослинництва: _____

_____

_____

2. Запишіть галузі спеціалізації тваринництва: _____

_____

_____

3 рівень

1. Зазначте назви зернових культур, які вирощують на території твоєї області.

Домашнє завдання: повторити матеріал зошита, опорних схем та таблиць, навчального атласа.

Оцінка _____

Урок №65

Транспорт своєї області

1 рівень

1. Які види транспорту функціонують у твоїй області? _____

_____

2. Якими видами міського транспорту користується населення області?

_____

_____

2 рівень

1. Зазначте назви основних магістралей своєї області.

_____

_____

_____

2. Запишіть основні функції, які виконує транспорт.

_____

_____

_____

_____

3 рівень

1. Визначте та запишіть основні залізничні вузли своєї області.

Домашнє завдання: повторити матеріал зошита, опорні схеми та таблиці.

Оцінка _____

Урок №66

**Обласний центр, великі міста, населені пункти.
Практична робота №14:
«Нанесення на контурну карту найбільших міст області»**

1 рівень

1. У якому році вперше згадується назва твого обласного центру? _____

2 рівень

1. Зазначте, яка кількість мешканців проживає в обласному центрі твоєї області.

2. Випишіть найбільші міста своєї області.

Практична робота №14
План практичної роботи

Теоретична частина:**Завдання №1**

Повторити тему «Географічне положення своєї області, найбільші міста».

Завдання №2

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони області обводимо червоною ручкою.

2. *Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами під об'єктом.*

Практична частина:

Завдання №1

Обвести кордони своєї області.

Завдання №2

На контурній карті позначити найбільші міста своєї області.

Домашнє завдання: повторити матеріал зошита, опорні схеми тощо.
Виконати завдання №1.

ЗАВДАННЯ №1

Напишіть твір-роздум «За що я люблю свій край?»

Оцінка _____

Урок №67

**Контрольна робота за
рік**

Урок №68

Підсумковий урок